

KOM
TIL
DEN FAGRE

Maridal

KOM TIL DEN FAGRE MARIDAL

*En bygd
og en dals utvikling*

UTGITT AV MARIDALENS VENNER OG MARIDALEN SKOLE

OSLO 1972

Innhold

Forord	7
Geologi	9
Den første bosetning, gårdsnavn og eiendomshistorie	11
Jakt og fiske	15
Samferdsel og gamle veier	21
Sagbruk og kvernbruk	25
Stangjernshammeren og annen jernindustri	28
Christiania Uldspinderi ved Vaggstein	34
Kraftverket på Hammeren	36
Skar Kruttverk	38
St. Margarethakirken og dens ruiner	53
Maridalen Kapell	61
Maridalen Skole	65
Gårder og plasser i Maridalen	72

Redaksjonskomite:

Ingvald Hindbjørgmo

Jahn Børe Jahnsen

Rolf Rasch-Engl

Forord

«Maridalens Venner» ble stiftet 9. juni 1970. Etter formålsparagrafen skal foreningen arbeide for

«å bevare Maridalens nåværende bebyggelse og miljø. Den vil bevare dalens særegne karakter og forhindre riving av nåværende bebyggelse. Den vil drive propaganda for å øke interessen for dalen som friluft- og rekreasjonssted for innbyggerne i Oslo og omegn. Foreningen vil arbeide for å hindre tilsøpling av dalen, og verne om ting av historisk og kulturell verdi».

Det er i samsvar med dette foreningen nå utgir et skrift om Maridalens historie. Det er å håpe at skriftet vil gi turgjengere og maridalsvenner et større utbytte av vandringene i dalen. Skolene i Oslo kan også med hell gjøre nytte av skriftet slik at interessen for Oslos lokalhistorie kan øke blant elevene. Bruk av Oslos lokalhistorie i undervisningen gir elevene rikere og mere meningsfulle historietimer. De unge blir da glad i og vil føle seg knyttet til hjemstedet. Det er å håpe at ikke minst maridølene selv vil ta vel imot denne lille «bygdebok».

I Maridalen har kulturlandskapet museal verdi, produksjonsverdi og rekreasjonsverdi for hele Oslos befolkning. Men nettopp dette kulturlandskapet, som skulle være byens viktigste rekreasjonslunge, trues av en kommunal saneringsplan. Denne tar overhodet ikke hensyn til den kulturhistoriske bakgrunn dette dalføret har.

Fra den hellige St. Margaretha og folketroens Marit Vassause, om sagbruksdrift og fløting, husdyrhold på gardar, går veien fram til i dag. Det er en beretning ikke om de store og lagnadsfulle begivenheter, men en fortelling om mennesker i det stille, det daglige arbeidssomme slitet som har vært med på å bære landet vårt fram til det det er i dag.

Det området som i dag er dekket av Oslo by, var i høymiddelalderen en stor bondebygd omkring en ganske liten by. Som en liten rest ligger Maridalen der ennå — stille og forlokkende, omgitt av storbyen med tusener av mennesker.

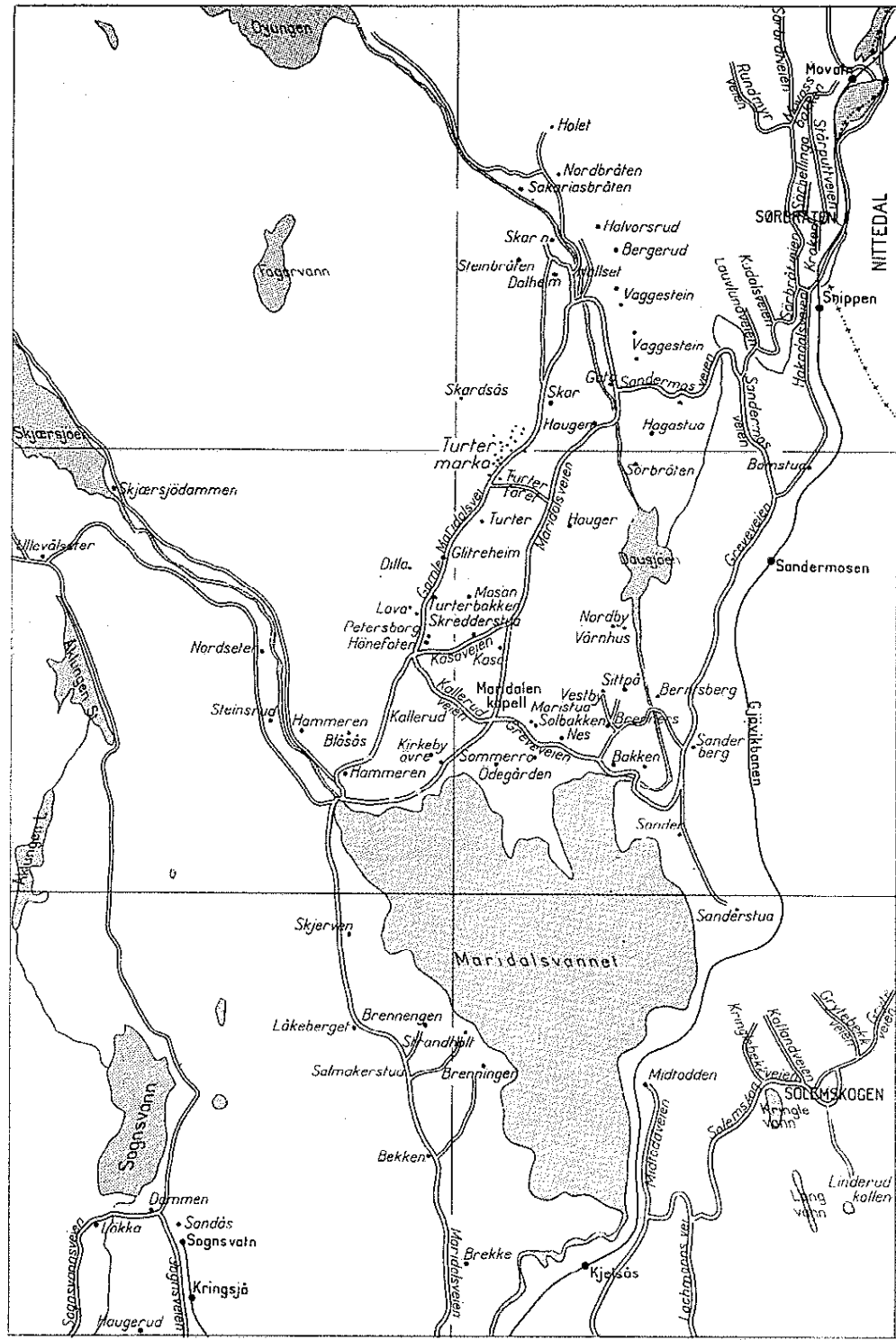
Maridalen er fremdeles ei jordbruksbygd, enda den hører til storbyen Oslo. Det er få mennesker som har sine hjem her, men som rekreasjons- og tursted er dalen område for hele byens befolkning. De blånende, skogkledde åser gir ro i et jaget sinn. Allerede for over 150 år siden oppdaget kunstnere dette, og gjorde dalen til gjenstand for sine interesser. Billedkunst og diktning — på vers og prosa, gjorde dalen kjent over hele landet.

«Maridalens Venner» må få lov til å takke Norsk Kulturråd som har bevilget midler fra Norsk Kulturfond til trykningen, likedan takker Maridalen skole som også er medutgiver, Oslo skolestyre for bidrag. Likedan går takken til forfatterne som har vært med på å få skriftet ut — adjunkt, cand. mag. Jahn Børe Jahnsen og skolestyrer Ingvald Hindbjørgmo, bergingeniør Nils Paulsen som har stilt sin artikkel om Maridalens geologi til disposisjon, fotografene Sjur Fedje og Henrik Laurvik for all hjelp med bildestoffet, sist men ikke minst en takk til alle som har gitt opplysninger til forfatterne.

Det er å håpe at så mange som mulig nå vil være med Maridalens Venner på kulturhistoriske vandringer i dalen.

Bærum, desember 1971.

Rolf Rasch-Engh
formann i «Maridalens Venner»

Geologi

Maridalen utgjør geologisk en del av det såkalte Oslofeltet, som strekker seg fra Mjøsa i nord til Langesundsfjorden i syd. Dette område ble til for omkring 200 millioner år siden — i permtiden, som i den geologiske tidsregning utgjør den yngste periode av jordens oldtid.

Både her og andre steder langs vår fjellkjede foregikk det på denne tiden voldsomme bevegelser i jordskorpen, og det oppsto store bruddlinjer og forkastninger. Disse kan tydelig påvises i Oslofeltet som utgjør et innsunken område, med innsynkninger på opptil 1000—2000 m, som ved Oslofjordens østside. Antagelig som en følge av disse bevegelser, presset smeltmasser fra jordens indre seg frem langs de tallrike forkastningsspalter, og fylte de hulrom som hadde dannet seg. En del av smeltmassene trengte seg også opp til overflaten og dannet vulkaner. Herfra fløt det så strømmen av lava utover de eldre bergarter, som for en stor del besto av kalksteiner og leirskifre fra kambrium og silur.

Bergarter fra denne permiske erupsjons-serie danner den nåværende fjellgrunnen i Maridalen, hvor de vesentlig består av rødlige kvartssyenitter eller såkalte nordmarkitter. De kan inndeles i flere typer etter deres innhold av karakteristiske mineraler og mineralenes krystallisasjon. For øvrig er det i området nord for So-

lemskogen et parti med en granitt-type som kalles ekeritt, og blant annet adskiller seg fra nordmarkittene ved et større kvartsinnhold, og på østsiden av Fagervannsåsen endel felsittporfyr, som er en finkornet bergart av syenittisk sammensetning, med innsprengninger av større feltspatkrystaller.

Etter denne vulkanske periode fulgte et uendelig langt tidsrom da Oslo-området antagelig hele tiden lå over havets overflate, og fjellgrunnen ble utsatt for forvitringens og denudasjonens nedbrytende krefter. Langs svakhetslinjer og sprekker dannet det seg furer og dalsøkk i landskapet, og i løpet av millioner av år ble den første dannelse av Maridalen også til på denne måte.

Sin endelige utforming fikk dalen under istiden, da kolossale ismasser dekket hele Skandinavia, og nådde et godt stykke ned på kontinentet. Isen førte med seg store mengder leire, sand, grus og sten, og utvidet de dalsenkninger som tidligere var dannet. Da så isen trakk seg tilbake etter den siste istid, antagelig for bare 10—12 000 år siden, lå det igjen store mengder løsmateriale, og der hvor den under sin tilbaketrekning gjorde kortere eller lengere opphold, på grunn av varierende klimatiske forhold, hopet løsmaterialene seg opp og dannet de såkalte morenerygger eller ra. Slike endemorener kan en

finne flere steder, og blant annet er det en som strekker seg fra sydenden av Bogstadvannet, forbi Sognsvann, Maridalsvannet, Grefsen og Linderud, og har demmet opp de vannene som er nevnt.

Under denne såkalte ra-tiden lå landet adskillig lavere enn nå, og Maridalen lå på denne tiden under havets overflate. Ved Skar er det således funnet rester av sjødyr, som viser at den marine grense nådde helt opp i 214 m over nåværende havnivå.

Et annet minne fra istiden er de jettegrytene en finner mellom Hauger og Dausjøen. I likhet med andre jettegryter i Oslo-området, er også disse dannet av breelver, idet kraftige strømhvirvler har satt steiner i roterende bevegelse, og på den måten slipt gryter i fjellet. Slike gry-

ter blir videre og dypere etterhvert, og den største vi finner i Maridalen er minst et par meter dyp.

Da isen etterhvert hadde trukket seg tilbake, hevet landet seg langsomt, og det er påvist at det fortsatt stiger. Således er stigningen i Oslo-området ca. 30—40 cm i løpet av de siste hundre år.

Slik steg da også Maridalen etterhvert over havets nivå, og som klimaet ble mildere, kom også den første gryende vegetasjon. Først innvandret de arktiske planter og hardføre løvtrær, så furu, og under den postglaciale varmeperiode til og med eik. Idag er klimaet for kaldt til at eika trives, men istidens avsetninger av sand og leire danner likevel grunnlaget for en frodig vegetasjon, og et levedyktig jordbruk.

Nils Paulsen.

Den første bosetning, gårdsnavn og eiendomshistorie

I 1897 ble Maridalen beskrevet på følgende måte i boken «Norges Land og Folk, Akershus Amt» av Johan Vibe:

«Maridalen er for største delen optaget af det brede Maridalsvand. Paa sin nordlige og vestlige side er vandet omgivet af lave, dyrkede, løvrige strande. I øst falder Grefsenaaen ned i vandet med bratte skraaninger. Dalen fortsetter mod nord langs Skarselven omtrent 4 km. opover som en bebygget dal, hvorpaa den deler sig og gaar over i trange fjelddale. Fra det nordvestlige hjørne af vandet trenger Skjærsjøelvans dalføre op i nordvestlig retning. Den gaar hurtig over til en trang og ubebygget fjelddal.»

Vi ville neppe gitt Maridalen en lignende topografisk beskrivelse i dag, men vi kjenner oss allikevel igjen. Når kom så de første mennesker til denne dalen, til «den fagre Maridal»? Da må vi gå langt tilbake i tiden.

Vi vet at det allerede i Nøstvedt-tiden bodde mennesker i Aker. Men først ved slutten av Nøstvedt-tiden, dvs. for ca. 7000 år siden, fikk bygda ved bunnen av Oslofjorden en nevneverdig befolkning. På Vaggstein og Skar i Maridalen er det gjort funn som kan dateres til slutten av steinalderen. Det synes å ha vært et fabri-

kasjonssentrum for de fine, grønne Gro-rudittøksene i Maridalen. Det er funnet ialt 15 økser i dette sjeldne materiale, som forekommer i et belte fra Maridalen over mot Grorud. De fleste av disse øksene synes å kunne henføres nettopp til Maridalen. Det vi kan kalle «Maridalsfabrikken» og altså den første antydning til industri i bygda, har hatt sin blomstringstid i yngre steinalder, for ca. 6000 år siden.

Når ble så de første gårder ryddet i dalen? Da må vi ta gårdsnavnene til hjelp. De eldste gårdsnavn er uten tvil de rene naturnavn, og dem har vi mange av her oppe. Vi kan nevne Brekke (= bratt bakke), Hauger, Turter (planten turt), Skar, Vaggstein og Nes. Vi kan regne med at det var disse gårdene som først ble ryddet som boplasser, og det må ha skjedd en gang i slutten av yngre steinalder.

Ikke lenge etter ble de såkalte vin-gårdene ryddet, og gårder med slike navn ble også ryddet ut gjennom jernalderen og folkvandringstiden. Svært mange av vin-gårdene i Norge finnes nettopp i Oslo-dalen. Endingen «vin» betyr egentlig en grønn slette, gressgang eller beite og i vår tid har vin-gårdene oftest endelser som -n, -er eller -in. Kanskje oppsto vin-navnene på samme tid som menneskene begynte med husdyr. Vi må ialfall anta at

de eldste vin-gårder i Aker er omtrent 4000 år gamle. I Maridalen har vi to vingårder, en vest og en øst for Maridalsvannet. Det er Skjerven (= Skerfin) og Sander (= Søndin).

Maridalen må altså uten tvil ha hatt en sterk bosetning allerede før rikssamlingen. Det var ingen gjennomgangstrafikk i dalen den gang, så der var det trygt å slå seg ned under de ellers så usikre forhold som rådde i Norge. I vikingtiden var det ikke noen nyrydding av betydning i Maridalen, og grunnen til dette må være de dårligere jordbruksforhold her oppe enn nede ved fjorden. Først i kristen middelalder ble det ryddet nye gårder her oppe, men da var det jo så åpenbart blitt trangt om plassen nede i Akersbygda og ellers i Osloherad.

I tiden mellom kristendommens innføring i Norge ca. 1050 og Svartedauen i 1350 ble det ryddet iallfall fire gårder i dalen. Alle har rud-navn og alle er nå forsvunnet, nemlig Astarud (nord for Brekke), Rudstaden (ved Kirkeby), Pøsorud (sør for Vaggestein) og Arnarud (sør for Kjelsås). Dalens gamle prestegård, Kirkeby ved Margaretha-kirken, må også være fra denne tiden og Rudstaden var egentlig en plass under prestegården. To andre gårder er også fra før 1350, selv om deres alder er vanskelig å fastslå nøyaktig, nemlig Kjelsås og Tømte (senere kalt Ødegården eller Øgård).

Maridalens opprinnelige navn var Margarethadalen, fordi den kirken som lå der var viet til St. Margaretha. Vannet kaltes også Margarethavannet. Navnet på dalen forekommer første gang i 1335, men er sikkert adskillig eldre. Den hellige Margaretha var uten tvil en av de eldste helgener i Europa. I 1335 og i de følgende år stadfester kong Magnus Eriks-

son de gaver hans morfar, kong Håkon Magnusson, hadde gitt til sitt kapell Mariakirken i Oslo. Særskilt nevnes systemene i Maridalen, Vestre Bærum og Lommedalen. Maridalen sies å omfatte hele almenningen mellom Grefsenmarka og Sognsmarka, mot nord til Sandungsvannene «og vannene med», mot sør til Dynjande, som sannsynligvis er fossen ved Brekke eller en av de andre øverste fossene i Akerselva, «og alle de andre vann som ligger i førnevnte almenning og der er både kalkovner og teglovner». Ingen fikk lov til å fare i disse skogene eller vannene eller utnytte dem uten lov av Mariakirken eller dens forstander.

Situasjonen på begynnelsen av 1300-tallet er altså at Maridalen er kirkegods under Mariakirken i Oslo. Her er kirke og prestegård med fast prest og dessuten 17 andre gårder eller gårdsbruk. Dalens sørgrense gikk lenger sør enn i dag, nesten ved det nåværende Nydalen. Derfor hørte både Kjelsås og Brekke til Maridalen.

Så kom Svartedauen i 1350 og den rammet Maridalen vel så hardt som landet ellers. Vi kan nesten si at den rammet hardere. Av dalens 18 gårder ble ialt 17 liggende øde. Bare på det ene bruket på Brekke var det ennå gårdsdrift. Helt plutselig skjedde nok ikke avfolkningen, men vi må anta at de som var igjen her oppe flyttet til de bedre og mer lettdrevne, men nå avfolkete gårder nede i Akersbygda. I minst 200 år lå Maridalen folketom. Bare jakt og fiske ble drevet her oppe og kanskje en slags seterdrift. I 1395 gir biskop Eystein i et memorandum instruksjoner for oppbygging av prestegården på Kirkeby, som var forfalt. Det er lite sannsynlig at det ble noe av oppbyggingen, til tross for biskopens påbud og sterke vilje til gjenreising.

Da Håkon Magnusson ga Maridalen som evig len til Mariakirken i 1335 betydde det at kirken skulle ha leidangsskatt av dalen. Men i Mariakirkens jordebok fra 1542 mangler Maridalen og i kongens leidanglister i Akershus-regnskapene fra 1557 og 1560 finner vi bare Brekke gård. Dette er et vitnesbyrd om at dalen som helhet var falt ut som befolket område etter Svartedauen. I tiden fram til 1550 løsnet nok også Brekkes gamle forbindelse med Maridalen, siden alle de andre gårdene her oppe lå øde.

Den eneste inntekt Mariakirken i 1542 kunne bokføre ut fra sin lensrett over Maridalen var en avgift av Maridalsvannet. Det kan ikke ha vært noe annet enn fisket, selv om avgiften besto av rugmel (½ skippund). Avgiften må være betalt av en eller flere gårder langs Akerselva, siden hele den egentlige Maridalen lå øde.

Når ble så den første gård i dalen gjenryddet? Da må vi gå til Akershus-regnskapene fra 1557/60. Der var Skjerven oppført med landskyld og ikke med leidang eller annen skatt. Landskyld var den laveste skattebyrden og Skjerven betalte 12 skilling. Landskylden var ennå fastsatt i penger (ikke in natura) som vanlig var av nylig gjenryddete gårder. Slike gårder ble i regnskapene uttrykkelig betegnet som ødegårder eller «øde».

Ødegårdsmannen på Skjerven var i 1560 riktignok kommet så langt at han bygslet en annen ødegård lenger nord i dalen, Skar, til seter eller annet bruk under gården sin, men det er lite sannsynlig at bosetningen på Skjerven går lenger tilbake enn til ca. 1550. Skjerven hadde en rask fremgang og står oppført i kongens jordebok i 1577 med ½ skippund mel i landskyld. Gården lå i et strøk som hadde interesse for tømmerfløtningen til

sagbrukene i Akerselva. Både fløtning, hugging av sagtømmer og plankekjøring ga rydningsmenn muligheter for ekstrafortjeneste, og disse inntektene fra sagbruksdriften kan faktisk ha gitt noe av grunnlaget for den vellykkete ødegårdsrydning i Maridalen ca. 1550.

Den neste gården som ble gjenryddet var Sander, og dernest kanskje Kirkeby. Disse tre gårdene svarte full avgift i 1570-årene, mens Hauger ødegård svarte halv avgift. Skar, Vaggestein, Turter og Kjelsås lå ennå som underbruk ifølge skattemanntallet fra 1611. Nes ble forresten på slutten av 1400-tallet nevnt som en herlighet under Sandaker, og den ble vel da helst brukt som seter. Når Nes ble gjenryddet som gård vet vi ikke, men den får betegnelsen «ødegård» ennå i 1617.

Vi må altså regne Maridalen som kirkgods gjennom høymiddelalderen og senmiddelalderen. Ved reformasjonen i 1536 ble dalen krongods. På grunn av stadige kriger var imidlertid de dansk-norske konger i konstant pengemangel og deres eneste mulighet for å skaffe seg innkomster var ved økte skatter og salg av krongods til rike adelsmenn og borgere. Dette fikk også betydning for Maridalen. I 1663 kjøpte Kristofer Dirksen (borgerskapets tillitsmann i Kristiania og senere rådmann i Fredrikstad) og hans bror Johan bl. a. Skar og Brekke. I 1723 kjøpte Johs. Skøyen, Even Holmen, Even Østre Sogn og Jon Blindern hele Akers kirke og med kirken fulgte bl. a. Hauger og Nes. I 1740-årene var det blitt på mote blant rike Kristianiaborgere at de en tid hvert år bodde på sine gårder i Aker, og i en «Designation over de Bønder Gaarder fra Aggers Stift, nær omkring Christiania, som dets Borgerskab og Indvaanere har til Eyendomb og paa de fleste indretted

noget til Hauger og Lystgaard» fra 1749 finner vi bl. a. Brekke, Skjerven, Sander og Skar. I løpet av 1700- og 1800-tallet ble svært mange av gårdene i Maridalen ervervet av Nordmarksgodsets eiere. Det gjaldt bl. a. Brekke, Skjerven, Hauger, Nes, Sander og Kirkeby.

Endel av middelalderens kirkegods, som etter reformasjonen hadde fortsatt som såkalt benefisert gods, ble i forrige århundre solgt til selveiere.

I slutten av forrige århundre begynner så Kristiania (senere Oslo) kommune å kjøpe opp gårder i Maridalen for å sikre byens drikkevann mot forurensning. Det begynte med kjøpet av Store og Lille Brennenga og Strandholt i 1896. Senere har kommunen kjøpt følgende andre gårder: Skjerven, Kirkeby, Øgården, Nes, Sander, Turter, Sørbråten, Øvre Vaggestein og Nordbråten, foruten en rekke tidligere husmannsplasser under disse og flere småbruk og hytter. I dag er bare noen få gårder på private hender, nemlig Kasa, Hauger, Søndre Skar, Nedre Vaggestein, Bjørnstad og Granum, foruten endel småeiendommer.

Som de fire milepæler i Maridalens eiendomshistorie kan vi altså nevne kirken, kronen, Nordmarkas godseier, og kommunen. Hvem av disse fire som har tatt best vare på sine herligheter i Maridalen skal være usagt, men jeg tror neppe kommunen kommer øverst på listen.

Som en avslutning på denne vandring gjennom Maridalens eiendomshistorie vil jeg ikke nekte meg fornøyelsen av å ta med følgende annonse i Morgenbladet en gang i 1870-årene. Kanskje det var denne annonsen som førte til at eiendommen Strandholt ble utskilt, men ellers vet vi ikke noe om hvordan det gikk med denne landstedshandel. Men her kommer altså annonsen:

«Landsteder i Maridalen af den for sine Naturskjønheder bekjendte Eiendom «Store Brønningen» sælges paa gode Konditioner i færdig Stand med Grund (om ønskes Skov), herlig Udsigt, udmærket Jagt og Fiskeret, Baadplads etc. for en Pris af Spd. 1500.

Regelmæssig Diligencefart vil istandbringes, hvorhos der i alle Retninger vil blive sørget for Convenientse ved yderligere Beplantninger, Anlæg af Veie etc.

Man henvende sig skriftlig eller mundtlig til O. H. Foss, Grüners Gade No. 1, hvor ogsaa Normal Tegning ligger til Efter-syn. Af Parceller langs Strandkanten haves endnu nogle tilbage. Liebhabere, der maatte ønske saadanne, anmodes om snarest at bestemme sig. Det maa dog bemærkes, at Strandret ogsaa vil tilhøre de øvrige længere fra Vandet byggendes Landsteder, ligesom ogsaa en fælles større Brygge vil blive opsat. — Træffes Kl. 12—4.»

Jahn Børe Jahnsen.

Jakt og fiske

Vi vet at det har vært drevet gårdsbruk i Maridalen et par tusen år, men lenge før den tid må vi tro det var fastboende folk her. Denne dalen måtte være et ønskested å slå seg ned i for de første som kom hit. Her var sikkert fullt av matnyttig vilt i skogen, og fisken gikk tett i vatn og elver. Ja, det fantes til og med edlere «fisk». Vet du at det ble fisket perler i Akerselva på 1700-tallet? Men bli ikke hovmodig for det, for det skjedde også i Alna og Lysakerelva så sent som i 1724, men de beste perlene ble funnet i Ljanselva.

Også etter at jordbruk og skogbruk ble det viktigste næringsgrunnlaget, var jakt og fiske viktige attåt næringer. Gårdeiere betalte avgift for rett til garnfiske i Maridalsvannet. I et forslag til skylddeling i Aker i 1865 var fisket i Maridalsvannet taksert til 55 spd. For mange plassmenn og andre var jakt og fiske så sent som i forrige århundre et livsvilkår. Alle disse matfiskerne og matjegerne levde og døde ubemerket. Jakt og fiske var hverdag for dem, som ikke vedkom andre. Det var ingen bragder som var verd å minnes. Vår viten rekker lite bakom den tid da Christiania-borgere oppdaget hvilke rekreasjonsmuligheter Maridalen og Nordmarka bød på, og hvilken overflod fiskere og jegere ble budt.

Under det første ordentlige storting i 1815

skriver president Christie i dagboka si 16. juli:

«Arbeidet faldt mig tungt i Dag, thi jeg var budet til Colletts pa Ullevolds-Sæteren for at fiske hele Dagen, men måtte sige nej.»

Christie var naturelsker og sammenlignet Akersnaturen med engelsk og skotsk natur. Han elsket å fiske ørret, f. eks. ved Maridalshammeren.

P. Chr. Asbjørnsen var lidenskapelig friluftsmann og fisker. I «Kvernsagn» lar han oss få et innblikk i fiskemulighetene ved Brekke:

«Halvt tankeløs fulgte mit øie fluene jeg hadde kastet ut, efter som de drev med strømmen. Se, der sprang en fisk, snøret for surrende av snelden, og da jeg holdt den fast, stod stangen bøiet som et tønnebaand, det måtte være en ørret på tre merker. Nu var det ikke tid til at falde i staver over granduft og gjøkegal, stangen var smekker og fisken spræk, og jeg hadde ingen haav, saa jeg maatte gi ut snøre og vinde ind igjen to tre ganger før den lot sig tvinge ind i en liten vik med strømmen. Der fik jeg den heldig i land, det var en vakker, rødflekket ørret, omtrent saa stor som jeg hadde tenkt.»

Akk ja — «det var da det og itte nå».

Asbjørnsen gjør oss også kjent med en av dalens fiskere: Elias fisker. Han bodde i Skjerventua oppe på haugen på vestsida av veien tett nedenfor Hammeren. I gamle dager gikk forresten elva bak denne haugen gjennom Rangladalen — og ut i Maridalsvannet nærmere Skjerven. Den het heller ikke Skjærsvøelva, men Skjerva. Asbjørnsen har fisket opp gjennom Skjerva da han møter Elias ved Skysskafferodden i Bjørnsjøen, og Elias takserer fangsten hans til over halvannet pund. Det skulle bli om lag 30 kilo. Fisker på mindre enn to merker — et halvt kilo — synes de er lite tilfredsstillende. Dette til underretning for vår tids Nordmarksfiskere.

Elias fikk 8 pund ørret en gang inne ved Sandungsdammen, og ingen var mindre enn 3 merker.

Jeg vet ikke om det var lettere eller vanskeligere å komme inn i Nordmarka i den tid enn nå. Skikkelig kjørevei fantes ikke der i den tid, men så kunne de gå ned på Skysskafferodden ved Smalstrømmen og «rope båt», og så kom Bonnamannen og hentet, enten de skulle innover eller framover. Og når de kom inn til Haklovannet, gjorde de opp varme og la bar og mose på så det røk skikkelig. Hadde det skjedd nå, ville det straks ha blitt telefonert til skogbrannsjefen. Det som skjedde den gang, var at Birger Hakloa kom med båt, og kanskje fikk de ikke bare skyss, men melkeringe med rømme når de kom til Hakloa. Det var Nordmarksservice.

Nils Jørgen Gregersen var en velkjent jeger i Maridalen og Nordmarka. Han var offiser, en tid også veiinspektør i Sunnmøre og har etterlatt seg et verdig minne i veien opp fra Geiranger. Finere veibyggingskunst kunne du neppe se — før den ble ødelagt med brutale moderne midler. Praktisk talt uten sprengning lurte

han seg opp den bratte lia, hvor han stundom måtte henge i sele under stikkingen. Han hadde terrengkjensle, til egnet ved stadige turer i skog og fjell. Han vokste opp i Oslo og fulgte allerede som gutt faren på jaktturet. La oss høre om da han i tiårsalderen fikk være med faren og Kristen Steinhugger på en jakttur. Kristen skulle være god til å lokke fugl. Hunden hans, knøttlille Munter med propellhale, var naturligvis med.

De trasket oppover fra byen til Maridalen, forbi Hammeren til Kamphaug og mot Fagervann. Plutselig stanser Kristen og Munter ved ei gammel maurtue. «En, to, tre, fire, fem, seks — forsyne meg har det ikke vært syv,» sier Kristen. Han fant sju fjører — av sju fugler. «Hun har seks unger, tiurungen er stor, den er alt svart. Finn dem da, Munter.»

Det varer ikke lenge før Munter gjør — fugl er funnet. De nærmer seg «oppstøtet». Snart blir hunden grovere i målet. «Nå står den for gammelrøya,» sier Kristen, og de hører den: «å-å-å-å.»

Da smeller det fra Gregersen, og en ungtiur ramler ned fra ei gran. Han lader igjen, men det tar tid med krutthorn, haglpung, stry forladninger og knallhetter. Kristen kommanderer Munter til å passe matskreppe, og selv vil han gå en liten tur. Snart smeller det, og han kommer tilbake med ei ungrøy.

De unner seg mat, og så beordrer Kristen Gregersen opp i lia, mens han selv kryper inn under ei gran med langc, hengende greiner, og Nils Jørgen får lov til å sitte på andre siden av stammen, så skal han få høre Kristen lokke.

«Så begynte han å lokke med en dyp, litt hes plystrelyd, med vending to ganger i hver lyd, lyden tre ganger etter hverandre, derpå et litet opphold før de neste tre kom.»

Snart hører de: «å-å-å». Kristen lokker sterkere. Røya svarer også sterkere. Så hører de vingslag, og så skudd fra Grogensen.

Et kvarter sitter de dørgende stille. Så begynner det å lokke ovenfor og nedenfor dem. Kristen svarer, og så kommer en tiur majestetisk spankulerende forbi dem. Den kom ikke stort lenger.

Seks storfugler ble det før de sluttet — og de hadde løst seks skudd.

Så godt gikk det ikke Sam, Georg og Marius da de var på spilljakt ved Gørjene. «Maisolen skinte da vi med skrepper på rygg og børse over skulderen dro oppover Maridalsveien. Idet vi nærmet oss en ensom stue, utbrøt Sam:

Mon Hammer-Lars skal til skogs idag, da? Der står han i døren. Pass deg Sam, nå får du din bekomst.»

Lars var skytter og skogsmann, kjent over all mark, men våren i forveien hadde Sam skutt fra ham en tiur som de stilte etter fra hver sin kant oppe i Fiskelitelien. «God dag, Lars. Skal du prøve tiuren i natt?»

«Å nei, tre mann ute er fjerdemann inne.»

De går forbi Skar og videre inn til Damstokk, ved sørenden av Øyungen. Mens de kviler der, undres Georg om folket på Liggeren og Gåslungen har sans for den naturskjønnhet som omgir dem. Marius ser noe mer realistisk på det: «For dem er skogen levebrød, for oss er den opplivende atspredelse. De fløter det tømmeret de i den strenge vinter har slitt frem, ned gjennom Myrtjernelven og har mangt et hardt basketak i den. Dette er deres forhold til elven. Oss bringer fosse-
duren og småkvulpet mange hilsener fra sitt opphav, Helgerens yndige bredder. Hos oss vekker elven bare fagre minner. Det er forskjellen.»

«Og allikevel er jeg ikke så sikker på om

ikke leilendingen i Liggeren lever lykkeligere enn korngrossereren i Kristiania.»

Vi har kanskje noe å lære av slik filosofering.

Omsider kom de inn på Gørjaleiken, men stor fangst ble det ikke denne natta — bare 1 tiur, og Sam ble ordentlig lurt. Da han gikk en liten tur, hørte han en tiur spille ganske nær. Han begynner å stille, men etter hvert som han stiller, trekker rakkeren unna. Han synes nok denne tiuren har både en egen knepp og klunk, men alle spiller jo ikke helt likt. En stiv halvtime stiller han, og er da kommet fram til kanten av ei myr og står under ei gran. Plutselig smeller et skudd, og hagladningen braser inn i grana over hodet på han så kvistene fyker. I det samme hører han en gapskratt fra andre sida av myra. Kameratene aner at det var Hammer-Lars. Nå har han tatt hevn for den tiuren Sam snøt ham for i fjor.

Da de kommer til Tømte ut på morgenen, sitter Lars der på en krakk oppe i peisen og tørker beina.

«Nå da, Lars, det var jo du som ikke ville til skogs i går.»

«Nei, jeg gikk hjemmefra i grålysningen. Jeg tenker meg til Trehørningen bare snøkaven letter,» svarer Lars og er bare uskyldighet.

Nils Jørgen hadde også gått i god fiskerskole hos faren. De to tok ofte turer inn i marka. I 1851 var de inne i Grimsvann. Først fisket de i elva mellom Sandungen og Hakloa — korga full og ei hank. De saltet på fisken og gjemte den under ei gran med nedhengende greiner.

I Grimsvann fisket de også godt — fra flåte. Så kommer de tilbake til gjemmedet og skal ta fisken — men takk skal du ha! Der var ingen fisk, bare ei sundrevet korg. Haklogeitene hadde vært der før dem og holdt fest på fisken. «Så likt

mannfolk,» sa fru Gregersen da de fortalte det. «Sette salta fisk fra seg under ei gran når det er noe å henge på.»

En annen gang var Gregersen også med far sin og fisket i Katnoselva. Nils Jørgen var vel i tiårsalderen den gang. De stod ved noen busker. Da ser de ei bjørnebinne med unge komme ruslende.

«Stå still!» hvisker faren, og bjørnene rusler framom på andre siden av buskene. Da kan ikke Nils Jørgen dy seg — han stikker fiskestanga borti ragget på binna. Heldigvis ble den redd og sprang så det sprutet etter.

Nils Jørgen fikk skjenn til han stortutet. Han venter å få mer skjenn når han kommer hjem og mor hans får vite det, men hun sier lakonisk: «De er ikke mannvonde så nær byen og folk.»

Gamle Gregersen møtte forresten en bjørn på Haklomyra året før. Han hadde bare haglbørse og sendte hagladningen i bjørnen. Den tok til bens.

Det var en del bjørn i Nordmarka så sent som i 1870-åra, især ved Oppkuven og i ulendet mellom Fyllingen og Sandungen. Jens Olsen skjøt den siste. Han bodde først i Skjerpet i Nittedal, men de siste årene i Møllerstua. Han var en særdeles sikker skytter.

Jens Olsen var også dreven oterjeger og fikk nok mangan oter i Skjerva.

En annen storjeger og fangstmann var Hans Fredrikstad. Han hogg for Løvenskiold om sommeren, men drev jakt om vinteren, og han kjørte til byen med sekker med tiur.

Bernhard Herre var jevngammel med Asbjørnsen, men han døde desverre allerede da han var 37 år etter et vådeskudd i Vaggestensåsen. Vi har Asbjørnsen og Welhaven å takke for at noe han hadde skrevet ble trykt i 1850 («En Jægers Erindringer»). Bernhard Herre var natur-

lyriker og har gitt oss en del stemningsfulle skildringer — vel noe dystre. Han har dramatisk skildret stormen i 1832:

«Den hele strækning ligner et oprørt og storknet Hav, som Stormen dog igjen kan bringe i Bevægelse, når den farer hen over Skovkronerne. Og hvor man ser hen og hvor man vandrer, ligger der ogsaa Mærker efter saadant Veir. Det var den 7de, 8de, og 9de Mai i Aaret 1832, da disse Aaser maatte undgjelde, fordi Skogen her stod høi, stolt og frodig. Aftenen før den 7de var Veiret klart, men den nordvestlige Himmel flammede som Ild og enkelte Suk lød mellem Granerne. Men alt som det led over Midnat, blev Himlen i Østen sovelgul, og det stønnede i Aaserne. Trærne neiede dypt, men rettede atter sine Kroner, det var dog kun et Øiebliks Hvile. Da foer Stormen mot Fjeldet så Granen sank, og nu var det ikke godt at være i Skoven. Siden frembød disse Marker et jammerfuldt Syn. Skoven var strøgen bort og Fjeldets Isser stode nøgne, thi Nordenvinden havde pidsket Mosen af og henveiret hvert et Straa, der hvor Granerne nylig havde hævet sig stolte og frodige, der laae de nu optaarnede paa hverandre med Baret nedhengende og under disse Ruiner brusede Bækkene frem for at finde nye Leier. Hele milelange Strækninger var et forvildet Chaos af omstyrkede Træer.»

Det er traktene nordover fra Maridalsvannet mot Liggeren og Tømte han har for seg under denne skildringen, men det så ikke likere ut lenger inne i marka, f. eks. mellom Fortjensbråten og Hakloa:

«Over den Braateflek, hvor jeg sad, ludede den skovklædte Aas steil og vild med sine skjæggede Graner og

høstpraglede Løvtræer, men Taagen hang over Aasens Skuldre, Skodden drev i Dalen om mellem Trærnes toppe og hyllede dem ind snart i et luftigere Slør, snart i tunge, folderige Gevandter, og hindrede Blikket fra at trænge ud i dette uendelig triste Landskab. Her hørtes ingen Lyd uden Gjert-rudsfuglenes og Fossenes. Her var intet Liv, ingen Klang intet Ekko fra Skoven og Fjeldet. Alt var så dødt, selv når jeg skreg til mine Hunde, kunde jeg høre hvor Jagtskriget naade kort og tomt ud i veiret, og naar den matte Lyd var gaaet over Læben, rugede atter Ensomhedens Gru over denne Plet.»

Stormen gav altså rik næring til Bernhard Herres lyriske tungsinn. I de samme trakter fant Asbjørnsen langt lysere stemninger:

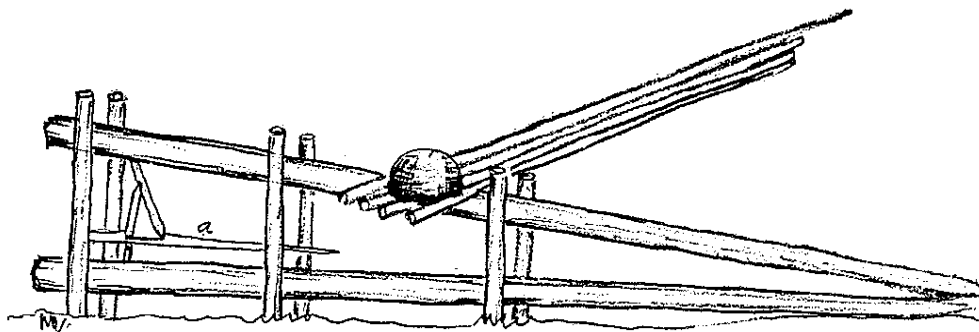
«Jeg la veien op langs aassiden bort mot Kamphaug, og gik derfra ned til Bjørnsjøelven. Dypt nede blinket Skjærsjøen av og til frem mellom lysningene i skogen, fuglene sang av fuldt Bryst, og skogluften gjorde gangen let. Jeg hørte fossesusen langt borte, den kaldte og lokket paa mig, og snart efter var jeg nede ved oset. Elven er klar her, men gaar strid over kiselbunden. Fra Bjørnsjøen styrter den sig gjennom en vild, fjerdinglang kløft ut i Skjærsjøen. Den koker og syder der nede, klemte mellom berg og ur, styrter sig utover styrtningene og hvirvles i veiret som røk. Hist og her staar dype, svarte, eftertænsomme kulper. Men det er ikke lang hvilen den under sig, det bærer snart utfor igjen, med drønn og brak.»

Bernhard Herre blir nærmest skuffet når han treffer folk i marka, fordi han blir mint om at han tross alt er nær byen.

Asbjørnsen derimot stortrives ved å møte mennesker, mest når de er riktig originale. Bernhard Herre var jeger, og ingen elsker av fangstredskaper. Han var på tur innover fra Fortjensbråten til Hakloa. Det var etter stormen i 1832, og han kom borti ordentlig ulende. Da søkte han opp en fuglesti og tok seg fram etter den, men der kommer han opp i en grådig masse redskaper:

«Eftersom jeg kom længer frem i Skovbredden blev det mig mere og mere paafaldende med hvilken djævelsk Kunstferdighed disse Stokke og snarer vare opreiste. Det er ingen Sjeldenhed hist og her at træffe paa enkelte Stokke raat opreiste og uden synderlig Indsigt i Fuglenes Levemaade og vaner og ikke desto mindre fange de Vildt. I disse fandtes der som sagt ikke en Fugl og dog vare de opstillede saaledes og i en saadan Mængde, at Fuglen umulig kunde undgaae dem. Ved nedfaldende Smaagrene, der for et uøvet Øie syntes at ligge aldeles tilfældigt, ved opreiste Kvistgjerder gjennedes Fuglene til at følge Stierne og gaa lige i Stokkene, i Fordybningerne, Draagene og Trængene, hvor der ikke var Plads for Stokke, stode Snarer og ventede på Vildtet. Der var mig Ingen bekjendt i disse Egne, som besad en saadan Kundskab i Vildtfangeriet, som den, der havde vist sin Duelighed i Anordningen av disse Fangstredskaber. Vel kjendte jeg et Par slige Ræve, men de havde sine Huler flere Mile herfra.»

Senere får han vite at de tilhører Hjerpe-Hans fra Ringerike. Egentlig hette han Hans Kampen. Hvervingen kalte de ham også. Han gikk på frierfötter til ei jente i Hakloa, og så kombinerte han det med fangst. Dagen i forveien hadde han gått

til byen med ei fuglebør så stor som et hestelass, fortalte en tømmerhogger, som gikk etter samme jenta.

Det var altså forklaringen på at redskapene nå var tomme. Helt tomme var de nå forresten ikke. Han hørte en stakk falle, og like etterpå fant han ei røy som hadde fått stokken over halsen — og var død. Det var altså et meget effektivt fangstredskap — på ingen måte noe torturredskap.

Det som er fortalt foran, går framover til omkring 1850. Så lenge hadde Maridalsvannet og elvene stort sett vært et matreservoar for dem som bodde her. Men omkring den tid begynte oppdaging av naturen. Osloborgerne var vel de første oppdagerne. Det ble for dem mote å dra ut på landet. Det begynte å danne seg utfartssteder i byens omegn, og Maridalen ble et yndet utfartssted. Det var Maridalsvannet som dro, og folk i dalen tok vel mot byfolka. På Brennenga tok de mot sommergjester og leide ut båter og prammer til turer på vannet. Vi kan ennå se rester av båtbrygge på Lille Brennenga. Det samme på Nes. Professor Fr. Brandt eide Strandholt og brukte det til sommersted helt til han døde i 1891.

Skovheim var Tschudis sommersted. Der var også en tid kafe med utleie av båter. Badehus var det forresten også der.

Arbeiderne på Brekke leide også ut båter — som biinntekt. Leien var 1 krone pr. døgn. Det var slett ingen lav leie — langt bortimot en daglønn. Det tyder på rift om båter.

Det måtte være bra tjukt av fisk i de tider. Der hvor skolen ble bygd i 1857, den som nå er styrerbolig, sto tidligere ei lita stue, som ble revet for å gi plass for skolen. Der bodde ei gammel kone, og om høsten fisket hun med garn nede på Haugermosmyra. Det ville nok ikke gi rare levemåten nå.

Men disse gylne tider forsvant. Christiania vokste, og folk trengte drikkevann. Der tørnet interessene sammen, men storbyen vant. Mot slutten av hundreåret begynte restriksjonene å tårne seg opp, og så ble det slutt med fisket i Maridalsvannet og nærmeste omegn. Ørretten vaker heller ikke lenger. Den har måttet vike for barskere fisk. I stille sommerkvelder etter solvarme dager kan du både høre og se gjedda velte seg i vasskorpa, men den har fred.

Ingvald Hindbjørgmo.

Samferdsel og gamle veier

Langt tilbake i middelalderen gikk den gamle pilegrimsveien mellom Oslo og Nidaros gjennom Maridalen, og St. Margaretha-kirken var første stopp på veien. Senere gikk den vanlige handelsvei mellom Hadeland og Oslo gjennom Maridalen.

Den daglige lokale samferdsel gikk på de smale gårdsveiene mellom gårdene. Ennå finnes noen av disse gamle veiene eller gutuene. Fra Stubberud ned til Lille Brennenga går det en gammel gårdsvei. Fra kirkeruinen på Kirkeby går den eldgamle Maridalsveien over jordene mot vest til Hammeren. Det går også et gammelt veifar mellom Kirkeby og Kallerud. Mellom Hauger og Sørbråten går det en gammel vei over skogen og de gamle brukarene kan ennå sees ved Skarselva, omtrent hundre meter sør for den nåværende bru. Fra Granum i Vaggesteinsgrenda går en gammel vei opp åsen til plassen Torvet og det går også en gammel vei fra Sandermosveien sørover til Hagastua. Det disse veiene har felles er at de ikke er kjørbare lenger.

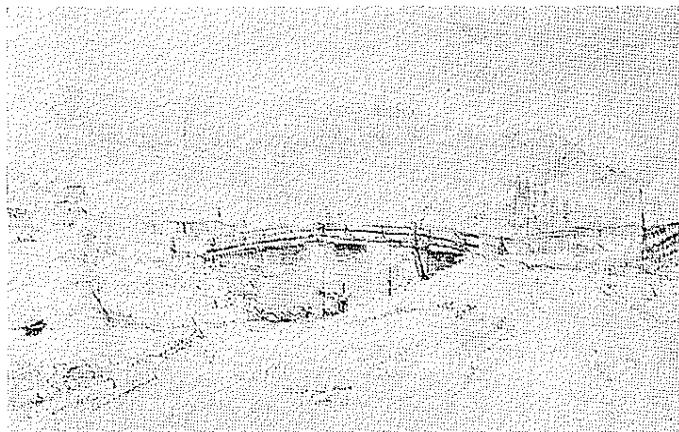
Den første virkelig organiserte veibygging i Maridalen begynte på slutten av 1700-tallet. Den senere statsminister Peder Anker fikk i årene 1791—93 bygget Ankerveien over åsene fra Bogstad til

Hammeren. Denne veien var først og fremst beregnet som forbindelse mellom Ankers industribedrifter på Bogstad og Hammeren, som begge var underavdelinger av Bærums Verk. Men veien kom i høy grad også bøndene og jordbruket til gode.

Peder Ankers svigersønn, grev Herman Wedel, fortsatte Ankerveien fra Maridalshammeren til Hakedals Verk. Den ble bygget litt etter 1800, og anlegget kostet 8000 spesiedaler. Greveveien var i mange år en hovedadkomst til Kristiania for bøndene fra Hadeland og Hakedalen. Veiavgiften var 14 skilling pr. lass. Veien gjorde Ankers og Wedels skoger lettere tilgjengelige enn noen andre skogdistrikter i landet og åpnet for første gang det østlige Nordmarka for litt større alminnelig trafikk.

Ankerveien kan vi i dag følge fra Vettakollen over Sognsvann til Hammeren. Etter at stangiernshammeren ble nedlagt i 1874 har veien hatt sin største betydning for skogbruket, men nå er den ikke i bruk lenger.

Greveveien er forsvunnet mellom Hammeren og Hønefoten ved Maridalen skole. Fra Hønefoten er den fullt kjørbare forbi Kallerud og kapellet, og videre gjennom tunet på Nes gård og ned i Nesbukta. Der tar den opp Verkensbakken til Brenners. Herfra gikk veien diagonalt over jordet

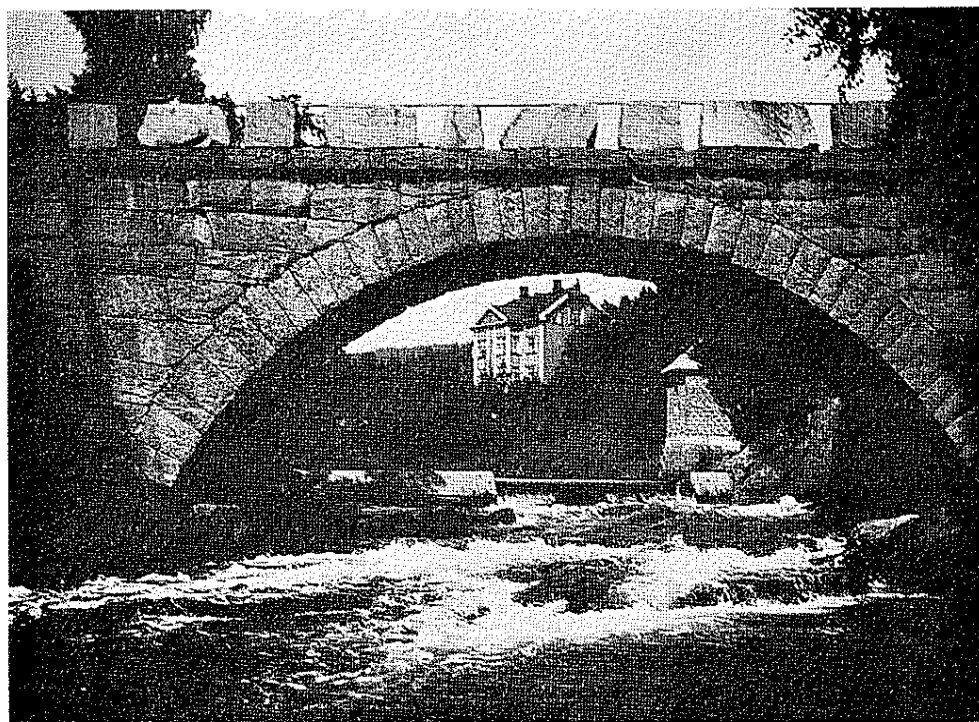

*Skjervenbrua, tegnet av
J. C. Dahl i 1844.
Til venstre husmanns-
plassen Brua.*

mot nordøst, men den er dessverre pløyet opp her. Fra andre siden av jordet går den i en sving som en sti ned til brua over Dausjøelva og opp til Berntsberg på østsiden. Derfra er den igjen kjørbar opp til Sanderberget og nordover forbi Sander-

mosen, Bomstua, Snippen og Movatn og over Ørfiske til Hakedal.

I de første 50—60 årene var Greveveien for det meste en vei for malm- og rujernskjørerne. Da masovnene sloknet og hamrene stanset tok plankekjørerne over

Den nye Skjervenbrua, bygget i 1880-årene og fotografert av Wilse ca. 1900.

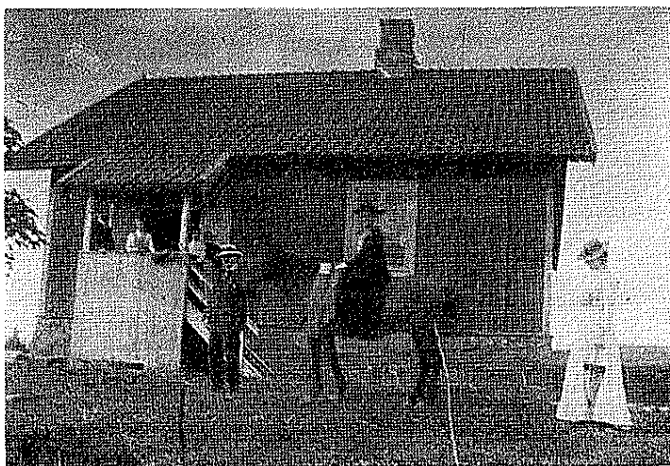
Greveveien med trelast fra Hakedal til Brekke. Omkring 1900 ble det slutt på plankekjøringen. Men så ble Greveveien anleggsvei under byggingen av Gjøvikbanen og delvis ombygd, særlig ved Snippen. Da banen ble åpnet ble det igjen stilt på veien. Men så ble det liv og røre på Greveveien da dammen ved Ørfiske og drikkevannstunnellen til Almedalen ble bygget. Nye ombygginger var nødvendig, særlig i Almedalen. Senere har Greveveien vært brukt som skogsbilvei, men mest som turvei. Et morsomt trekk ved veien er de gamle milestolpene som det ennå er bevart noen av.

Fra Hammeren sørover mot Brekke hadde det lenge vært en gammel vei, som stadig ble utbedret og utvidet. I 1855 ble det besluttet å bygge en skikkelig vei nordover mot Skar. Den ble da forlenget fra Hønefoten over Turter og Skar til Vaggesteinsbrua. Det ble også bygget en vei over åsen fra Søndre Skar til Nordre Skar eller Kruttverket. Dagens Maridalsvei langs vannet fra Hammeren til kapellet forbi Kirkeby ble bygget i 1901. Skjervenbrua ved Hammeren var opprinnelig en trebru som lå nærmere vannet. I 1880-

årene ble den nåværende steinbru bygget og den er senere utvidet i bredden, men står stort sett i sin gamle skikkelse. En annen bru som nå er forsvunnet lå ved Bakken i Neskroken. Der gikk det en lang trebru over til Sandersiden av elva og brukarene sees ennå, særlig på østsiden, hvor en stump av den gamle veien nå gror igjen. Trafikken går nå over en moderne jernbru hundre meter østover og oppover Dausjøelva.

Fra Kristiania-Ciceronen (En Veileder for Publikum 1903) tar vi med følgende lille stykke, som forteller litt om gamle veier og turistferdsel i Maridalen:

«MARIDALEN. LIGGEREN. TØMTE. Fra Maridalshammeren kan fortsattes oppover Kjøreveien gjennom Maridalen. Særdeles vakkert Landskab. Tilhøre fra Veien Kirkeby med gamle Kirkeruiner og Maridalens nye Kapel. Videre (paa 1/2 Time) til Skars nedlagte Kruttverk. Vakker Bjerkeallé. Skars Hotel tæt ved. Fodgængere kan her tage en liden Sti (vanskelig) over Aasen til det før nævnte Kamphaug. Et Stykke ovenfor Skar slutter Kjøreveien. Man kan nu tilfods tage enten tilvenstre opover langs Skarselven

På ridetur og spasertur til Tømte i Nordmarka.

til Vandet Øiungen, i hvis Nordende Pladsen Liggeren (4 Timer fra Byen), eller man kan tage over Vaggesten ad brat Kløvvei til Tømte (ligeledes 4 Timer). Mellem disse to Pladser er kun ca. 1/2 Times Vei, saa man kan tage den ene Vei op og den anden ned. — Fra Tømte let og lønnende Bestigning af Mellemkollen (20 Min., 520 M.).

Til Udflugter i denne Del af Nordmarken kan man ogsaa benytte Nordbanen. Man tager til Kjelsaas St. tæt ved Maridalsvandets søndre Ende. Over Vandet vil i Regelen Baad kunne faaes.»

Nordbanen eller Gjøvikbanen ble bygget langs Maridalsvannets østside og forbi Sandermosen, Snippen og Movatn i 1890-årene og åpnet i 1900. En stasjon ble bygget ved Sandermosen. Det var diskusjon om stasjonen skulle hete Maridalen stasjon eller Sandermosen, men navnet Sandermosen seiret. I 1927 ble det opprettet et jernbanestoppested på Movatn og i 1948 på Snippen. Jernbanen har hatt stor betydning for beboerne her oppe på «Sørbråtaskauen», men ikke så mye for befolkningen nede i dalen.

Dette kommer nok mest av at det kom i gang en bilrute i 1920-årene. Først var det herrene Sæther og Berg som drev ruta, senere drev Lars Berg alene. Så overtok Schøyens Bilsentraler med en liten buss. Ruten gikk fra Skar langs den nye Maridalsveien midt gjennom dalen til Sagene og senere til Kurbadet i Akersgaten. Bussen gikk bare en gang pr. dag. Sjåførene var meget pliktoppfyllende. Det fortelles at en Jensen hver dag gikk på bussen ved Vellet i Maridalen. En dag sto han ikke der og sjåføren ga seg til å vente. Det drøyde og rakk, men ingen

Jensen viste seg. Så gikk sjåføren inn i stua til Jensen og fikk greie på at Jensen hadde ferie og derfor ikke skulle til byen. Og når det først var fastslått, kunne den pliktoppfyllende sjåfør fortsette sørover.

Tilslutt skal nevnes et fantastisk samferdselsprosjekt som aldri kom til utførelse. I begynnelsen av 1805 nedsatte regjeringen i København en stor kommisjon til å behandle kanalprosjektet Kristiania—Øyern. Kommisjonen kom imidlertid til det resultat at inntektene var kalkulert for høyt og især at det ikke kunne skaffes nok vann.

Den svenske militæringenjør Samuel Bagge foreslo da et nytt løp, som visstnok ville bli litt dyrere, men hvor det iallfall ville bli vann nok. Det skulle begynne ved Slattum i Nittedal, stige opp gjennom åsen og i en tunnell inn til Movannene i Nordmarka. Movannene og deres tilløp ville gi nok vann både til dette stykke og til fortsettelsen gjennom Movannsbekken til Dausjøen. Derfra skulle kanalen passere Maridalsvannet og Akerselven og munne ut i Bjørvika.

Dette prosjektet vant kommisjonens bifall. Den foreslo det dessuten utvidet med et kanalanlegg fra Øyern til Mjøsa og innstilte på å begynne med det øverste stykket. Bare ett medlem, J. C. Bull på Tøyen, dissenterte og frarådet hele anlegget fordi det var for dyrt og kom for få folk til gode.

Et års tid etter at kommisjonsinnstillingen var ferdig brøt imidlertid krigen med England ut, og dermed var det foreløbig slutt med alle slike planer. Det fantastiske kanalprosjektet kom aldri mer opp til diskusjon og derfor har vi ikke fått oppleve noen skipsfart gjennom Maridalen.

Jahn Børe Jahnsen.

Sagbruk og kvernbruk

Bord ble først laget ved at stokker ble kløyvd med øks til skier, og disse ble teljet til bord, også med øksa. Omkring 1500 begynte de å bruke sag til dette. Det var oppgangssag. Sagbladet ble altså ført opp og ned, og fra først av ble det ført med handkraft. En mann sto oppe på sagbenken og en annen under. Senere ble det brukt vasskraft.

De første sagbladene ble handsmidd ved jernhyttene. De var tykke og klumpete, og laget et bredt snitt. Omkring 1850 kom valsede sagblad i bruk. De var tynnere og skar hurtigere, og det ble flere bord av stokken.

Fra først av var skogen allmenning — alle kunne ta hva de trengte. Fra 1300-tallet lå skogs-allmenningene i Maridalen, helt nordover til Sandungsvatna, under Maria-kirken. Senere gikk den over til kronen, og særlig på 1600-tallet fikk kongene, p.g.a. kriger, god bruk for penger. De begynte å pantsette krongods, og de fikk aldri råd til å løse inn pant. Først ble skogen pantsatt til bønder i Akor og borgere i Christiania. Senere ble de samlet til Peder Grøns store skog og til Leuchs eiendommer. Grøns skog var 3½ mil lang og 1½ mil bred. Det var Maridalsdistriktet.

Det ble vel forholdsvis vanlig at det på de større gardene ble rigget opp ei sag. Ei oppgangssag var ingen kostbar inn-

vestering, så lenge handkraft ble brukt, og selv etter at de begynte å bruke vasskraft, greide de en del skjæring ved å nytte vårflommen. Det grodde opp en del sagbruk. Men så fant kongen ut at her var ei melkeku, og det ble lagt tiende på sagbrukene. Også avgifter kunne betales med tømmer eller bord. Først på 1600-tallet svarte «Sande øde i Martedal» 2 daler eller 1 tylvt godt sagtømmer til Jens Bjelke.

Hverken kirken eller kronen hadde stor mulighet til å kontrollere hvor mye som ble skåret på alle sagene, og tienden gikk nok ujevnt inn. Kongen ble derfor interessert i å få hånd om sagbruksvirksomheten, og i 1587 gikk det ut påbud til lensherrene i Norge om å avskaffe alle «sagkverner» som stod på kronens eller kirkens grunn, selv om de som eide dem, hogg i egen skog.

I 1616 kom det forbud mot å anlegge eller bruke sag uten på egen odelsgrunn og for skjæring av tømmer fra egen odelskog.

På den tid tilhørte nesten all grunn Aker kirke eller kronen, og kongen fikk her bra herredømme over sagbrukene.

Jens Bjelke som var stor godseier og sagbrukseier, foreslo i 1623 sammen med stattholder Jens Juel at en mengde borger- og bondesager skulle legges ned, for å skaffe nok tømmer til kronens sag-

Trauste tømmerfløtere på Brekke ca. 1910.

bruk. Blant de sagbruk som skulle legges ned, var alle «ovenfor Agers Elv». Noen fikk fortsatt eksistere. Johan Garman hadde på den tid samlet store eiendommer i Maridalen, og han skar i 1650 sitt tømmer på Brekke og Skjerven sager. Borgermester Nils Lauritsen skar i 1670 25.000 bord på Skjærstjø og Skjerven sager. Johan Garman var da død, og justitiarius Chr. Lund hadde overtatt hans enke og med henne Nordmarksskogene. Han skar samme år på Kamphaug sag. Da han døde i 1691 gikk eiendommen over til Gjerd Andersen, som var innflyttet fra Jylland, og etter hans død i 1721 ble Nordmarksskogene med sagbruk solgt til Peder Grøn.

I 1688 kom et sagbruksreglement som fastsatte hvor mange sagbruk som fortsatt skulle få drive, og hvor mange bord som kunne skjæres på hvert bruk. I 1664 var det 29 sager i Aker. De ble omkring 1688 redusert til 21.

Mens Gjerd Andersen eide Kamphaug sag, hadde han tillatelse til å skjære 20.000 bord. Det var ganske mye. Det var bare to større bruk og to like store.

Sagbrukene i Maridalen kjempet altså en fortvilt kamp for tilværelsen — og tapte. I en inntektsoppgave fra 1850 er Maridals hammer og sag skattlagt for 20.000 spd. — det samme som Brekke og Kjelsås sag. Av 96 bruk i Aker var bare 7 skattlagt for mer. Skar kruttmølle hadde 10.000.

Vi kan merke oss at den historiske Hammeren ikke var nede ved veien, men et stykke oppe i elva, i høyde med veibommen. Der oppe har også vært mølle. Derav navnet Møllerstua. Eldre folk kjenner også navnet Pappermøllfossen der. Det må da tilsi at der har vært papirmølle.

De fleste sagbruk på den tid ble drevet uten særlige dammer, og ettersom de var bygd av trematerialer, er de i løpet av ca. 300 år fullstendig forsvunnet. Opplysnin-

gene er også sparsomme. Ofte ble betegnelsen mølle eller kvern også brukt om sagbruk, og dette øker usikkerheten.

Noen flere sagbruk kan vi peile inn. Det har vært sag i Salmakerstuløkka, og i Sannermarka ved Dambekken. Ved Evjene, omtrent midtveis mellom Nordseter og Skjærstjøen har det vært mye gammel sagflis, som tyder på at der har vært sag.

Den siste saga vi kjenner, var Skjerven sag. Den har ført en omflakkende tilværelse. Den sto først ved Svendstua på Frognerseteren bruk, der hvor bilverkstedet nå ligger. Så ble den flyttet til Sanner. Derfra til Rauløkka, videre til Skjerven og endelig til Haraldrud. Det sagbruket som de fleste kjenner best, er Brekke bruk. De færreste vet at det på Brekke har vært jernhytte, men Brekkesaga er vel kjent.

Akerselva het en tid Norges flittigste elv, og det var ikke uberettiget. Den faller 145 meter på ei halv mil, og mer enn 50 bedrifter har dratt nytte av den. De fleste er forsvunnet, noen eksisterer ennå. Brekkesaga ble utposten i Akerselva. Det var forresten to sager der, Brække Sag og Kjelsaas Sag på hver sin side av elva. Det var ikke så store greiene, to blad på

hver sag og ei felles kantsag på vestsida av elva.

Asbjørnsen har gitt partiet der romantisk skjær ved sine Kvernsagn — synes vi i dag, enda det i den tid var harde realismen. Imidlertid er kvernene forsvunnet, og omsider også sagene. Lenge var Brekkesaga alene om å ta imot alt tømmeret som ble fløtt gjennom Nordmarkselvene og vannene ned i Maridalsvannet. Saga hadde forresten konkurranse en tid. På 1500-tallet kom bergverksdrift for alvor i gang, også i Aker, og til den trengtes stokkved. Mot slutten av hundreåret (1575—78) kom også smeltehytta på Brekke igang, og den trengte kull. Når tømmeret endte sin lange reise i nordenden av Maridalsvannet, ble det sortert. Sagtømmeret fikk gli videre til Maridalsoset, mens resten gikk til bergverkene, f. eks. ved Sognsvann, eller til kolmilene ved vannet.

Bergverksdriften i Aker ble ulønnsom og opphørte, og da ble det heller ikke bruk for smeltehytte, og kolmilene sløket for godt. Når nå Brekkesaga også har sluttet å kvine, er Maridalens sagbrukshistorie nådd til ende.

Ingvald Hindbjørgmo.

Stangjernshammeren og annen jernindustri

På tross av at Maridalen for de fleste synes som en ren bondebygd idag, har det opp gjennom tidene ikke vært så rent lite industri i bygda. Særlig har det vært jernindustri i Maridalen og første gang vi hører om dette er midt på 1500-tallet på Brekke. Nesten 250 år senere kommer så den stangjernshammeren som er opphav til stedsnavnet Hammeren.

På Brekke ved Oset i Maridalsvannet anla lensherre Christen Munk i 1557 en jernhytte etter kongelig ordre. Det viste seg imidlertid å bli et ulønnsomt foretagende. Etterhvert kom jernhytten på innvandrede bergmenns hender. To engelske brødre, Hugo og Nikolaus Breda, tar med kongelig bevilling opp jernhytter rundt omkring i Norge, blant annet også i Maridalen. Først får Nikolaus i 1575 kongebrev på en gammel forfallen jernhytte «udi Agershuus len», men brødrene må nokså fort ha oppgitt den. Stattholder Povel Huitfeldt ga da en annen engelskmann, William Lydall, lov til å forsøke seg med denne «jernhytte udi Agershuus len, udi Merydtzdal». I 1578 fikk han kongebrev på å drive den i 10 år, og han fikk bo på og bruke Brekke gård i de samme 10 år, mot vanlig landskyld. Året etter ble bevillingen utvidet til 20 år, og nå gjaldt den et helt selskap, et

«Madskappi», som blant annet Lydalls svoger, John Foxall, trådte inn i.

Det er artig å lese hvilke driftsbetingelser dette selskapet fikk: Det fikk lov til å hugge ved og kull i Kronens skoger og til å grave jord og limstein. I 10 mils avstand fra Akershus slott får ingen andre bygge jernhytter, men selskapet kan bygge en, to eller tre til på de samme betingelser. Selskapet får Brekke, Vestre Grefsen og Lille Sogn til bruk, fri for landgilde og «annen besværing», men det måtte da lages en overenskomst med bondene.

Som vederlag for alle disse privilegiene skulle kongen ha 1/10 av jernet og forkjøpsretten til resten til en pris av syv daler pr. skippund. Men til tross for Kongens interesse og de store privilegiene gikk det dårlig med dette Maridals-verket og alt i 1584 hadde Lydall oppgitt det hele og latt verket forfalle. Stattholderen Ove Juel fikk derfor kongelig befaling til å inndra de tre gårdene under slottet igjen. Det samme skulle han gjøre med de gårdene i Akershus len som ennå tilhørte Hugo Breda.

I juni 1591 fikk Casper Hammersmed eller Casper Kopmann, som han også kaltes, overta jernhytten for noen år og han kom til å beholde den lenger enn noen av de andre. Driften ble også ut-

videt med to nye stangjernsmier, så det ble altså ialt tre hammerhytter ved elven. Gården Brekke var kongens eiendom. Den fikk Casper bruke avgiftsfritt, og lensherren fikk beskjed om å befale bøndene at de for rimelig betaling skulle skaffe Casper det han trengte av kull. Bøndene i Aker var alt annet enn fornøyd med det kongelige pålegg. De hadde gjort mange vanskeligheter for bergmennene i tidens løp. Men Casper fikk det til å gå så noenlunde. Kanskje var han flinkere til å stille seg med bøndene enn de tidligere jernhytteeierne hadde vært, ellers kanskje var inntekten — en halv daler for kull-lesten — mer enn bøndene kunne motstå. Vi kjenner navnene på mange som temmelig regelmessig leverte kull til Brekke, for eks. Arne Torshaug, Anders Linderen, Jørgen Tåsen, Anders og Rasmus Frogner, lensmann Rejer Riis og Knut Skjerven.

Mye tydet på at Casper laget godt jern, for han sendte det meste av det han produserte til Kjøbenhavn. Lensherren, derimot, kjøpte adskillig svensk jern hos kjøpmennene i Oslo og noe av det var til og med så «ondt» at det måtte smies om på Brekke.

Like etter århundreskiftet brente jernhytten på Brekke, sammen med stallen og andre hus. Det kom straks befaling om gjenoppbygning for lenets regning. Tømmermennene skal visstnok ha fått 20 skilling dagen, bøndene, som leverte kalk til muring av esser og ovner, fikk malt i betaling og Lars Harbo og Jonas Polak gjorde murarbeidet. Men vi vet lite om jernhyttens videre skjebne.

Derimot vet vi mye om den kanskje viktigste industribedrift i Maridalen, som til og med har gitt opphav til et stedsnavn, nemlig stangjernshammeren på Hamme-

ren. Historien om denne bedriften er nøye knyttet til Bærums Verks historie, så mange av opplysningene i det følgende er hentet fra Yngvar Hauges bok om Bærums Verk.

Peder Anker overtok Bærums Verk i 1791. Verket fikk da sin vannkraft fra Lomma og sitt kull fra Krokskogen og Lommedalens almenning. Men ressursene begynte å svikte og hvis driften ved verket skulle fortsette utover et begrenset tidsrom, måtte man få vannkraft og kull ved også fra andre steder. Peder Anker hadde i lang tid eid Sørkedalsgodset og han hadde intet imot at Bærums Verk ått seg inn på hans enemerker. Han var fullt klar over at en sammenslutning under hans ledelse var uunngåelig. Prinsipalen på Bærums Verk, Conrad Clausen, fikk bygge Fossum-hammeren ved Bogstadvannet, han bygget videre Heggelidammen og leiet kullrett i Bogstadskogen. Senere fikk han bygge kai og lagerhus på Vækerø og han fikk fløtningsrett i Lysakerelven. Høsten 1791 tok så Peder Anker konsekvensene av utviklingen og samlet som før nevnt Bogstad-godset og Bærums Verk under sin ledelse.

Men allerede før dette kjøpet var ordnet satte Peder Anker i gang arbeidet med en ny vei fra Fossum og østover åsene til Maridalsvannet. Denne nye nordre vei var ferdig sommeren 1793 og kostet 1440 daler. Kanskje var hensikten å få en skikkelig kjørevei for sagbrukene. Imidlertid ble veien snart laget en alen bredere og det ble laget grøfter på hver side. Noe av det første som ble transportert på den nye veien var stangjernshammeren fra Gammelbruket i Lommedalen. Vinteren 1792—93 ble den fraktet til Maridalen og oppsatt på Kirkeby gårds grunn ved Skjær sjøelven. Dette var vitnesbyrdet om at en ny tid hadde holdt sitt

inntog i en gammel bedrift og Ankerveien var driftsgaten i et utvidet Bærums Verk.

For å spare de lange transportene ville Peder Anker flytte driftsbygningene nærmere mot skogen og utnytte vassdragene til fløting av kullved i stedet for å brenne miler på avsidesliggende kullbunner. Ved vårfloppen i 1793 gikk det ved til 3000 lester kull ned til Maridalen, og dette kvantum skulle økes. En av de avsidesliggende kullmilene var Bonna ved Bjørnsjøen i Nordmarka. Bonna nevnes første gang i skriftlige kilder i 1814 og kalles da «Kullebundene ved Bjørnesjøen». Kullet ble enten kjørt til stangjernshammeren i Maridalen eller til Fossum. Det var slike kullmiler som nå skulle bli overflødige.

Anker bestemte seg etter en tid for å øke fremstillingen av støpegods og spiker. Det var et økende behov for spiker og spikerjernet var bedre betalt enn stangjernet. Det var tidligere masovner på Bærums Verk og på Fossum. I 1794 lot Anker bygge en masovn i Maridalen også. Denne skulle skaffe jern til Kirkebyhammeren, med den kull som kunne brennes av veden fra Nordmarka. Maridalen ble sentrum for spikerproduksjonen og Anker bygget i alt 6 spikerhamre, et skjæreverk og en hammer til mindre smiarbeider. Kirkebyverket (også kalt Maridalen spikerverk) vokste i løpet av noen år til en betydelig bedrift. I 1793 ble det bygd arbeiderboliger til 18 familier, senere øket til 24, i 1799 ble det innrettet et proviantmagasin, alt sammen på grunn som var leiet av gårdene Skjerven og Kirkeby. Masovnen i Maridalen ble ikke stående lenge. Da Anker overtok Hakedals Verk i 1798, ble ovnen i Maridalen sløffet og i stedet ble det kjørt jern fra Hakedalen til Kirkeby.

Hvordan gikk så driften ved hammerverket i Maridalen utover i det nye århundret? Her arbeidet 14 mann foruten to kullbrennere med mileknekter. Årsproduksjonen ved hammerverket lå mellom 1300 og 1400 skippund stangjern og 2—300 skippund modelljern. Til dette gikk det med ca. 3000 lester kull og det meste av dette ble brent i milene på Skjerven, hvor to nye kullbunner også ble anlagt. Her fikk Anker høstbrent kull, som visstnok var det beste.

Kullbrennerne drev for egen regning. De betalte selv vedkjørere og fløtere og skaffet hester når det behøvdes. Prisen pr. kull-lest skulle etter kontrakten være 38 skilling, men i realiteten ble også forskuddet iberegnet i prisen, derfor kom prisen sjelden under en halv daler. Likevel var det stor prisforskjell fra Maridalen til Bærums Verk, hvor kull-lesten kostet hele 1 daler og 10 skilling.

Kullveden til Maridalen ble fløtet fra vannene i Nordmarka, men noe ble også kjørt over land til Kirkeby. I tidligere tider hadde man nøyhet seg med tørt virke og toppvirke, men nå leverte huggerne 5—6 alens ved og tok den der den sto. Kullbøndene klaget imidlertid over at de snøt på målet og med forkjærlighet hugget krokete virke.

På grunn av forholdene ute i Europa, hvor Napoleons-krigene gikk mot slutten, var det vanskelige økonomiske forhold i Danmark-Norge i 1813. Så vidt gikk det at det 5. januar dette år ble erklært statsbankerott i dobbeltmonarkiet. 9. juli samme år kom det en kongelig forordning om at det skulle holdes taksaksjonsforretning «ved rikets bruk og verker». Bærums Verk ble taksert 16. november 1813 og herunder ble nevnt følgende: En hammer, seks spikerhamre, en kniphammer og et skjæreverk på Kirkeby. Det ble

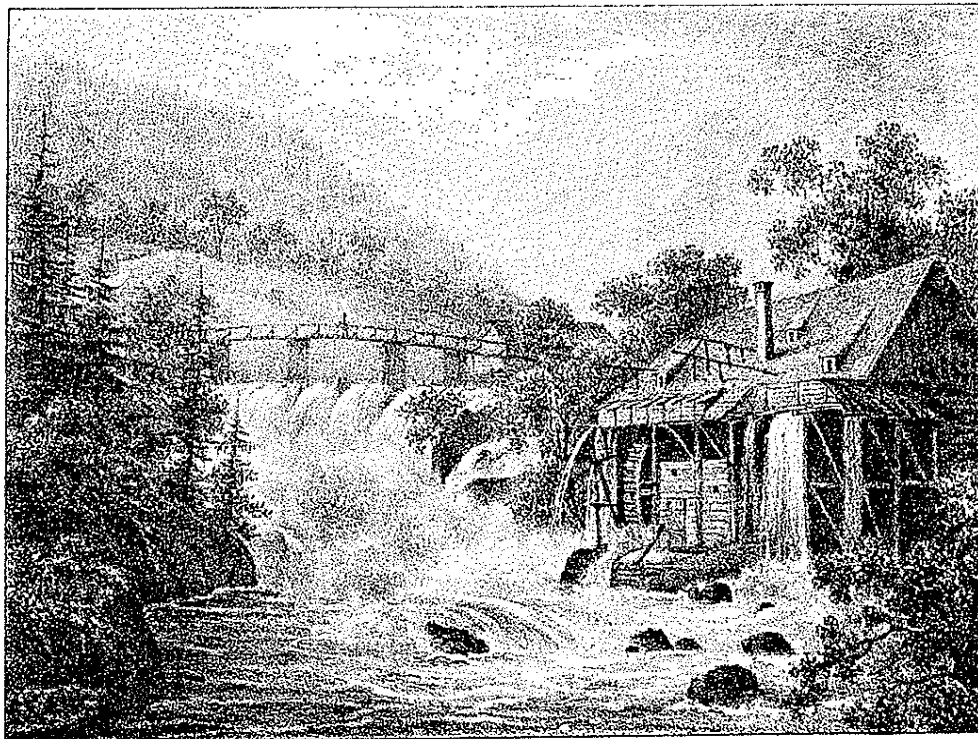
imidlertid besluttet at Maridalshammeren ikke skulle tas med i taksasjonen, fordi hammerverket måtte ansees som en selvstendig bedrift, som ble forsynt med jern både fra Bærum og Hakedal. På dette tidspunkt vet vi forøvrig at Kirkebyverket får 1800 lester kull fra Nordmarkas østlige skogtrakter.

Vi vet lite om Maridalsverkets drift videre utover i århundret. Stort sett gikk driften bra. Men i 1860 årene ble det dårlige konjunkturer. De utenlandske markeder sviktet. Store mengder av spiker fra Maridalen og Gammelbruket i Lommedalen ble liggende usolgt, men stangjernnet holdt seg godt i pris. Både Nordre hammer i Lommedalen, Fossumhammeren og Maridalshammeren var i jevn drift når de ikke måtte stanse på grunn av kullmangel. Enda i 1865 var det i Maridalen 22 ar-

beidere og en oppsynsmann ved smelteovnen og hammeren. Det samlede kullbehov i disse årene lå nokså nøyaktig på 13000 lester Bærumsmål. Masovnen fikk 6000 lester og Fossum og Maridalshammeren delte resten.

Det gikk imidlertid stadig vanskeligere med den gamle jernverksdriften, og fra 22. mai 1874 regnes den gamle driften både på verket og ved Fossum og Maridalshammeren som fullstendig avviklet.

Den første avbildning av stangjernhammeren finner vi i boken «Norge fremstillet i lithographerede Billeder efter Naturen», av P. F. Wergmann. Første bind av denne boken kom ut i Kristiania i 1836. Her finner vi også følgende fornøyelige skildring av Maridalen og stangjernhammeren:

Eldste kjente bilde av stangjernshammeren, av P. F. Wergmann i 1836.

*Stangjernshammeren
tegnat av J. C. Dahl
i 1844.
I forgrunnen sitter
Dahls elev Peder Balke.*

«Maridals-Hammeren i Agers Sogn. Maridalen er en i Nord for Christiania oppgaaende, snæver Dalstrækning i Ager Præstegjeld, der begynder ved Gaarden Brække, 3/4 Mi. fra Byen, og strækker sig — indsluttet af høie, skovbevøxede Bjergaase — langs med det 1/4 Mi. lange Maridalsvand, hvilket dannes af en fra Hadeland udspringende Elv, der gjen-nemstrømmer den nordligste Deel af Dalen og løber atter sydlig ud fra Maridalsvandet igjennem Agers Sogn forbi Christiania ud i Bjørviggen, paa hvilket Løb Elven driver 40 forskjellige Fabrik anlæg. Maridalen har en malerisk Beliggenhed og er rig paa mange smukke Natursituationer, hvorfor Man ogsaa sædvanlig om Sommeren gjør Lysttoure hid fra Hovedstaden. Et af denne Egns mange skjønne Partier fremstiller det medfølgende Billed, hvorpaa der sees en ved Elven, kort ovenfor dens Udløb i Maridalsvandet, paa Gaarden Kirkebycs Grund anlagt Stangjernshammer, der henhører under Bæ-rums Jernværk. Den ligger særdeles romantisk, omkranset overalt af skjønne Løvtræer. To Veie fører herfra, den ene gaaer i en Længde af omtr. 2 Mi. til Hakedals Jernværk, hvor den støder til den Hadelandske Landevei, og den anden

i omtr. 1 Mi. Længde til Fossum Hammeren ved Bogstad; de kunde begge maale sig i Godhed med enhver af Rigets Hovedveie, endskiønt de bleve anlagte paa en Privatmands Bekostning, nemlig af afdøde Statsminister Peder Anker, for at lette Kommunikationen imellem de ovennævnte Jernværker, hvis Eier han var.»

Vi kan på bildet se den gamle verksbrua over fossen, Ankerveien gikk over her. På høyre side av elva ligger fabrikkbygningen med blant annet et digert skovhjul, som sikkert drev selve hammeren.

Vår berømte maler J. C. Dahl var en tur i Maridalen sommeren 1844. Han tegnet blant annet stangjernshammeren. Selv om han tegnet på ganske stor avstand kan vi få et inntrykk av bygningens dimensjoner. Vår andre berømte maler, Edvard Munch, var her i 1882, altså 8 år etter at hammeren ble nedlagt. På hans tegning ser vi noen små hus ved elvebredden, men den gamle verksbroen står fremdeles.

I dag finner vi bare ruiner av selve verket. På vestsiden av elven ved Møllerstua ser vi store grunnmurer nesten ute i elven, det er alt. Men vi har andre minner. Arbeiderne bodde dels på de alle-

rede eksisterende husmannsplasser i strøket, men det ble også bygget noen boliger som fremdeles står. Bestyrerboligen for verket står fremdeles i dag oppe i bakken ved Møllerstua og er i det ytre nesten uforandret. I dag bor en av Løvenskiold-Vækerøs skogforvaltere her. Lenger øst

på skogen ligger plassen Blåsås nesten uforandret. Stuebygningen her ble bygget som bolig for hammersmedene ved verket. Et mer jordnært bevis for hammerens tidligere eksistens har gårdbrukerne rundt elven som enda i dag pløyer opp svart jord fra kullmilene.

Jahn Børe Jahnsen.

Christiania Uldspinderi ved Vaggestein

En industribedrift i Maridalen som vel de færreste kjenner til i dag var Christiania Uldspinderi. Bedriften ble bygget i 1888.

Det var en trebru på byveien ved Vaggestein, på samme sted som Vaggesteinbrua på dagens Maridalsvei. Like sør for brua lå spinneriet. Ennå i dag finner vi solide murrester ute i elvekanten på østsiden. Bl. a. ser vi en høy mur i vannkanten med renne og her lå sikkert skovlhjulet som drev spinneriets turbin. Rundt murene gror brenneslene tett i tett som et tydelig tegn på tidligere bebyggelse.

Ullspinneriet var en lang og stor toetasjes bygning med et stort loft. På gavlen sto det med én meter høye bokstaver

Christiania Uldspinderi. Bestyreren het Houg og var opprinnelig fra Hurdal. Hans etterkommere bor fremdeles i Maridalen. Eieren av spinneriet het Christian Munthe og han drev dessuten maskinforretning i Kirkegaten nede i byen.

Det arbeidet ca. 20 arbeidere i spinneriet. De bodde på gårdene omkring, men det ble også bygget noen boliger spesielt for dem, bl. a. Bergerud nord for Øvre Vaggestein. Det var en stor dam i elven og der skylte arbeiderne tøy og badet. Fra elven ble det også tatt drikkevann og på elvekanten nedenfor dammen var det wc.

Spinneriet ble nedlagt og revet en gang omkring 1905—10. Det meste av de

Christiania Uldspinderi ved Vaggesteinsbrua, ca. 1900.

tøyene som ble laget her opp ble visstnok kjøpt av konfeksjonsfirmaet Dobloug nede i byen. Da spinneriet ble nedlagt ble restbeholdningen av ulltøyene solgt på auksjon og det finnes ennå folk i Maridalen som husker denne auksjonen. Spinnerimaskinene ble flyttet til Lyngør på Sørlandet, hvor virksomheten fortsatte. Flere av de ansatte fulgte med og slo seg ned i Lyngør.

Spinneribygningen ble som sagt revet. Bestyrerboligen sto like nord for spinneriet på østsiden av elva. Den ble kalt «Sand-

stua» og her ble det drevet landhandleri i årene mellom 1915 og 1930. Sandstua ble revet så sent som i 1950. På vestsiden av elva sto den lille «Susenstua», som i 1925 ble revet og flyttet til Stårputtveien mellom Snippen og Movatn, hvor den står fremdeles. Her nede ved elva er det nå bare grunnmurene igjen av gamle «Susen».

Bare arbeiderboligen Bergerud nord for Øvre Vaggstein står ennå på sin opprinnelige plass, selv om den er noe ombygget nå.

Jahn Børe Jahnsen.

Kraftverket på Hammeren

Kan et lite kraftverk representere historie? Ja, faktisk.

Når du passerer kraftstasjonen på Hammeren, synes du kanskje ikke at den ser særlig imponerende ut. Men den har sin tradisjon, som gir den en viss ærverdighet.

Elektrisk lys ble første gang tent i Aker i 1883. Det var i Nydalens Compagnie, hvor det da ble installert lysanlegg — et av de første i landet. Lisleby Brug ved Fredrikstad skaffet seg det første elektriske lysanlegg i Norge, og trolig i Norden. Det hadde en liten dynamo og 2 buelamper. Men i Nydalens Compagnie ble installert glødelamper. Edison hadde funnet opp denne i 1879, og allerede 4 år etter var de altså i bruk her.

Saugstad Brug i Skien begynte å distribuere strøm til innbyggerne i 1885. Det regnes for det første elektrisitetsverk i landet. Det hadde i 1882 en dynamo med 20 glødelamper. Skien var altså et år tidligere ute enn Aker, men anlegget i Nydalen var større. Det var det første anlegg som Elektrisk Bureau bygde, og det hadde en dynamo for 100 16-lys glødelamper. Det gav 8,25 KW, og spenningen var 110 V.

Det ble snart stor interesse for elektrisk lys og kraft både i bedrifter og hos pri-

vate. Andreas Morell på Grefsen forsøkte vindmølle, men disse har jo aldri hatt noen suksess her i landet.

Aker kommune kom til å få strøm fra A/S Glommen Træsliberi, som hadde bygd ut Kykkelsrud. Men i 1894 ble Christiania sporveier startet. Det ble bygd en kraftstasjon på Majorstua. I 1898 ble Holmenkolbanen åpnet. Den fikk kraft fra denne stasjonen, men det trengtes mer, og så falt øynene på Hammeren. I 1898 ble det vedtatt at Christiania kommune skulle bygge kraftverk der. Den direkte foranledning var en forespørsel fra Christiania sporveisselskab om Christiania Elektrisitetsverk kunne skaffe den energi som trengtes til selskapets linjer.

Hammeranlegget er et av landets første kraftoverføringsanlegg. Det ble satt i drift 15. juni 1900 og var i 1901 utbygd for 2690 KW. Det ble lagt fjernledning til bygrensen, og derfra kabel. Dette anlegget hadde ingen innflytelse på strømforsyningen i Aker, bortsett fra at det i 1920—26 leverte energi til Maridalen lysanlegg. A/S Glommen Træsliberi kunne ikke utvide sitt fordelingsnett til Maridalen. Dette fordelingsanlegg ble utført for Aker kommunes regning med bidrag fra Christiania kommune. Godseier Løwenskiold gav stolper. Anlegget kostet

91.433 kr. Ved åpningen av kraftverket ble det uttalt fra pålitelig hold at nå var byen sikret strøm for alle tider.

Nå er det jo samkjøring mellom kraftanleggene, så vi vet ikke hvorfra vi får strøm. I denne samkjøringen blir Ham-

meranlegget lite og uanselig, men fremdeles kan vi når vi går forbi se St. Halvard sitte og vokte det. En dag vil han kanskje ikke lenger greie å verne det mot sterkere krefter som trenger de små ut.

Ingvald Hindbjørgmo.

Skar Kruttverk

Forsvaret har et etablissement langt oppe i Maridalen, nord for gården Skar. Ved hovedporten like utenfor vekten finnes et stort orienteringsskilt som forteller om den militære virksomhet som foregår på leirområdet. Her kan vi lese «Den våpentekniske bataljon» og «Forsvarets fellessamband». Men stedets historie i forsvarets tjeneste begynner lenge før disse to avdelinger begynte å sette sitt preg på området. Vi må gå helt tilbake til 1861 da et privat kruttverk ved Skar med omliggende terreng ble forpaktet av landmilitæretaten. Innkjøpt ble det i 1863 og deretter bygget om til militært bruk. Det er historien og miljøet til dette Skars Kruttverk eller Statens Kruttverk som det senere skulle hete, vi i det følgende skal konsentrere oss om.

Den type av krutt som Skar for det meste kom til å produsere er den som vi idag vil kalle for sortkrutt. Kruttet her besto av salpeter, svovel og kull. Blandingen kunne bestå av 75 deler salpetér, 12,5 deler svovel og 12,5 deler kull. Typen av kruttet kalles også salpeter-krutt, og var til omtrent 1880—90 faktisk den eneste krutt-sorten. Den ble da avløst av såkalt røksvakt krutt, men sortkruttet blir enda i våre dager fremstilt til bruk i eldre jaktgeværer (hagler), salutt- og hvalkanoener. Ved militærteknikkens utvikling i 2. halvdel av 1800-årene, ble det stilt større

og større krav til kruttet. Taktisk sett var det uheldig med all røken fra sortkruttet — for omkring 50% av kruttvekten er faste stoffer, røk og slam. Derfor måtte sprengladningen i pros'ektilene, bli avløst av moderne, eksplosive sprengstoffer. I sortkruttet var det nødvendig med en blanding av et oksygenrikt stoff (salpeter) og en eller flere brennbare stoffer og kull. Det røksvake kruttet derimot er en kjemisk forbindelse mellom salpetersyre og et organisk stoff. Felles for alle krutt-sortene er at de må inneholde nok oksygen til forbrenningen som vil foregå i et lukket rom uten lufttilgang — i våpenets laderom. Det ble også til at kruttet fikk forskjellig sammensetning og dimensjonering etter den våpentype det skulle anvendes i, jo større våpen, dess større krutt-korn. Årsaken til dette er at forbrenningshastigheten stiger med overflaten av krutt-kornene. I en kanon ville da det fin-kornete kruttet eksplodere eller forbrenne alt for hurtig.

Fabrikasjonen av krutt foregikk i «kruttmøller». På grunn av mølledriftens store utbredelse på 1700-tallet, fikk møllebe-nevnelsen en utvidet betydning som alminnelig betegnelse for virksomheter med maskinell innretning særlig for knusing, maling, hamring og pressing. Derfor er det at de gamle stedene hvor det ble fabrikkert krutt ble kalt for kruttmøller.

Jeg vil i denne oppsatsen bruke betegnelsen kruttverk om Skar.

Etter at bestanddelene som skulle bli krutt var rensset og avveiet, ble de blandet og pulverisert i en rulletønne. Massen ble så tilsatt litt vann og presset eller valset til en hard «kake», som så ble slått i stykker til korn. Kornene ble derpå sortert gjennom sikter som var plassert under hverandre og hadde huller av bestemte størrelser for minekrutt, kanonkrutt, geværkrutt (muskett), riflekrutt og melkrutt. Så ble kruttet polert i rulletønner og derpå tørket. Etter tørkingen fulgte avstøvning av kruttet. Til slutt ble det pakket i eketønner som rommet 100 pund, det vil si ca. 50 kg.

Fremstillingen av krutt er en gammel virksomhet i Norge. I omegnen av Christiania har den blitt drevet — om enn med avbrytelser — i flere hundre år. Christian II har hatt kruttverk i Norge, trolig her på Østlandsområdet. Den 27. juli 1589 fikk lensherren på Akershus, Axel Gyldenstjerne, befaling til å anta kruttmakeren Paul Baumgarten som den gang var i Oslo, til «bøsse-skytter», hvis han viser seg å være dyktig i sitt håndverk.¹ Fortuten å ha oppsyn med slottets kruttbeholdning skulle han «for Betaling syde Salpeter og gjøre Krud, Riget til bedste, saa meget han meest afstedkomme kan». I 1593 blir han artillerimester på Akershus, han får da tilsynet med festning og våpen, så Baumgarten må uten tvil ha vist seg å være dyktig i arbeidet. Det vi legger merke til er at fremstillingen av krutt har nærmest blitt drevet som et håndverk. Det var da heller ikke mye utstyr man hadde til rådighet. En inventarfortegnelse fra 1601 forteller om en stor kjele til å rense salpeteret, 3 andre kjeler til kruttarbeidet, 3 koppermortere med 8 stempler, 2 spånsold og 2 hårsikter.²

Salpetertilvirkningen kom først i gang i Akershus len, senere også i andre deler av landet. I 1626 får 3 menn fra Bergen bevilling til å opprette en kruttmølle på Alvøen, som med dette blir et av de eldste eksisterende industrianlegg i Norge, om enn produksjonen i dag er en annen — nemlig papir.³

Valg av sted for kruttverket på Skar, skyldes ønsket om å nyttiggjøre seg elvevannet som drivkraft. Men alt i 1630—31 blir det for statens regning bygget salpeterhus og kruttmølle med «al dets Tilbehøring udi Akers Ælf». Vannet må ha vært drivkraften for kruttmøllen. Fra elva bygget man renner for vannet til salpeterhuset og det ble også anskaffet mortere, kjeler, kar, stamper o. l. Det hele med oppføring av de to hus skal ha kostet 144 riksdaler.

I 1664 fikk en zahlkommissær Fredrik Bråmer monopol i Norge på å fremstille det kruttet som militæretaten trengte. Det som for oss i dag er artig i dette privilegiebrevet, er den underlige måten salpeteret ble skaffet til veie på. Salpeteret ble fremstilt ved en gjæringsprosess av en kompostblanding av jord og gjødsel. Bråmer fikk derfor rett til å fjerne fjøs og stall hos bøndene fordi jorda under disse husene egnert seg til salpeterfremstillingen. Men utgravningen måtte skje til en tid som var beilelig for bøndene og at gjenfyllingen ble bekostet av «salpeterjegerne» slik at ingen skade ble unødvendig påført brukerne.

Admiralitetetsråd Gerhard Treschow, han som bygger og bor i den staslige Fred. Olsens gt. 2, driver omkring 1700 kruttmølle på sin gård Bjølseren. I 1749 søker en justisråd Poul Lachmann Vogt om å få lov til å opprette et kruttverk på sin eiendom Hvitebjørn (Ljan). I sin ansøking bemerker Vogt at det den gang bare

fins to kruttverk i Norge — på Kongsberg og ved Bergen. Disse to kunne da heller ikke dekke landets behov. Vogt får tilatelse til verket 8. desember 1749. Meningen var at produksjonen skulle være 2500 centner (1 centner = 42,5 kg) krutt om året. Kruttverket ble også drevet med overskudd som svarte seg økonomisk. Produksjonen ble aldri det som var påtenkt. To ganger sprang også verket i lufta, og begge ganger omkom arbeidere. I 1817 oppgis produksjonen å være 300 centner årlig med 4 arbeidere. Ti år senere heter det at driften de siste år har ligget nede på grunn av dårlig avsetning. Etter Vogt ble Peder Holter eier, (Stubljan), fra 1799 generalveimester Lars Ingier, og fra 1828 Marius- og Helle Ingier. Kruttverket ble enda i 1830-årene drevet enkelte ganger, men produksjonen må ha vært meget liten.⁴

Under foreningstiden med Danmark fikk hæren krutt fra Frederiksverk på Sjælland, fra Kongsberg sølvverks kruttmølle og ca. 300 centner fra det nevnte kruttverket Hvitebjørn ved Ljan, — men dette kruttet måtte først sendes til Frederiksverk og så tilbake til Norge! Etter 1814 ble kruttet dels levert fra Kongsberg og dels fra private kruttverk. Alvøens kruttverk var leverandør av krutt til Vestlandet og Trøndelag.⁵

Kruttet så vel fra Kongsberg som fra private kruttverk var av høyst varierende kvalitet. Dette kunne føre til ulykker med tragisk utgang som da en kanon sprang ombord på korvetten Nornen i 1856. Det ble fra de militære sjefer stadig klaget over at kruttet (ammunisjonen) var «slet, gammel, uens, taalte ikke Opbevaring».⁶

I 1846 ble det utferdiget en instruks som skulle følges ved fabrikasjon av krutt for «landmilitæretaten», etter at en lektor

Thaulow hadde analysert kruttet fra Kongsberg og funnet at blandingsforholdet ikke alltid var det samme, at bestanddelene ikke var tilstrekkelig rensset og kullpartiklene ikke tilstrekkelig brent.⁷

Det forskriftsmessige blandingsforhold var — 75 deler salpeter, 12 deler svovel og 13 deler kull. Salpeteret skulle være rensset og fritt for kjøkkensalt, svovelet rensset (stangsvovel, ikke svovelblomme). Kull skulle lages av 1—2 tommer tykke hasselgrener av 2 år gammel hugst. Grenene skulle brennes i jernsylinder, men ikke mer om gangen enn at det kunne brukes opp innen 24 timer. Pulverisering og blanding foregikk i store rulletønner med metallkuler. Kaker av 9 mm tykkelse skulle sammenpresses til kaker av 2 mm tykkelse. De lufttørkede kakene skulle så brytes til korn og sorteres i sikter med huller av følgende diametre: For det groveste kanonkrutt, sikter i pergament 2,5 mm, i metall 2,1 mm. For det fineste kanonkrutt var siktene henholdsvis 1,4 mm og 1,2 mm. Samme siktestørrelser ble også brukt for det groveste muskettkrutt. For det fineste muskettkrutt ble det benyttet sikter med 0,6 mm og 0,5 mm huller. — Poleringen av kruttet som skulle gjøres etterpå, sier instruksjonen at den ikke måtte foretas i blytekte tønner.⁸

Når kruttet var ferdig tilvirket, skulle styrken av militæretatens krutt prøves. Langt tilbake brukte man den såkalte stangprøve eller «dupprøve».⁹ Det vil si at man ladet en uthulet lang stang med en bestemt mengde krutt. Oppå ble satt en bestemt dupp av ek. Duppen skulle så kastes i været, 25—31 m, som kunne leses av på en stang. Senere kom i bruk prøve-mortere. Og av disse finnes bevart på Hærmuseet, Akershus, to typer — en 60 punds morter modell 1766¹⁰ og en 10

punds modell 1820.¹¹ I slutten av 1820-årene ble det foretatt sammenlignende prøver mellom disse prøvemortere med flere sorter krutt. Prøvene ga forskjellige resultater, og man kom derfor fortsatt mange ganger til å benytte «dupprøven». I slutten av 1850-årene kom en kommisjon som vi kjenner under navn av «Kruttkommisjonen» i virksomhet.¹² Den skulle gjennomgå og klassifisere kruttbeholdningene. Til hjelp for å finne styrken av kruttet hadde kommisjonen en ny fransk prøvemorter, og for å måle utgangshastigheten en «ballistisk geværpendel» fra Lütlich.¹³ Kruttkommisjonens resultater viser at morteren som kruttprøver alene ikke kunne gi noe fullgodt svar. En kruttsort kunne vise seg bra i morteren, men kunne vise seg mindre heldig i håndskyttevåpen og skyts med lengre løp enn en mortar. Det er kruttets langsommere — eller hurtigere forbrenning i de forskjellige typer skytevåpen som spiller inn. Man konkluderte med at nytt krutt minst burde få en kastevidde på 220 m av prøvemorteren.¹⁴

Kommisjonen kom tilslutt med forslag om klassifikasjon og fremtidig benyttelse av kruttbeholdningene, om fordringer som burde stilles til nytt krutt, forslag til bestemmelser om mottaking og prøve av krutt, om laboratorieprøver (kornenes vekt, hårdhetsprøve, kubisk vekst), om bruken av prøvemorter og ballistisk pendel og om mottagelse av krutt-tønner. — Kommisjonen sa også at på grunn av den usikkerhet og tilfeldighet som rådde ved kruttfabrikasjon, var det ansett nødvendig at militæretaten fikk sitt eget kruttverk under kontroll av egne offiserer.

Jeg har nevnt sprengningsulykken ombord på korvetten Nornen ved Horten i 1856 da en 30 punds kanon sprang, men dette var ikke den eneste. I 1859 sprang

en 12 punds kulekanon under en brigadesamling ved Øren utenfor Fredrikstad og året etter, i 1860, sprang en kanon på Akershus. Tidligere, i 1833, hadde en 18 punds kanon blitt sprengt under en oppvisning hvor kronprins Oscar var tilstede, og i 1843 sprang en kanon av samme størrelse enda en gang. Da det ble undersøkt hva som kunne ha vært årsaken til disse kanonsprengninger, viste det seg at det utelukkende skyldes kruttets skiftende kvalitet.

Et privat kruttverk ved Skar i Maridalen med omliggende terreng ble så forpaktet av de militære i 1861. Ønsket om å få krutt som militæretaten kunne stole på i en hver situasjon og at landet kunne stå på egne ben, nærmest ble selvforsynt med hensyn til kruttfabrikasjon, førte til at Skar Kruttverk kom på statens hender.¹⁵ Ved utgangen av 1860 hadde Norge fra 1856 og i en 5 års periode innført 40 333 pund krutt, dette var en økning på nesten 100% fra perioden 1851—1855. Riktignok hadde Norge utført 7 364 pund krutt i 1859 og 7 330 pund i 1860, men denne utførselen gikk til Sverige, så landets økonomiske tilstand ble neppe vesentlig bedret. Landets væpnete styrker var derfor avhengig av import fra utlandet, med de ulemper fremmed ammunisjon ville skape i norsk skyts. Ser vi så på tallene for inn- og utførsel av krutt i 1860-årene, så innførte Norge i 1863 13 985 pund krutt og patroner mens utførselen var 36 405 pund. Året etter i 1864 ser det ut som Norge har magasinert ammunisjon, uten tvil er årsaken Den dansk-tyske krig, importen var 39 127 pund mens eksporten er kommet ned i 5 455 pund.¹⁶

Skar Kruttverk var da militæretaten overtok som forpakter, ikke noe gammelt kruttverk. Det omtales først i Amtmennenes 5-årsberetninger (perioden 1856—

1860) i 1860. Det mangler da også oppgave over produksjon og antall ansatte i amtmannens beretninger. Men i militære arkiver finner vi at de militære har fulgt nøye med i de private kruttverks produksjon. De sier at i prøvedriften i slutten av 1850-årene produserte Skar gjennomsnittlig 120 til 130 centner krutt i måneden. Den militære virksomhet ved Skar begynner 28. august 1861, men første levering av krutt finner sted den 24. mai 1862. I årene 1862 til 1865 er 1 bestyrer og 14 arbeidere knyttet til verket og produksjonen er 3 137 centner (156 850 kg) krutt. Fabrikken har siden starten hatt en regelmessig årlig driftstid fra 7—8 måneder.¹⁷

Det kruttverk staten forpaktet fra 1861, var opprinnelig et interessentskap startet i 1854. Det bestod da av oberstløytnant Ingwald M. Smith, kasserer Jørgen Henrik Gjerdrum, kjøpmann O. Sølvfest Gjerdrum og gårdbruker Henrik Pay. Disse skulle da også selge hele fabrikken etter at staten hadde sittet to år som forpakter den 31. juli 1863 for 8000 spd. Med i kjøpet fulgte bygninger, 20 mål grunn og vannfall. Senere ble Skars areal hele 217 mål, fordelt på 89 mål innmark og 128 mål utmark ved kjøp av deler av gårdene Skar og Holset i 1874.¹⁷

Når en skal skrive om Skar Kruttverk og sitter med pakker av brev og verkets kopibøker, slår det en at ut fra disse «tørre kilder» som i dag er tilgjengelig i Riksarkivet, møter vi livets gang på Skar. — Det er regnskap som skal godkjennes, det er penger som skal anvises. Det er råvarer som skal kjøres fram til verket, det er leveringer av ferdig produksjon til forskjellige militære avdelinger og marinen. Vi møter problemene med forsendelsen av kruttet — ansvaret for mennesker og omgivelser. Det er laboratorieprøver og

prøvesprengning av kruttet — reglement og instruks skal følges. Andre militære gjøremål kommer også inn i bildet, produksjon av utstyr for artilleriet og andre avdelinger. Det er militære beordringer for kruttverkets offiserer. Gjennom ordrer og befalinger møter vi også artilleriets høyeste sjef. Det er også alle dem som gjennom tidene har hatt sitt daglige arbeid på Skar — i kruttmølle, i stampe eller i verksted. Andre igjen arbeider bare i kortere tid for å tjene sikkert noen hardt trengte skillinger.

Skars Kruttverks første bestyrer var artillerikaptein Christian Krebs Frølich. Han får fast ansettelse ved kongelig resolusjon av 19. desember 1863, men er alt fra den 20. august 1861 beordret som sjef for Kruttverket. Hans årlige lønn var fra samme tid 800 spd. Foruten bestyreren var det i de første driftsår en arbeidsformann og 11 arbeidere knyttet til verket. Fra 1864 har en fyrverker og delvis også en assistent for bestyreren vært fast ved anlegget.¹⁸ Antallet av arbeidere har vekslet noe, fra 10 i 1862 til 15 i 1880 og tilbake til 11 i 1885, så økning til 24 i 1890, men i 1895 er antallet 20 i 1898 (siste driftsåret) 11.^{19a}

Arbeidslønningene — avrundet — utgjorde 9.600.— kr. i 1885, 10.000.— kr. i 1889, 12.800.— kr. i 1890 og 14.800.— kr. i 1895.^{19b}

Selsjant H. Nielsen ble ansatt som fyrverker fra 29. januar 1864. I april 1866 får kaptein Frølich ordre om tjeneste ved 1. artilleri bataljons ekserserskole som forstander. Premierløytnant Gløersen som året før hadde blitt Frølichs assistent, blir fungerende bestyrer under Frølichs fravær. Løytnant Gløersen kommer igjen til Skar i 1869 som midlertidig bestyrer mens kaptein Frølich har permisjon. Fra januar 1871 blir Gløersen fast assistent

på Skar Kruttverk og fra 16/4 1872 blir premierløytnant Hans August Gløersen utnevnt til Skars nye sjef.²⁰

Kaptein Christian Samuel Krebs Frølich, som kom til å stå for utbyggingen av Skar Kruttverk til militært formål, var født i 1826. Han blir offiser i 1848 og får kapteins ansiennitet tidlig i 1861. Etter han forlater Skar i 1872 blir han sjef for 6. batteri. I 1879 blir han utnevnt til oberstløytnant og sjef for 5. bataljon. Egentlig skulle bopelen nå være Kristiansand, men fra 1883 blir han fungerende kommandant på Oscarsborg. Til oberst blir han utnevnt i 1889, samtidig som han blir virkelig kommandant på Oscarsborg.²¹ Frølich døde i 1895. Hans August Gløersen som etterfulgte Frølich som sjef på Skar var født i 1837, offiser fra 1859. Kaptein blir han i 1876. Avlønning for Gløersen var 3200 kr. årlig, hvis bestyrelsen var kaptein, 2600 kr. hvis han var løytnant. Gløersen får også et personlig tillegg på 640 kr. som fra 1887 blir høynet til 800 kr.²² Det er i Gløersens tid at nye måter i fabrikasjon av krutt kommer i bruk og at virksomheten på Skar utvides til også andre militære gjøremål.

Den 1/1 1889 blir Skars siste direktør utnevnt. Det er artillerikaptein Wilhelm H. Færden som var født i 1852. Han ble offiser i 1872 og studerte realfag ved Universitetet fra 1880—83. I Færdens tid var Kruttverkets produksjon på det høyeste, men Færden fikk også ordre om å innstille virksomheten. Han fratrer som direktør for Skar Kruttverk i 1897. Følger vi hans senere karriere blir Færden både oberstløytnant og oberst for feltartilleriregiment nr. 1 (1911—17). I årene 1897—1901 er Færden også ordfører i Aker. Som direktør var gasjen 4000 kr., mens Færdens assistent, kaptein Anders Gulbrandsen Lunder, hadde 3200 kr. årlig.²²

Skars første direktør kaptein, senere oberst Christian Samuel Krebs Frølich, (f. 1826 – d. 1895.)

Skars direktør fra 1872, løytnant, senere kaptein, Hans August Gløersen.

Kaptein G. A. Lunder som blir assistent fra samme tid som Færden, var født i 1857 og offiser fra 1879. Han blir i 1897 utnevnt til direktør for daværende Rødfoss patronfabrikk, senere Raufoss ammunisjonsfabrikk, og kom til å bygge ut denne til Oplands største industribedrift.

I en kort tid under kaptein Gløersen hadde løytnant Otto Linthoe virket som assistent på Skar. Han blir senere (1897) oberstløytnant og direktør for Artilleriets hovedverksteder og laboratorier på Akershus.

Etter at kaptein Færden avgikk, hadde kaptein Eistein Gabriel Wang sitt virke på Skar. Under hans ledelse blir de siste kvanta med krutt produsert, anlegget deretter nedlagt og maskiner og utstyr overført til Raufoss.

Når det gjelder fyrverkere og arbeidsformenn er det skifte i stillingene oftere. Noen er på Skar for kortere tid, mens andre har sitt virke her gjennom en årrekke. Felles for alle er at de er underbefal avgitt fra artilleribrigaden. Vi kan nevne noen av dem som hadde sitt virke lenge på Skar — sersjant H. Nielsen (1862—73), stukkjunker S. Horn, sersjant Per Kristiansen (1873—1892) og stukkjunker Hundere.

Driften av Statens Kruttverk lå under Generalfelttøymesteren som i denne tiden også var sjefen for artilleriet. Som daglig leder med ansvaret for driften ved Kruttfabrikken var først en bestyrer. Han skulle sørge for bygninger, at beholdningene var tilstede og i orden og han skulle til en hver tid avlegge bestemte regnskaper. Graden var kaptein eller løytnant i artilleribrigaden. Senere ble tittelen direktør, og han fikk en assistent, kaptein eller løytnant i artilleribrigaden, som skulle være direktøren behjelpelig med hensyn til bestyrelsen. Under disse kom en for-

Oberst Wilhelm H. Færden, som kaptein ble Færden i 1889 utnevnt til Skars siste direktør

Kaptein, senere oberstløytnant og direktør for Raufoss ammunisjonsfabrikk Anders Gulbrandsen Lunder.

Skar kruttverks arbeidsstokk engang i 1890-årene.

mann, underoffiser i artilleribrigaden som skulle være behjelpelig både med driften av kruttfabrikasjonen og kontorforretningene.²³

Første levering av krutt fra Skar Kruttverk fant som nevnt sted 24. mai 1862. Leveringen gikk i sin helhet til marinen. Marinen kom i stor grad til å benytte seg av Skar Kruttverks produksjon. Skikken var den gang at Marinen fra Carl Johans Vern, sendte sine egne råmaterialer til Artilleriets hovedarsenal, for å få produsert nødvendig krutt. For cks. får Skar 1. mai 1866 melding fra Hovedarsenalet om at det har mottatt fra Carl Johans Vern 275 centner salpeter og 25 centner svovel. Kruttverket får så ordre om å hente råmaterialet ved Arsenalet.²⁴

Det hørte med til bestyrerens plikter å sette opp budsjett for kommende arbeidsår. Her måtte det tas med hva som skulle kjøpes inn av råmaterialer og så regne ut hvor store kvanta krutt Verket så seg i stand å produsere. Prisen på råmaterialene holdt seg noenlunde konstant. I 1886 kostet svovel kr. 11,73 pr. 100 kg, og salpeteret kr. 34,45 pr. 100 kg.

I 1866 ble Skar ombygget og nytt utstyr

innkjøpt for 4800 spd. Åtte år senere, i 1874 blir det bevilget 2500 spd. til å lage en skytebane ved Skar Kruttverk. Det vil si at Skar selv kunne prøve krutt-typen i Hærens 8,4 cm feltkanoner og Marinens 12 cm bakladekanon. Ellers skjedde alle skyte- og sprengningsforsøk med grovere skyts og krutt-typer fra Oscarsborg festning. Her hadde også Skar Kruttverk sine egne bygninger.

Et kart fra 1876 viser Skar Kruttverks utnyttelse av arealet. Her finner vi skytebanen fra 1874, forskjellige typer av skur, sats- og siktehus, polerhus, valsehus, pulveriseringshus, presselokale, veiebod, svovelhus, badchus for svovel, lokaler for turbiner, en på 25 hk, to på 5 hk, og en 18 hk, (noen av de første i landet), arbeiderbolig, kontor- og laboratoriebygning, kjøkken, forskjellige magasiner og verksteder, underoffisersbolig, assistentbolig og bestyrerbolig. — Kruttverket hadde alt i 1875 fått en slik posisjon innen militæretaten at fra det året ble det en årviss foreteelse at artilleriets underoffisersskole besøkte Skar.²⁴

Skar Kruttverk kom ikke som navnet skulle tyde på bare til å produsere krutt. Flere andre viktige militære aktiviteter ble lagt til Skar. I inventarfortegnelsene finner vi komplett utstyr for messing- og kobberhylseproduksjon til patroner. Ladeapparater for alle typer av patroner i bruk i forsvaret, fra den minste revolverammunisjon til de største kardusene. Men artig er det å se at det fantes et børsemakerverksted på Skar Kruttverk som kunne lage alle hærens håndvåpen. Et sadelmakerverksted ble også innrettet. Her bestod produksjonen for det meste av balger og sadelovtrekk. Sabelbajonettbalgene for Remingtongeværene ble laget ved hjelp av blokker. Prisen for sabelbajonettbalg var kr. 2,50. Revolver-

futuraler ble også laget på Skar. Hærens modell for menige kostet 2 kr., mens Postvesenets kr. 9,50, for offiserenes og underoffiserenes revolverfuturaler var prisen henholdsvis 5 kr. og 4 kr. I 1893 ble også en del Krags kavalerisabler av modell 1888 skjeftet på Skar Kruttverk. Ellers kan det nevnes at kavaleriets geheng ble laget her.²⁴

Fra 1. januar 1898 bestemte Staten at kruttverket på Skar skulle innstille kruttproduksjonen. Beveggrunnen for Staten til å avvikle en lønnsom virksomhet var innføringen av en ny krutt-type og strategiske forholdsregler. Krutt-typen var det røksvake kruttet. Basis for alle røksvake krutt er en eller annen form av nitret cellulose.

Det tok lang tid å komme fram til det røksvake kruttet. De første forsøk begynner i Nancy i Frankrike i 1833 og slutter kan en si i 1886 da en professor Vieille lyktes med å fremstille røksvakt krutt av nitrocellulose. To år senere får Alfred Nobel patent på sitt krutt «ballistitt», en blanding av nitroglyserin og nitrocellulose. Vi skal ikke komme inn på hvordan det røksvake kruttet blir fremstillet. Men vi må nevne at over hele verden begynte nå en heftig diskusjon om hvilken krutt-type var den beste — nitroglyserin- eller nitrocellulosekrutt. I Norge var militæretaten i 1889 blitt interessert i røksvakt krutt. En kommisjon behandlet da spørsmålet om kaliber for håndvåpen, og gjorde forsøk med en 7,5 mm Nagant revolver. I revolveren ble forsøkt sortkrutt fra Skar og et belgisk krutt, trolig nitrocellulose.²⁵ Kommisjonen sier i sin rapport at det nye kruttet hadde gitt lovende resultater. I 1890 blir det gjort forsøk i 8 mm og 11,15 mm geværer med Skars sortkrutt og «Nobels ballistitt» fra Engene. I Norge hadde fabrikken på

Engene produksjonsretten til Alfred Nobels patenter.²⁶ For å få avgjort spørsmålet om beste krutt-type oppnevnte Generalfelttøymesteren i 1892 en krutt-kommisjon hvor blant annet direktøren for Skar Kruttverk var medlem. I 1893 utarbeidet kaptein Færden et forslag om ombygging av Skar til produksjon av nitrocellulosekrutt. Overslaget lød på 90.000 kr. Råvarene måtte kjøpes i Troisdorf til en pris av kr. 4,50 pr. kg. Produksjon ble satt til ca. 200 kg pr. dag. Skulle Skar bygges om til en fabrikk som kunne produsere nitroglyserinkrutt, måtte fabrikasjonen legges på et annet sted enn Skar! Oslo kommune hadde protestert mot fabrikasjon av nitroglyserinkrutt på Skar på grunn av forurensning av Maridalsvannet! Forslaget ble henlagt på grunn av at det var under overveielse å nedlegge Skar og flytte kruttverket lenger inn i landet.²⁷

I 1894 kjøpte Staten Rødfoss fyrstikkfabrikk på Vestre Toten. Tanken var at militæretatens hovedbeholdninger, de viktigste verksteder og fabrikker skulle komme til et sikrere sted enn Kristiania i tilfelle krig. Grunnen til at Raufoss ble utpekt som det mest passende sted, var den gunstige strategiske beliggenheten, godt dekket mot overrumpling utenfra, sentral beliggenhet i landet og med gunstige distribusjonsmuligheter når den bevilgete Nordbanen med forlengelse Gjøvik-Lillehammer ble bygget. På Raufoss ble det nå etablert en virksomhet som skulle omfatte all tilvirkning av ammunisjon i Norge.²⁸

Men ikke alle var like begeistret for at Skar Kruttverk skulle innstille produksjonen fra 1. januar 1898. Generalfelttøymesteren, oberst Ole Herman Krag (en av konstruktørene til Krag-Jørgensens 6,5 mm gevær) sier at det er utilrådelig å

stanse driften da ingen reservebeholdning fantes av sprengladningskrutt. Til 28 cm festningskanoner manglet det også 10 000 kg brunkrutt. Til å rette denne alvorlige mangelen ber Krag om at det etter 1. januar 1898 blir bevilget midler til denne nødvendige produksjonen. For å produsere det nødvendige kvanta med krutt trenger man 70 arbeidsdager eller 3 mnd. Bevilgningen blir gitt og kruttet fabrikkert under oppsyn av artillerikaptein Wang. Det viste seg at det var billigere for militæretaten å produsere dette kruttet på Skar enn om det priavte kruttverk, Nitedal, hadde gjort det. Skars pris var 5 kr. pr. kg, mens Nitedal måtte ha hatt 7,50 kr. pr. kg. Fra den 15. januar 1898 blir det også levert til Oscarsborg befestning, 15 tonn krutt.²⁹

Hva klarte så Skar Kruttverk å produsere av krutt i løpet av et år? Vi kan se på siste driftsåret, 1897.

- Geværkrutt for 10,15 mm geværer 15 950 kg.
- Kanonkrutt for 28 cm haubits 5 762 kg.

- Krutt for løse karduser 69 400 kg.
- Krutt for løse geværpatroner 6 500 kg.
- Kanonkrutt for 30 cm 8 950 kg.

Av a, b, c, stanset produksjonen sensommers, mens av d, e fortsatte produksjonen nesten ut året til 7. desember. I alle fall det som ble produsert var betydelige kvanta.³⁰

Fra 1896 finnes det en interessant oppgave utarbeidet av Artilleriets hovedarsenal og Marinens tøyemester i samarbeid over beholdninger og behov for krutt i 10 år fremover. Jeg tar den med for den illustrerer sammen med produksjonen i driftsåret 1897 Skars betydelige andel av kruttfabrikasjonen innen militæretaten i mer enn 30 år.

Da produksjonen opphørte etter at det siste krutt var laget i 1898 under ledelse av artillerikaptein Wang, skulle alt som fantes på Skar Kruttverk telles opp.³¹ Optellingen viser flere interessante ting. Blant maskiner og apparater som ble brukt i kruttproduksjonen finner vi flagg til krutt-transportvognene, maskiner til

	Beholdning kg	Behov, arme kg	Behov, marine kg	Sum kg	Bør produ- seres kg
Skars geværkrutt, løse patroner	14 000	24 000	–	24 000	10 000
Skars geværkrutt for 10,15 mm	15 000	22 000	30 000	52 000	37 000
Kubisk felt og posisjonskrutt	45 000	30 000	30 000	60 000	15 000
Krutt, festningsskyts	52 000	12 000	70 000	82 000	30 000
Feltskyts, Skar	75 000	160 000	120 000	280 000	205 000
Kystskyts	12 500	?	–	–	?
Tysk krutt	2 300	–	–	–	–
Skars prismatisk krutt	93 000	?	–	–	?
Prismatisk brunkrutt					
Type $\frac{PBK}{5}$	26 300	?	–	–	?
Type $\frac{PBK}{3}$	23 400	15 000	30 000	45 000	20 000
Type $\frac{PBK}{1}$	30 600	3 000	–	–	–

Utarbeidet oppgave 1896 om beholdninger og behov for krutt.

fremstilling av ammunisjon (patronladere) og som jeg før har nevnt — et helt børs-makerverksted, matriser og tolker for prøvemodeller, modellkammer av håndvåpen og samtlige vogntyper og lavetter som da var i bruk i forsvaret, skyteskiver, maling og bronsering til kanoner, kanoner og mortere, beleiringseffekter for kanoner, skansetøy, seletøy osv. Vi kan fortsette — listen viser oss i allefall at Skar for militæretaten var både kruttverk og også noe mer. — De som tallet opp Skars beholdninger og effekter var tre underoffiserer, sersjant Næss (ble alt i 1898 forvalter på Kongsberg våpenfabrikk), stykkjunkerne Tveten og Hundere. De to siste blir også bevilget honorar for vel utført arbeide når opptellingen var avsluttet.³²

Overføringen av brukbart materiell kommer alt i gang i 2. halvdel av 1898. Skars Kruttverks arkiv blir eks. sendt til Raufoss for ammunisjonsfabrikkens benyttelse. De fleste kruttproduserende maskiner blir sendt til Raufoss, mens andre effekter blir avlevert til Hovedarsenalet. Siste avlevering hit skjer så sent som den 8. januar 1909, kanskje kan vi si at da først opphører Skar Kruttverk? Den som i denne tiden førte tilsynet med Skar leir og var ansvarlig for regnskap og all ekspedisjon, var stykkjunker Hundere. — Siste levering av våpen og ammunisjon skjer i 1908 da bl. a. 650 kg krutt for løse karduser, 5359,5 kg kanonkrutt, 119 kubisk kanonkrutt og 100 kg melkrutt blir avsendt fra Skar.³³

Allerede i 1898 da Kruttverkets drift ble innstilt, var spørsmålet hva Skar skulle brukes til? Det var tale om å legge en tvangsskole for Kristiania her, men det kunne ikke komme på tale på grunn av bygningene. Året etter var det snakk om at hele etablissementet skulle overgå til

straffeanstalt. Men Justisdepartementet har vanskelig for å bestemme seg og kommer snart med et nytt forslag. I 1900 var ønsket om Skar til landsfengsel. Militæretaten svarer positivt, men saken blir liggende og i 1906 fremmes enda et nytt forslag, nå skulle området bli tvangsarbeidshus. Igjen svarer militæret positivt, — Skar var Statens eiendom og følgelig var det intet til hinder for at forslaget fra Departementet kunne bli en realitet. Men her ender også planen om fengsel eller tvangsarbeidshus i Maridalen.

Da Skar Kruttverk opphørte, ble bygninger og område administrasjonsmessig overført fra artilleriet ved Generalfelttøymesteren til Akershus Kommandantskap. Vedlikeholdet skulle utføres av Ingeniørvåpenet.

En viss usikkerhet er også til stede når de militære behandler Skars områders fremtidige anvendelse og bruk. Kristiania kommune er interessert i å kjøpe hele anlegget, slik at de på en måte selv kan regulere forurensningen av Skarselva og Maridalsvannet. Som nevnt hadde Kommunen før protestert mot anlegg av nitroglyserinfabrikk for røksvakt krutt. Kommunen forhører seg også om militæretatens planer med tanke om kjøp. Generalfelttøymesteren, oberst Max Lund, svarer at Skar Kruttverk ikke skulle sløyfes, selv om driften var nedlagt. Artilleristyrelsen fant det betenkelig at Kruttverket ble sløyfet, sålenge man ikke helt var kommet bort fra anvendelsen av den krutttypen Skar i sin tid produserte. Obersten sier videre i sitt svar at ingen land i Europa hadde våget å nedlegge helt gamle kruttverk. Militæretaten kunne få bruk for eiendommen på annen måte. Til slutt i svaret heter det at generalfelttøymesteren ikke kan anbefale at Skar Kruttverk blir helt sløyfet.³³

Da Kristiania kommune ved overingeniøren i vann- og kloakkvesenet i 1902 var inne på tanken om å kjøpe Skar p.g.a. Maridalsvannets forurensning, sa Kommunen til slutt i brevet til Forsvarsdepartementet: « det er av den aller største betydning for Kommunen at bevare dette vand fra enhver Forurensning, og man har derfor i denne hensigt allerede indkjøpt flere Eiendomme langs Vandets sydlige bredder».

Forsvarsministeren oberst Georg Stang, svarer til Kristiania kommune i 1903 at det er ingen ting i veien for et eventuelt salg av Skar til Kommunen. De fremtidige forhandlinger skulle da skje ved generalfelttøyimesteren. På hans initiativ blir det så holdt takst over Skar. Verditaaksten skulle lyde på 154.350,— kroner, branntaksten var 81.440,— kroner. Ved salg skulle taksten bli 66.000,— kroner. Kommunen fikk da det endelige tilbud på Skar i 1906 for 70.000,— kroner, noe militæretaten mente var rimelig. Kommunen behøvde heller ikke å betale i rede penger, for militæret var det nok at kommunen for kjøpesummen førte opp nye barakker på Gardermoen for Kristiania korps (bataljon) da det ikke var barakker her for Kristianiaguttene når de ekserserte. Overslaget på 70.000,— kroner var utarbeidet av 3 skjønnsmenn som militæretaten hadde oppnevnt — godseier Iver Bredo Olsen, murmester H. Christiansen og direktør F. Hiorth. Som militærekspert og kjentmann fungerte hovedarsenalforvalter Wiig. Kristiania kommunes skjønnsmenn — kommuneadvokat F. A. Krog, ingeniør E. Soot og gårdbruker Wilhelm Holtsmark kommer til en annen verdi, nemlig 40.000,— kroner. Følgelig ønskes det da avslag på kjøpesummen. Militæretaten ved oberstløytnant Bull, svarer tidlig i 1907 at noe

ytterligere avslag kan ikke komme på tale, tilbudet til kommunen er satt for lavt, og dermed forspiller kommunen sin sjanse til å kjøpe Skar, leiretablisementet forble på forswarets hender og er det enda.³⁴

I forbindelse med salget av Skar kom det fram en del heftelser og servitutter som hvilte på leiren. En overenskomst fra 1852 forteller om veivedlikehold og praktisert plikt til å holde en bro vedlike ved plassen Stensbråten. I en kontrakt fra 1874 mellom baron Harald Wedel Jarlsberg og felttøyimesteren oberstløytnant Stephen Mejdell, hadde Skar rett til å regulere vannstanden i Øyungen. Gikk Skar over til andre eiere enn Staten, bortfalt retten. Jaktretten var også tilstått Skar.

Litt opp fra Skar, i den skogvokste åsen som sør går over i Turtermarka, ble det i 1876 reist et stort kruttmagasin. Dette magasinet har en servitutt som hindret all bebyggelse innenfor en radius av 567 m fra magasinet. Da Kruttverket ble nedlagt og etter at mesteparten av ammunisjonen i magasinet var kjørt bort, kom det stadig søknader om dispensasjon fra bestemmelsen om byggeforbudet. For noen ble det avslag, mens andre ble gitt tillatelse til å føre opp hus innenfor den oppgitte avstand, med den påtegning at husene måtte fjernes innen ett år hvis de militære forlangte det. Så sent som i 1919 ble servitutten omtalt som «utvilsomt en tilliggende herlighet for militæretatens eiendom av stor økonomisk verdi».³¹

Skar var i 1905 fremdeles på hærens hender selv om kruttproduksjonen hadde opphørt for flere år siden. Ønsket var om stedet kunne gi forsaret noen inntekter. Høvelige leieboere ble utsett, og i 1905 flytter Lindern pleiehjem for epileptiske inn i en del av bygningene. Årlig husleie

skulle være 900 kroner pr. år, og oppsigelsesfristen 6 mnd. Men forsvaret får etter noen år behov for å bruke Skars område selv og leieforholdet opphører.³⁴ Til 1940 blir så Skar brukt som skiutflyktsted for samtlige skoleavdelinger og garnisonerende enheter i Oslo. Krigsskolen, posisjonsartilleriet, 1. og 2. hjulrytterkompani, 1. divisjons underoffisersskole og 2. div. troppsjefskurser skulle senere også benytte området hele året, ikke bare som et overnattingssted i vinterhalvåret. Når Skoleeskadronen oppholdt seg på Skar om vinteren, var det her en 64 elever og 9 befal med omtrent 70 hester.

De avdelinger som skulle sette størst preg på leiren i mellomkrigsårene, var hjulrytterkompaniene som henla alle sine skyteøvelser her sommerstid og automobilkorpset. De siste får hele det gamle Skar Kruttverk stilt til rådighet for sine øvelser. Avdelingens bilverksted kommer hit og det blir også bygd garasje. — Fra den nedlagte Starum ekserserplass blir det overført ganske meget utstyr. I 1934 flytter en del av Automobilkorpset til Sanitetets øvelsesplass på Syd-Gardermoen, mens 1. og 2. Automobilkompani beholdt sine mobiliseringsbeholdninger på Skar. Automobilkorpset fikk bevilgning til innkjøp av øvelsesvogner og blant de første typene var en Berliot personbil, en De Dion Buton-lastebil, to Overland-personbiler og en Buick, en Hupmobil og en Harley Davidson motorsykkel.

Ved krigsutbruddet i Norge 9. april 1940, var det forberedt oppsatt 8 bilkompanier med bl. a. 4 på Østlandet. På grunn av det overraskende tyske overfallet og den sene mobiliseringen måtte transporttjenesten mange steder improviseres av det fremmøtte befal. Vinteren 1940 hadde en del mannskaper av Kavaleriets skole-

eskadron og 2. bilkompani benyttet Skar. I alle fall kom en del av magasinene fra Skar til å bli nyttet av norske avdelinger i april dagene 1940 i kampen mot den tyske overfallsmakt.

Når Maridølene skulle tjenestegjøre i militæret kom de ikke til å avtjene sin militærtjeneste på Skar. De militære byrdene skulle begynne lenge før Skar var aktuelt som militæretablisement. — I 1646 spør oberst Georg Reichwein om bøndene i Aker herred som hittil har vært fri for eksersis fremdeles skal slippe, men får til svar: «Kan for exercite ey forskaanes». Da legdshæren ble opprettet i 1628, ble bøndene fra Aker herred ikke utskrevet. Først i 1647 kommer resolusjonen som fører til at bøndene må stille mannskap til legdshæren. Av Akershusiske regiments 6. kompani stilte bøndene i Aker 51 mann i 1650. Ved Akershusiske regiment var Aker-bøndene i det Akerske kompani til 1718. Da gikk de over til Vestre Akershusiske reg. Fra 1789 tilhører kompaniet Østre Akershusiske reg. I 1810 finner en ny hærordning sted, slik at det Akerske kompani blir lagt til den nasjonale bataljonen av det Nordenfjellske gevorbne infanteri reg. Fra 1. januar 1818 blir hæren på ny omorganisert. Nå blir bøndene fra Maridalen dels skrevet ut til det Akershusiske kompani av 2. Artilleri korps, dels til Askers kompani av Akershusiske nasj. musketer korps. 1834—1866 er en ny periode i hærens historie — nå er 1. batteri av 1. artilleribataljon og Askers kompani utskrivningsenhetene. I årene 1867—1888 tilhører de dels artilleriet som før, dels Hallingdals bataljon av 1. kompanis 4. krets — Asker, Bærum, V. Aker. Fra 1889—1910 er det Kristiania korps 4. kp. som består av folk fra Østre- og Vestre Aker. Fram til 1934 finner vi så maridølene i det Østre

Akershusiske infanterireg. 2. bataljon. Fra 1934 til 30/9 1940 er utskrivningsavdelingen Akershus infanterireg. nr. 4, 2. feltbataljon. Her utgjorde maridølene sammen med mannskaper fra Ullern, Bærum, Asker og Nittedal et stabskompani.³⁵

Ekserserplassene var fra først av forskjellige løkker og åpne plasser rundt Kristiania, som Grønlandsleret, Akersbakken, Bergsløkka, Gjetemyren, Etterstad, Storo og utenfor Akers kirke (nå Gamle Aker). Et reskript fra 1666 hadde påbudt at: «Exerceer-Pladserne for de udskrevne Soldater skulle være hos Kirkerne, og skal de exerceeres naar Prædiken er til Ende og Gudstienesten er forrettet».³⁶ Senere ekserserte Akerske kompani (fra 1780) på Store Valle i Lier, fra 1785 på Lysaker og fra 1801—17 på Lahaugmoen i Skedsmo. Artilleriet ekserserte på Etterstad, sammen med byens garnison og dels også krigsskolens kadetter. Fra 1867 ble ekserserplassene Gardermoen, Trandum og Aur benyttet. — Men det må ha blitt skutt ganske kraftig i Maridalen også i en tid. De to hjulrytterkompaniene hadde som regel all sin skarpskyting over Dausjøen.

Rolf Rasch-Engh.

NOTER OG HENVISNINGER

Artikkelen bygger først og fremst på forskjellige avleveringer fra Forsvarsdepartementet om Skar i Riksarkivet. — Det er kopibøker, både fra Skar og Generalfelttøyimesteren, inventarbøker og brevpakker. Det såkalte Lindøysund magasin i R.A. Pakkesakene oppbevares på Hovedøya.

For offiserenes personalia har jeg benyttet Statskalendre og Militærkalendre — likeledes i R.A.

Med hensyn til kruttverkenes økonomiske sider er det benyttet Amtmennenes 5 års beretninger for kongeriket Norge. Disse som er trykte er benyttet Norsk Folkemuseums serie. Kalles i den senere listen for Amt. 5 år beret.

De øvrige kilder vil jeg vise til i følgende liste:

¹ Norske Riks Registranter — bind 3. Christiania 1865.

² N R — bind 5. Christiania 1874.

³ Norske Kongebrev. Utg. av Norsk lokalhistoriske institutt, hefte 2. 1663—64. 22/4-1664.

⁴ Aker 1837—1937. Kommunens styre og forvaltning gjennom hundre år. Utg. av Aker kommune. 1947.

⁵ Hærmuseets årbok 1960.

⁶ H. Grüner (oberst). Den kongelige norske artilleri- og konstruktionskommissions arbeider i aarene 1814 til 1858. Christiania 1901. (forkortes Grüner).

⁷ Riksarkivet. (seddelkataloger).

⁸ Grüner.

⁹ Grüner.

¹⁰ Hærmuseet Akershus. HAO 14219. Morteren veier 135, blokken 1130 kg. Alt av metall. Inskripsjon «Michael Carl Troschel. Hat mich in Copenhagen. Gegossen. Anno 1766.

¹¹ HAO 5983. Metallmorter på treblokk, krutt-kammer forminsket fra 128 cm³ til 42 cm³.

¹² Grüner.

¹³ Denne morteren ødelagt av tyskerne under krigen 1940—45.

¹⁴ Grüner.

¹⁵ R.A. Skar Kruttverk.

¹⁶ Amtmannens 5 års beretning.

¹⁷ R.A. Skar.

¹⁸ Statskalender og Militærkalender.

¹⁹ a. De første arbeiderne var Georg Haraldsen, Syver Olsen, Sander Næss, Sven Olsen, Peter Larsen, Johannes Larsen, Torger Jonsen, Morten Johanson, Hans Hammer, Ole Olsen Bødker.

b. Daglønn var vanlig 54 skilling. For mer farefullt arbeide 66 skilling.

²⁰ R.A. Skar.

²¹ Militærkalender.

²² Militærkalender.

²³ Instrux for bestyrelsen af de norske Landarsenaler, Vaabenfabrikken og Krudtfabrikken. Kristiania 1878.

²⁴ R.A. Skar.

²⁵ I 1895 kjøpes det fra Troisdorf i Tyskland 7500 kg røksvakt krutt (patroner) for det nye Krag-Jørgensen geværet. Forhandlet ved Færden.

²⁶ Norsk Artilleri tidsskrift 1947. «Røksvakt krutt i Norge».

²⁸ Kruttkommisjonen. (R.A.).

²⁹ Raufoss ammunisjonsfabrikker gjennom 50 år, 1896–1946. Oslo 1946.

²⁸ R.A. Skar.

²⁹ En treårs beretning avgitt 9/3 1865 om driften ved Skar viser:

Driftstid	Arb. dager	Produksjon centner	Kanon centner	Gevær centner	Daglig prod.	Pris pr. centner
1862 24/4– 3/12	167	680	663	17	4.07	16 spd. 94 s.
1863 5/5–11/12	188	703	619	84	3.72	13 spd. 87 s.
1864 7/5– 2/11	130	730	556	174	4.74	14 spd. 119 s.

Merknad.

I 1862. Rep. uøvde folk. Eksplosjon, tap 510 spd.

I 1863. Ubet. rep. jevnt arbeidsår.

I 1864 Mange forandringer med maskindeler. Statens første arbeidsår.

³¹ Driften stanset 30/4-1898. Følgende fikk full pensjon: Torger Johansen, Gulbrand Johansen, Olav Kristiansens kone, Kristine Kristiansen.

³² Skar. R.A.

³³ Generalfelttøyimesterens ekspedisjon. R.A.

³⁴ Skar. R.A.

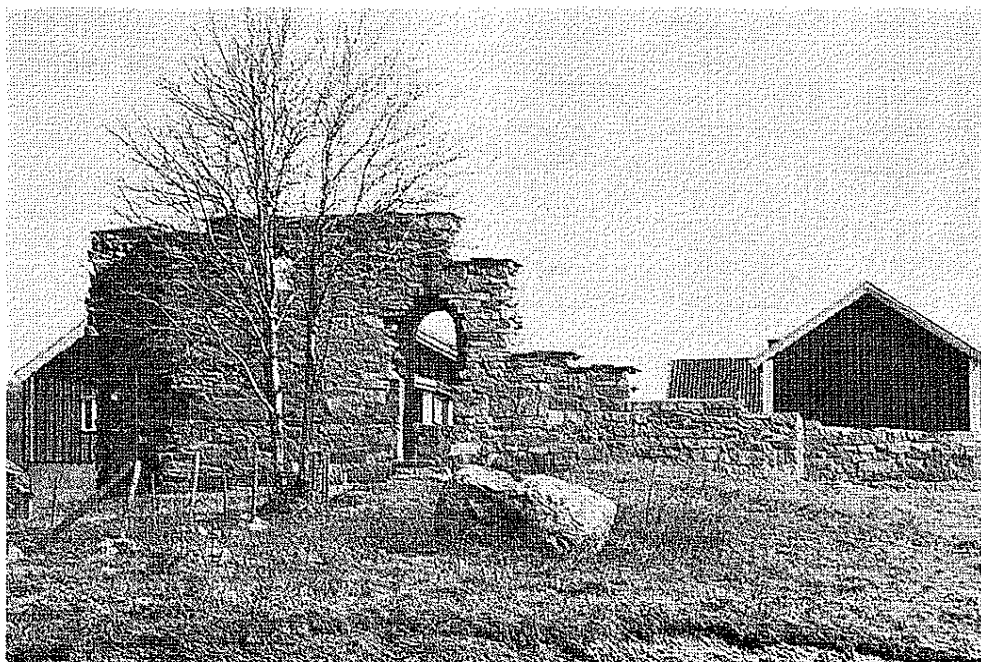
³⁵ Oversiktsplan Den norske hærs organisasjon 1628–1940 utarbeidet av arkivar/major Lars Kiærland. R.A.

³⁶ Johan Christian Hedegaard: Reskripter etc. for Kongerikets krigsmakt. Kbh. 1805.

St. Margarethakirken og dens ruiner

Maridalens historie i middelalderen er ikke fullt så anonym som for eksempel Sørkedalen og Lommedalen. En av grunnene til dette er at det i Maridalen finnes ruiner etter en steinkirke som var innviet til St. Margaretha. Denne kirkeruinen har lenge interessert forskere og det er skrevet endel om den. I dag kan vi trygt si at ruinen er Maridalens kjennemerke og maridølenes stolthet.

Vi vet at det var ialt 18 gårder i Maridalen da Svartedauen rammet den i 1349—50. Det er usikkert hvor mange gårder det var 150 eller 200 år tidligere, men vi kan vel regne med 14 eller 15. Hvis vi regner med at det på hver gård bodde 10 mennesker, og det er kanskje lavt regnet, kommer vi opp i et innbyggertall i Maridalen på minst 150 mennesker, kanskje 200.

Ruinene av St. Margarethakirken ved N. Kirkeby gård (1970).

Da kristendommen ble innført ble det ofte bygget kirker på de gamle hovenes grunn. Hvorvidt det har ligget noe hov i Maridalen vet vi ikke, men det er ingen navn som tyder på det. De eiendommer som tilhørte hovene ble senere kirkegods og den del av bygda som sognet til en kirke ble kalt en fjerding. Sagaen forteller om flere fjerdinge i Aker. Hovedsognet og den eldste kirken eksisterer fremdeles i dag, nemlig Gamle Aker Kirke. Den skal være bygget en gang på 1100-tallet. Vi vet om andre fjerdinge med kirker på Furuset og Smestad, kanskje også på Hovin. Endelig vet vi at Maridalen var en fjerding, med kirke på nordsiden av Maridalsvannet. Fjerdingen gikk fra Grefsenmarka til Sognsmarka og fra Sandungsvannene til «Dynjande» i sør. Man mener Dynjande er et gammelt norsk ord for dønn eller drønn og at det dermed menes drønnet fra Brekkefossen eller en annen foss øverst i Akerselva.

Gamle Aker Kirke står jo ennå fullt inn-takt, men de andre kirkene er borte. Med ett unntak, nemlig St. Margaretha-kirken i Maridalen. Dette er faktisk den best bevarte middelalderkirke i Oslo utenom Gamle Aker.

Når ble St. Margaretha-kirken i Maridalen bygget? Det er to ting som kan gi oss en pekepinn om alderen, nemlig bygge-måten og navnet. Vi tar for oss bygge-måten først.

Man antok først at kirken var romansk. Da arkitekt Gerhard Fischer undersøkte og ledet restaureringen av ruinen i 1930-årene, kom det etterhvert fram flere opplysninger som har kastet nytt lys på kirkens datering. Mange mente at kirken hadde hatt en halvrund avslutning mot øst og at den derfor måtte være bygget

en gang i slutten av 1100-årene eller begynnelsen av 1200-årene. Arkitekt Fischers undersøkelser viste imidlertid at det var galt at det hadde vært en halvrund apsis. Det hadde vært et enkelt firkantet kor som vi ellers ser ved de fleste middelalderkirker på landsbygda i Norge. Formen på det koret vi ser idag er altså den opprinnelige. Selv om kirken ikke har vært noen praktbygning var den med sine 23 meters lengde og 10—11 meters bredde en anelig bygning.

Åpningen mellom skip og kor er bare 1,35 meter bred. Da muren her ble undersøkt ved restaureringen fant man underst de gamle gulvhellene under korbuen og dessuten sikre avtrykk av tynne teglskall på begge sider av åpningen. Disse teglsteinsrestene var av den samme middelalderlige typen som er funnet i Gamlebyen og andre steder og man kunne til og med se hvordan kirkebyggerne hadde murt. Det er derfor ingen tvil om at korbueåpningen bare var 1,35 meter bred.

Vi ser her at man har brukt tegl til utmuring av åpninger og dette gir forklaringen på hvorfor vindusåpningen mot syd i skipet og tidligere døråpningene var re- vet ut innvendig. Her var det nemlig altfor liten plass til ordentlige buesteiner, men det viste seg at det akkurat var plass til halvstensbuer av tegl. Det synes ganske klart at man her må ha brukt dette materialet, som så forvitret og frøs i stykker og derfor senere forsvant.

Men hadde man tegl i romansk tid? Nei, neppe. Derfor måtte dateringsspørsmålet tas opp til ny vurdering. Fra Håkon Håkonsons tid har det derimot vært bygget adskillig med tegl, det viser funn i det gamle Oslo og Tunsberghus. Derfor kan godt vår Margaretha-kirke være så gammel som fra 1250, men heller ikke stort eldre.

Flere ting stemmer bra med denne date-ring. De bevarte portalene i skipet virker overraskende smale til å være romanske. Men i vestportalen ble det funnet spor etter en utvendig spissbue av tegl med toppen så meget lavere at døren kunne slå opp under rundbuen innenfor. Kanskje har det vært lignende spissbuer i de andre portalene. Stilpreget blir dermed utpreget gotisk. Men den meget smale kor-bueåpningen mellom skip og kor tyder imidlertid på en forholdsvis tidlig byggetid. Derfor er det rimeligst å tro at kirken ble oppført engang omkring midten av 1200-årene. Det er neppe mulig å komme nærmere tidspunktet for kirkens bygging.

Kirken er tydelig nok bygget av uøvde folk som var lite vant med muring og enda mindre med hugging. Det synes som om steinene for det meste er brukt som man fant dem og særlig ved vinduet er gråsteinshjørnene påfallende dårlig tilpasset. Alle utvendige hjørner er utbrutt eller ommurt, men de har neppe, iallfall i skipet, vært særlig finhugget. Ved det sydøstre hjørne finner vi derimot store hugne hjørnesteiner.

Vi kan derfor tenke oss at byggingen av kirken som vanlig er begynt i øst og at det fra først av har vært så rikelig med midler at man har kunnet bruke øvede gråsteinmurere og steinhuggere fra byen. Kanskje rakk de å få koret ferdig, iallfall viser muremåten en tydelig forandring til det verre ved overgangen til skipet. Muligens slapp midlene opp, eller interessen kjølnet. Kanskje hadde man hørt om det nye og billige teglmaterialet som nettopp var tatt i bruk nede i byen. Teglen var jo lett å frakte og ga skarpe hjørner uten hugging. Dermed var steinhuggerne overfløydige og senere har man klart seg med bygdas folk og lappet sammen tegl

og gråstein på enkleste og billigste måte. Den hvite kalkpussen har dekket godt over alle manglene i utførelsen.

Vi må anta at kirken har hatt et vindu til i skipet, øst for sydportalen og tilsvarende det som er bevart. Dessuten må det ha vært et vindu rett mot øst i koret. Mot nord har det neppe vært hverken vinduer eller dører. Sannsynligvis var taket åpent innvendig helt opp til mønet og det har vel også vært avstivningssperrer mot hver side.

Men hvorfra har kirken fått sitt navn? St. Margaretha var en av de 14 nødhjelpere som man henvendte seg til i alle slags vanskeligheter. Etter sagnet var Margaretha født i Antiokia. Som ganske ung ble hun omvendt til kristendommen, men hennes far tålte ikke dette. Så fikk hun valget mellom Kristus og hjemmet. Hun valgte Kristus og ble derfor forstøtt fra hjemmet og hun levde nå en tid i den ytterste nød. Så ble den romerske landshøvding Olybrius forelsket i henne og ville gjøre henne til sin hustru. Margaretha sa nei, fordi hun som apostelen Paulus mente det var riktigst å leve ugift. Olybrius ble rasende og kastet henne i fengsel. Hun ble dømt til døden og henrettet i året 307. Men hele den tid hun satt i fengsel tilbragte hun med både sent og tidlig å be til Gud for alle gifte kvinner som var i nød. Derfor ble hun de gifte kvinners skytshelgen.

Hvorfor innviet man kirken her oppe i dalen nettopp til den hellige Margaretha? Svaret ligger i tiden. Etter kirkens forfall under folkevandringstiden og den tidlige middelalder kom det et nytt åndelig oppsving som vi kaller klosterreformasjonen midt på 1100-tallet. Det var middelalderens frommeste mann Bernhard av Clairvaux som ga støtet til dette. Gjennom cis-

tercienserordenen skapte han en vekkelse som gjorde munkevesenet til tidens religiøse ideal. Bernhards innflytelse var så stor at det kom en munk på pavestolen. Derved trengte munkeidealet inn i kirkens øverste styre og kravet ble gjennomført at prestene liksom munkene skulle leve i ugift stand. Omtrent på denne tid ble vår kirke her oppe i dalen bygget. Hva var da mer naturlig enn å innvie den til den ugifte stands største martyr, den hellige Margaretha?

Hvilken rolle spilte så kirken her oppe i dalen og hvilket liv utspilte seg i og omkring kirken i katolsk tid? Om dette kan vi bare komme med gjetninger. Vi må anta at bygningene på gårdene her i dalen var lave laftede tømmerbygninger, nesten sorte av tjære og kanskje også av elde. Kirken her på neset mot vannet var derimot en hvitkalket høy bygning som var synlig på lang avstand og som ga folk en løftning ut av hverdagen. Inne i kirken var det mørkt og mystisk. Kanskje var det en lyskrone under taket i skipet, men mest sannsynlig var det bare lys på alteret i korset. Prestene trengte jo lys til sine resitasjoner og sin sang. Menigheten fikk bare et sparsomt lys fra de små vinduer og kanskje fra dørene om disse sto på gløtt. At man i middelalderen oppførte en steinkirke i Maridalen mens man så mange andre steder i landet bare bygget små trekirker viser at Maridalen må ha vært en velstandsbygd med et rikt religiøst liv. Vi vet også at bygden hadde en fast bosatt prest og en stor prestegård.

Det første kjente dokument om kirken, eller rettere sagt prestegården, er fra året 1400. Da forteller biskop Eystein i sin jordebok (den såkalte Røde Bok) om alle de jordegods som tilhørte kirker og

klostre i hans bispedømme. Men dessverre mangler de bladene i boken hvor Margaretha-kirkens jordegods var skrevet opp. Derimot har biskopen laget et notat hvor han bygsler bort prestegården i Maridalen på livstid til Ogmund bonde på Grefsen og biskopen gir her nøye beskrivelse om hvordan han vil ha prestegården bygget opp igjen. Vi skal merke oss at dette er bare 50 år etter at Svartedauen hadde herjet. Maridalen var nå lagt nesten fullstendig øde. Prestegården hadde forfalt, og vi må regne med at kirken også var i forfall. Men biskopen viser iallfall vilje til å gjenreise sine eiendommer.

I århundrene etter Svartedauen vet vi ikke om kirken har vært i regelmessig bruk, men vi må anta det. Selv om bygda har ligget øde har de kirkelige myndigheter neppe tillatt at kirken har stått ubrukt. Men noen nærmere enkeltheter om virksomheten her har vi ikke.

Så kom reformasjonen i 1536. Da ble det store forandringer i kirkelivet her i landet, også i Maridalen. Bygda hadde ennå ikke reist seg etter Svartedauens herjinger. Den kirkelige virksomhet ble innskrenket. I 1598 skriver biskop Jens Nilssøn i sine visitasbøker at det da bare ble holdt gudstjeneste i Margaretha-kirken tre ganger i året, nemlig tredjedag på de tre store høytider: jul, påske og pinse. Den siste gudstjeneste skal visstnok være holdt 3. pinsedag 1643.

Deretter må kirkens forfall ha satt inn for fullt. Neste gang vi har skriftlige opplysninger om kirken er nesten 170 år senere og da ligger den i ruiner. Hva har skjedd i mellomtiden? Her kan kanskje sagnene komme oss til hjelp. Vi skal gjengi det vi har av sagnstoff om Margaretha-kirken

og her får vi høre både hvordan kirken falt sammen til ruiner og hvilken innflytelse kirken øvet på folkesinnet selv lenge etter at den falt sammen.

Et av sagnene lyder slik:

«Paa en Gaard i Nærheden boede i gamle Dage 3 Søstre, der blev enige om at bygge hver sin Fløi af Kirken, og et Taarn paa hver Fløi. Forat deres Daad kunde mindes lod enhver af dem i sit Taarn op-hænge sit Portrait. Saaledes var det en Tid lang, indtil at Lynilden slog ned i det ene Taarn og opbrændte Taarnet tilligemed Portraitet. Kort derpaa døde den Søster, hvis Taarn var opbrændt. De samme Omstændigheter traf siden de to andre Søstre, og siden har Kapellet ligget øde, men saa hellige er Ruinerne, at ingen tør bortføre dem. En Bondede maatte engang bøde dyrt for sin Dumdristighed. Han bortførte endel Stene og bygget af dem et Fjøs, men 2 Gange paa Rad døde hele hans Buskab, og intet vilde trives paa hans Gaard, førend han paa en klog Mands Raad nedrev Fjøsset og førte Ste-nerne tilbage til Kapellet. Endnu for nogle Aar siden stod Kapellet i Maridalen i saadant Ry for sin undergjørende Kraft, at hver Juleqveld var Ruinerne illuminerede ved de Lys, som Syge havde lovet og skjænket for at faa den tabte Sundhed tilbage, og uagtet Storm og Uveir rasede udenfor, saa sluktes aldrig de brændende Lys indenfor Kirkens Mure.»

Her antydes det altså at kirkens forfall skyldes lynnedslag, noe som virker meget sannsynlig. Det antydes også hvor steinene fra kirkens murer har tatt veien og hvem vet om det finnes stein fra kirken rundt om på gårdene i dalen fremdeles i dag. Vi hører også om skikken med å sette lys i kirkeruinen på julekvelden.

I «Norsk Penning-Magazin» i 1835 leser vi følgende:

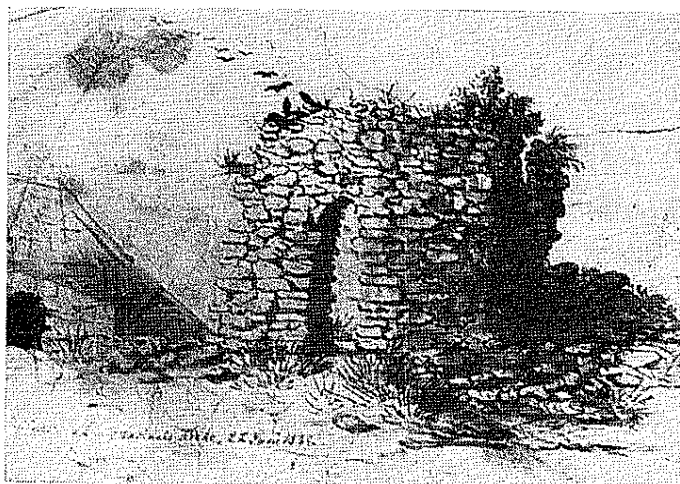
«— Kirken stod i ry for sin Hellighed, og en underlig Overtroskik har for endeel Aar tilbage hersket hos Enkelte blandt Almuen, og finder her tildeels Steed endnu den Dag i Dag. Ved hver Høitids-aften blev Gaardens (Kirkebys) Beboer tilsendt en Mængde Lys, hvis Antal forhen oversteg en halvhundre, for at lade dem brænde om Natten i Kirkens tilbageværende Ruiner. Dette sker endog fra de bortliggende Bygder, f. Ex. Modum, Lier, Skedsmoe etc. og i den Tanke, at syge Mennesker eller Kreaturer derved blive helbredede.»

Vi hører annensteds at denne skikken ikke bare gjaldt syke mennesker. Det fortelles nemlig at gårder i Nannestad og Hakedal til langt inn på 1800-tallet «hver Julenat ofrede brændende Kjerter i Kirkeruinen i Maridal for farefri Reise over de milevide Skoge.» Maridølene og især de som bor på Kirkeby gård har forøvrig holdt lysskikken vedlike helt opp til våre dager.

Et gammelt Nordmarks-sagn vil vite at det i nærheten av kirkeruinen skal ha stått et kloster eller et hospitium. O. A. Øverland forteller: «Naar Maridalsvands Vandstand er ualmindelig lav, som Tilfældet var for en længere Række Aar tilbage, har man paa en Ør udenfor Gaarden Kirkeby kunnet se Resterne af Klosters Grundmure.»

Men vi vet ellers intet om dette klosteret, så det er vel kun et sagn.

I 1815 forteller stiftamtmann Christie (velkjent fra Riksforsamlingen på Eidsvoll et år tidligere) i sin dagbok om en fisketur til Hammeren i Maridalen og han skriver: «Paa Spadsere Touren besaa vi Ruinerne af St. Mariæ Kirke paa

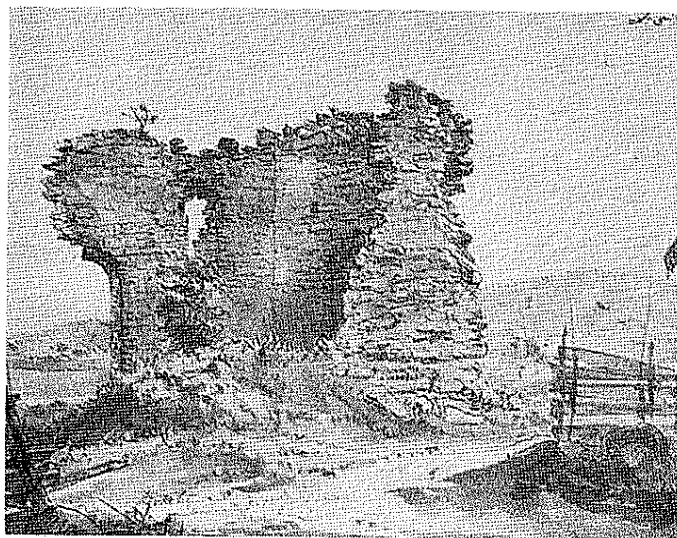

*Tegning av ruinen fra 1839,
ukjent kunstner.*

Gaarden Kirkevold». Vi får tilgi Christie at han skrev Kirkevold istedenfor Kirkeby, men forøvrig er dette det første skriftlige vitnesbyrd om at kirken lå i ruiner. I 1820 forteller Jens Kraft i sin topografisk-statistiske beskrivelse over Norge at bare murene står tilbake av den gamle Maridals kirke på gården Kirkebys grunn.

Den eldste kjente tegning av kirkeruinen er fra 1823. Tegningen er gjort av pro-

fessor Gregers Fougner Lundh, som 4. mai dette år var ute for å utføre barometermålinger. Han var først på Grefsenåsens høyeste punkt, deretter på plassen Nedre Oset ved Maridalsvannets utløp. Så fortsetter han til «St. Mariæ Kapel ved Maridalsvandet» og avslutter på «høieste Punkt af Veien mellem Maridalsvandet og Christiania straks nedenfor Korsvolden». På denne turen tok han sin skisse av ruinen, slik den da så ut og med Maridalsvannet i bakgrunnen. Vi ser at

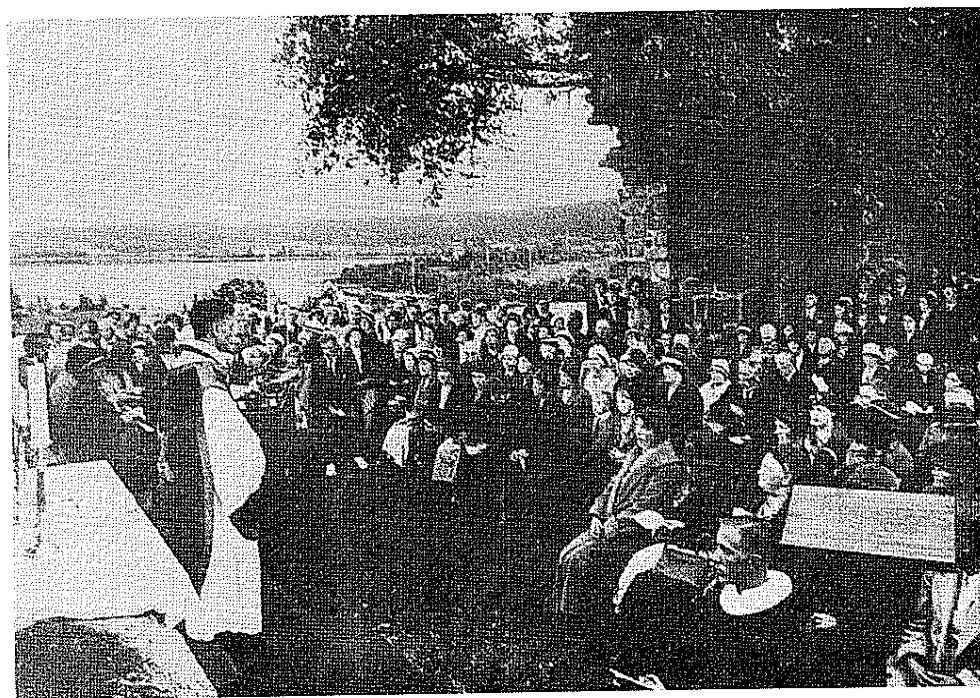
*Kirkeruinen i Maridalen,
tegnet av J. C. Dahl i 1844.*

*Ruinene av «Mariakirken»
i Maridalen, tegnet av
Edv. Munch i 1882.*

det var mer igjen av ruinen dengang enn nå. Professor Lundh tegnet også en oppmåling av kirkens grunnplan med tilføyde mål i alen og tommer. Den samme Gregers Fougner Lundh hadde forøvrig som ung løytnant gjort seg sterkt bemerket for sin tapperhet under syvårskrigen mot Sverige 1807—14.

Flere kjente kunstnere ble tiltrukket av den mystiske ruinen her oppe i Maridalen. I 1844 kom ingen ringere enn J. C. Dahl på besøk. Han bodde på Kirkeby gård i tre dager og laget en rekke akvareller både av gården og ruinen. Av disse kan vi se ruinen har falt enda mer sammen på de siste tyve årene. Dessuten

Olsokgudstjeneste i ruinen i 1935.

har gårdbrukeren bygget en potetkjeller på murene av den gamle kirkens kor. Denne potetkjelleren skulle komme til å skape mange problemer under restaureringen i våre dager.

I 1839 var en ukjent kunstner her oppe og tegnet ruinen og det finnes flere tegninger av ruinen, bl. a. i Skillingsmagasinet. I 1882 var Edvard Munch på Kirkeby og tegnet ruinen. En meget god oppmålingstegning fra 1913 skal også nevnes.

Et fellestrekk ved alle tegningene er at de viser en kirkeruin i stadig forfall. I

1934 var forfallet så langt kommet at man fant det påkrevet med en skikkelig restaurering og reparasjon. Man ville også ta ruinen i bruk for en årlig olsok-gudstjeneste og da måtte den settes i presentabel stand. Gerhard Fischer ledet arbeidet. Potetkjelleren over korct ble fjernet, murene satt i stand, åpningen mellom skip og kor ble funnet og sydportalen og vestportalen i skipet ble restaurert. Etter dette arbeidet sto ruinen av St. Margaretha-kirken fram i den form den har i dag. Den har blitt et kjennemerke for Maridalen og et vitnesbyrd om dalens rike historie i tidligere tider.

Jahn Børe Jahnsen.

Maridalen Kapell

De kirkelige tradisjoner i Maridalen er lange og verdige. Ruinene av klosterkirken representerer disse tradisjoner. Denne kirken ble kanskje bygd så tidlig som omkring 1200. Det var trolig ikke mer enn fire kirker i Aker i middelalderen, og den ene av disse var altså i Maridalen. Den kunne ikke være bare for dem som bodde i dalen, for de var knapt mer enn 100. Men Maridalens grenser har vært tøyelige. Hele Nordmarka ble i sin tid regnet med, og helt ned til Ullevål. Forbindelsen til Hadeland gikk også gjennom Maridalen, så der var sikkert ganske stor trafikk.

Det var gudstjeneste i klosterkirken så sent som omkring 1600 — på tredjedag i høytidene. Men omkring 1800 lå kirken i ruiner, og det skulle gå 100 år før dalens beboere igjen fikk et gudstjenestlig samlingssted. Det skyldtes ei edel kvinne — Sigrid Anne Skar. Hun opprettet ved sitt testamente i 1879 et legat til reising av et bedehus i Maridalen. Legatet synes i dag kanskje ikke overveldende stort — 2400 kroner, men pengene hadde noe verdi den gang. Likevel var nok summen i snaueste laget, men i 1887 var den med renter vokst til 2995 kroner, og da ble det aktuelt å bygge bedehuset.

Vi kan gjerne merke oss Anne Skars ydmyke beskjedenhet, som kom til uttrykk ved en bestemmelse i samme testamente

om at det ikke skulle reises noen stein på grava hennes, men bare legges ned ei navneplate. Hadde alle hatt samme innstilling, så hadde vi hatt rolige, vakre kirkegårder uten skjeve gravstøtter.

Legatmidlene var fremdeles ikke overflødig store, men en byggekomite forpliktet seg til å få oppført for legatbeløpet et fullverdig bedehus med plass for et par hundre personer. I tilfelle legatmidlene ikke skulle strekke til, ville komiteen skaffe det som måtte mangle.

Historien om dette bedehuset er i all beskjedenhet et lite stykke kulturhistorie. Allerede grunnreglene for bedehuset la forholdene til rette for en utvikling til kapell. Disse reglene bestemte nemlig at bedehuset skulle bestyres av «3 i Maridalen bosiddende Mænd, der bekjende sig til den evangelisk-lutherske Religion. — — — Såfremt de 3 valgte Bestyrere derom er enige, kan de give sognepresten i Vestre Aker Sæde og Stemme i Bestyrelsen, hvis han er villig til at deltage i den.»

Sognepresten var villig, og han og etterfølgerne kom til å prege utviklingen.

De tre styremedlemmene skulle velges av «dem som bruker jord — egen, leiet eller fæstet i Maridalen».

Om en klar kirkelig innstilling vitner også denne bestemmelse: «Præsterne i Vestre Aker må ikke nægtes at benytte Bede-

huset til Afholdelse av oppbygginger, bibellæsninger o. l.»

Hypermoderne demokratisk virker bestemmelsen om at «For adgang til Oppbyggelsesmøder, Bibellæsninger o. desl. må der ikke kræves Betaling av Tilhørerne».

Mange ønsket at bedehuset måtte ligge nær skolen, og det ble søkt baron Wedel-Jarlsberg om tomt nordenfor veien ved skolen. Baronen var villig til å avstå tomt, men styret ville ikke godta fullt ut de vilkår han satte, og baronen ønsket ikke å moderere vilkårene uten å konferere med Løvenskiold, som da var i Stockholm. Imidlertid var det tydeligvis stor iver for å komme i gang. Folk ville ikke vente til Løvenskiold kom hjem, og andre tomter ble brakt inn i bildet — på Skar, Haugermosen og av Øgårdens grunn. Den siste ble valgt — i skarp konkurranse med Skar. Stemmetallet var 14 mot 12.

Det ligger altså et spill av tilfeldigheter bak plasseringen av kapellet, og vi kan vel være enige om at dette spillet hadde en lykkelig utgang, for kapellet kunne neppe ha fått en bedre plass.

Bedehuset ble reist, og tatt i bruk før jul 1888. Det var delte meninger om hvor ofte der skulle være sammenkomst. Dette spørsmål ble behandlet i møte, og «En overveiende Pluralitet ansaa det ønskeligt at Opbyggelse i Regelen afholdes hver anden Søndag». Den nåværende gudstjenesteordning har altså tradisjoner. Det var enighet om at «Gudstjeneste, Bibellæsning, Opbyggelse eller anden Andagt kun må holdes av Mænd der bekjende sig til den evangelisk-lutherske Religion. Bedehuset bliver ikke at benytte til Foredrag eller Forhandling angaaende politiske Emner».

Dette var sikkert klokt, så spent og en-

gasjerende som den politiske situasjon var i disse tider.

Derimot ble det ikke nektet «at lade afholde andre Foredrag, der kunde være af almen Interesse».

Vi kan gjerne ta hatten av i ærbødighet for klokskapen og rettlinjetheten blant de menn som stod i spissen for dette tiltaket. Jeg sa menn, for naturligvis ble bare menn valgt inn i styret, men når et løft skal tas, må jo kvinner til, så også her.

Forsamlingshuset var reist. Det hadde mennene fått penger til — av ei kvinne. Men her var sterkt behov for et uthus. Styret vedtok å bygge «et lidet hus, hvori staldrum til 1 hest, vedskur og 2 små priveter, samt et lidet høloft ovenpaa». Til dekning av byggekostnaden ble foretatt innsamling som innbrakte kr. 54.80. Imidlertid kom huset på kr. 81.79, «såat der blev en underbalance på kr. 25.99».

Nå kommer kvinnene inn i bildet. Ved nyttårstid ble det dannet en kvinneforening til å arbeide for huset. Allerede ved jonsok holdt foreningen en basar som innbrakte kr. 261.44. Ikke noe betydelig beløp etter vår tids pengeverdi, men den gang holdt det altså rundelig til tre uthus. Imidlertid var det jo bare bygd ett. Det som ble til overs av pengene, ønsket kvinnene skulle bli brukt til galleri, gardiner, bibel, salmebok og koralbok, som tilsammen kostet 189.13.

Det var 31 medlemmer i indremisjonsforeningen som var ansvarlig for huset. Her er et årsbudsjet (august 1893 til august 1894):

Indtægt	173.72
Udgift:	
Akers indre Mission	30.00
Kristiania indre Mission	25.00
Skyds til Prædikantavhentning	24.00
Kul til Bedehuset	12.30

Ilægning av Ovne m.m.	7.50
Kjøkkeninventari	14.84
Aarsfesten (4de September)	3.00
Brandkontingent	4.40
Reparation av Vindu	2.60
Møder i Kvindeforeningen	22.75
Tilsammen	146.39
Beholdning	27.33
Indkommet fra 4 betalende	
Medlemmer	3.50

Beretningen for året fortæller at det i bedehuset hadde vært 26 bibellesninger og to fester, at det hadde vært adskillige bønnemøter rundt om i kretsen og at det ble drevet søndagsskole.

Vi kan kanskje være enige om at det var en aktiv forening.

I 1898 ble kjøpt inn kirkeklokke, som kostet kr. 218.96. Av de forskjellige beløp som er nevnt, forstår vi at også ørene var betydningsfulle i den tid. Å runde av, selv til hel krone, var en utilgivelig likegyldighet i omgang med penger.

Kjøpet av kirkeklokke markerte innledningen til overgangen til kapell. Ved begynnelsen av 1899 forelå forslag fra biskopen om dette. Det resulterte i følgende skriv:

«I anledning av ovennævnte skrivelse fra Kristiania biskop, afgav de stemmeberettigede i Maridalens bedehus den 8de februar 1899 følgende erklæring:

Hr. sogneprest Nygaard.

Undertegnede samtlige stemmeberettigede i Maridalens bedehus erklærer herved på foranledning, at det er vort inderlige ønske, at vort bedehus kan blive anvendt til gudstjenstlig brug, selvfølgelig under forudsætning af, at det forøvrigt beholder sine statuter og bliver anvendt i overensstemmelse med dem af den bestyrelse, som valgt efter statuterne til enhver tid måtte forefindes.

Da en stor del av bedehuset imidlertid er bekostet av Sigrid Anne Skars legat, hvorefter huset må benyttes til bedehus — ikke til kirke (selvfølgelig ikke af den grund, at Sigrid Anne Skar, som tilhørte statskirken, skulde have noget imod husets anvendelse til gudstjeneste, men af den grund, at hun ønskede et hus, hvori også legmænd kunde tale til opbyggelse), finder vi det riktigt, at huset av bestyrelsen, indtil Maridalen kan få sit eget kapel, bortleies til sognestyret 1 gang månedlig, på betingelse af, at vedligeholdelsen i den tid leien varer, overtages af sognet. Vi nævner denne sidste betingelse som bi-indtægt af den grund, at Kirkedepartementet pleier at opstille sognets garanti for vedligeholdelse som betingelse for anvendelse af bedehuse til gudstjenstlig brug.

Vi gjentager, at det er vort inderligste ønske, at bedehuset indtil videre ialfald må blive anvendt til gudstjenester ved siden af de almindelige opbyggelser. Vi er i virkeligheden i kirkenød heroppe i Maridalen på grund af den lange vei. Det er tungt for os, at vi har dette bedehus midt iblandt os og kan høre Guds ord forkyndt snart sagt hver søndag, men aldri kan deltage i fuld gudstjeneste, aldrig sette os ved herrens nadverdsbord, aldrig høre kirkeklokkerne ringe.

Skulde ikke den av os foreslåede ordning, af hensyn til de i bedehuset anvendte legatmidler, kunde lade sig gjennomføre, ønsker vi, at disse må blive tilbagebetalt. De udgjorde i 1887, da bedehuset blev opført, ca. 2800 kroner. Men det må vi bestemt udtale, at dermed vilde udsigten til anvendelsen af disse penge efter bestemmelsen såatsige blive stængt, da kirkefolket i Maridalen allerede har sitt bedehus og ikke kan falle på at oppføre et til. Kanske kunde en ukristelig retning

da vilde benytte dem. At bruke dem til et bedehus andetsteds, f. eks. i Nordmarken, vilde stride imod testamentets åbenbare ord.»

Ved kongelig resolusjon av 11. april 1900 ble det gitt tillatelse til å innvie bedehuset til kapell for inntil videre å benyttes til gudstjenester og øvrige kirkelige forretninger. Kapellet ble innviet av biskop Bang 1. mai 1900.

Nærmest som et kuriosum, for å vise hvor lojalt styret for bedehuset alltid var mot testamentets bestemmelser, kan nevnes at kvinneforeningen som er nevnt foran, ikke fikk holde sine møter i huset, fordi slike møter ikke var nevnt i testamentet.

Etter leieavtalen skulle kommunen være ansvarlig for vedlikehold av kapellet. Noe ble gjort, men mer gjorde tidens tann. Omkring 1950 trengte det en grundig reparasjon, som ville koste så mye at det ble aktuelt å la kommunen overta kapellet. Det ble enighet om vilkårene, bl. a.

at bestemmelsene i Anne Skars testamentet ikke måtte krenkes.

I 1958 ble kapellet fullstendig reparert og pusset opp. Elektrisk oppvarming ble lagt inn, og det ble boret etter vann. Nytt orgel ble anskaffet. Det gamle var gitt av fru Løvenskiold til innvielsen av kapellet, og hadde således gjort tjeneste i mer enn 50 år. Ved private gaver er skaffet noe kirkesølv og brudestoler, som er kopier av antikvariske stoler. Kirkeringen har vært aktiv og har bl. a. skaffet kirkestoler, kirkebøsse, piano og utstyr for servering.

Alle som kommer til Maridalen kapell, synes det er vakkert. Det ligger godt i terrenget, og innvendig gir det en intim stemning som en må lete etter maken til. Gudstjenesten har også noe av den gamle, hyggelige stemning. Alle kjenner alle, og etter gudstjenesten kan en føle noe av den gamle kirkebakkestemning.

Ingvald Hindbjørgmo.

Maridalen Skole

Kong Chr. II påbød i 1522 at barn på landet skulle lære kristendom og lesing. I byene skulle de også lære regning og skriving. Dette var det første kongebud med sikte på alminnelig folkeopplysning i fellesriket.

I 1607 påla Chr. IV å høre forlovede par i katekismen før de ble viet.

Chr. V påla i 1687 presten og degnen undervisningsplikt. Etter høymessen skulle ungdommen undervises i katekisme. En hverdag skulle de også få undervisning i lesing, og i byene i skriving og regning.

Fredrik IV (1699—1730) var svært skoleinteressert. Han fikk i gang 240 skoler på de kongelige gods, og påla også adelsmennene å opprette skoler. Dette hjalp jo lite i Norge hvor det var svært få adelsgoods, men Christian VI fulgte opp med skolelov i 1739. Alle barn skulle lære å lese. Utgiftene skulle dekkes ved skolekatt, kollekt i gjestebud og bøteinntekt. Bøndene ble pålagt å gi skolen hus og læreren mat og losji. Læreren måtte ikke banne, lyve, krangle eller drive annen ukjurskap. Ofte ble det til lærere engasjert personer som «ikke hadde Exteriør til at være Soldat».

Den første skoleinstruks for Aker ble vedtatt i 1742 og undertegnet av sognepresten og syv bønder, blant disse Hans Vaggesten.

Det ble bygd to faste skoler, Grønland og Sagene, ellers ble omgangsskoler satt i gang. Skole kunne holdes opp til en måned på en gård enten bonden hadde skolebarn eller ikke. De foreldre som hadde råd, måtte betale 4 sk. for at en elev lærte å lese og 6 sk. dersom eleven også lærte å skrive.

I Maridalen ble det altså omgangsskole. Omgangsskolelærerne var dårlig betalt, 15—20 riksdaler for året (1 Rd. = ca. 4 kr.), og lønnen skulle altså dekkes ved skolepengene, som læreren måtte kreve inn. Disse pengene var slett ikke lette å få inn, og omgangsskolelærerne måtte drive med noe ved siden av læreryrket, f. eks. jordbruk, jakt, fiske eller handverk. For lærerne i Maridalen var det naturlig å få seg noe jord. Fra Nordmarka vet vi i hvert fall om en lærer som var ivrig jeger og ofte måtte bryte av undervisningen fordi harehunden hans fikk los.

Ved skoleinndelingen omkring 1800 var Maridalen betegnelsen for hele vassdraget fra Hadelandsgrensa til Christiania.

Det gikk nok litt smått med å få kunnskaper inn i elevene. I 1820 ble det i Aker kirke konfirmert «en pige på 50 år og en mandsperson på 70 år». Lærebøkene var lite tiltrekkende. En gammel maridøl sa om leseboka at det eneste han syntes var morsomt i den, var noe fra

«En glad gutt» og «Jåmpa på ski etter ulven».

Lærerne var heller ikke mottagelige for dannelse ble det klaget. En lærer i Maridalen, Bastian Svendsen, sto nok i bra klasse. Han var opplært av prosten og ble i 1820 ansatt ved allmueskolen i Christiania, og i 1828 ble han klokker ved Vår Frelsers kirke.

Iver Olsen ble omgangslærer i Maridalen i 1830. Han prøvde å få i stand en bedre skoleordning, mindre roder og faste lokaler. Det gikk imidlertid tregt, og i 1837 sluttet han som lærer. Han giftet seg til penger og kjøpte Sandakerbakken og Sandaker mølle.

Henrik Lilloe hadde vært lærer annet sted før han ble eier av Øgården. Han var en kulturperson, med mange bøker, også tyske. Han var også musikalsk og spilte i en strykekvartett med bl. a. biskop Grmelund. Kvartetten ble mye nyttet i selskaper og bryllup.

Omkring 1850 ble arbeidet for flere faste skoler tatt opp, og i 1857 gjorde Aker sogneselskap betydningsfulle vedtak:

1. Hele Aker skulle forsynes med faste skoler. Hvert skolehus skulle ha to skoleværelser, et stort og et lite, og bolig for to lærere.
2. Det skulle ansettes skoleinspektør.
3. Ved hver skole skulle ansettes to lærere.
4. Det skulle være jordvei på minst 10 mål til hver skole.

Det ble på få år bygd 14 skoler, og maridølene lå tidlig i løypa. Allerede i 1856 forelå søknad fra oppsitterne der om å få bygd skole. De stilte selv til disposisjon 97 spesidaler. Søknaden ble imøtekommet om høsten, og allerede året etter var skolen ferdig og ble tatt i bruk.

Planløsningen var en standardtype for

Akerskoler: undervisningsrom i den ene halvdel av første etasje og lærerbolig i den andre. I annen etasje var fire rom som kunne brukes til undervisning, bolig for kvinnelig lærer og soverom.

En praktisk foranstaltning var en åpning med luke i veggen mellom skolestua og kjøkkenet. Gjennom den kunne lærerens kone holde øye med elevene om læreren skulle være opptatt med noe ute. Dette var visstnok et lite tillegg til standardløsningen, og åpningen ble satt igjen etter påbud fra skoleinspektøren etter at han en gang under inspeksjon ikke fant læreren i skolestua, bare et «fruentimmerfjæs i gluggen».

Bevilgningen til skolen var 800 sp.d. Der til kom da 97 sp.d. fra dalen.

Tomt til skolen ble gitt av baron Harald Wedel Jarlsberg. Det var en parsell av Kirkeby — «Hønefoten». Navnet kommer av veikrysset tett ved skolen, hvor fire veier løper sammen, og skolen ble ofte kalt Hønefoten skole.

Maridalen skole ble den største skole i utstrekning i Aker. Det ble nemlig lagt 20 mål innmark og 40 mål skog til skolen. Driften av skolejord var et nødvendig tillegg til avlønningen av læreren, men innebar også et psykologisk moment. Beboerne ønsket at læreren skulle være i kontakt med næringslivet på stedet og være en av dem.

Det var en ganske stor fjøsbygning på skolen, og der fantes kyr, hest, gris, sauer og høner. Jorda ble drevet av skolens lærer, senere overlærer, inntil nytt lønnsregulativ eliminerte all skolejord (1948). Kommunen hadde tidligere kjøpt Kirkeby av Løvenskiold, og jord og skog ble da overtatt av kommunen.

At skolebygningen ikke var noe fuskverk er bevist ved at den fremdeles gjør tjeneste som styrerbolig, til tross for at den

altså forlengst har rundet 100 år. Den er jo historisk interessant fordi den er prototypen på de eldste Aker-skoler, i samband med skoleloven av 1860, som påbød bygging av en del faste skoler.

Den samme loven åpnet adgang til å innføre handgjerning som tvungent fag. Alle-rede før loven ble vedtatt, søkte maridølene om tillatelse til dette og tilbød selv å bidra med 15—20 sp.d. i året hvis kommunen dekket resten. Skolestyret bevilget 25 sp.d. av Osterhaus's legat, og jomfru Nerby ble tilsatt og installert i andre etasje.

Elevene var kanskje en noe ubekvem materiale. Lærer Gundersen flyttet fra Maridalen til Tyskestranda skole i 1866. Fagkarakterene fordelte seg da slik:

Karakter:	Tall:
6	89
5	45
3	17

Det var ingen bedre. Skalaen gikk fra 1 til 6. 26 elever hadde fra 3,4 til 5 i oppførsel.

Et stort problem var fraværet. En årsstatistikk viser at gjennomsnittsfraværet i kommunen var 33%. Maridalen lå på gjennomsnittet. Sørkedalen hadde 60%. Det var jo naturlig at utkantskolene hadde stort fravær, men også sentrumskolene hadde det. Nedover langs Akers-elva tok barna seg arbeid i fabrikkene. Læreren på Sagene prøvde å få barna til å sløyfe arbeidet to dager i uken for å gå på skolen.

Det ble ny kretsinnndeling i samband med skoleloven av 1860, og Maridalen krets skrumpet da inn til nord for Brekke. Senere ble grensa trukket ved Lokkeberget, men barna på Brennenga har gått på Maridalen skole.

Inntil 1864 hørte Nordmarka med til kretsen. De som ikke hadde lengre vei enn 5—6 km, gikk til Maridalen skole, og i protokollene finnes barna på Kamp-haug, Liggeren, Gåslungen, Tømte, Øyungen — og en enkelt fra Sandungen.

Ellers hadde Nordmarka sine tre uker skole i ferien. Lærer Gundersen har avmerket i protokollen for 1860 at «skolen ble holdt i Havkloen fra 21de august til 5te september, hvor nogle faa børn mødte i skolen».

Det var da 26 skolepliktige barn i Nordmarka fra Blankvannsbråten, Fyllingen, Hakloa, Sandungen, Krogsrud, Trehørningen, Liggeren og Lørenskog.

Senere ble det en egen lærer i Nordmarka. Den første var Jens Larsen. Men det var naturligvis enda vanskeligere å få lærere til å stoppe der enn i Maridalen. En nordmarking klaget over at de bare fikk vestlendinger, og når de hadde vært der så lenge at de hadde lært språket, drog de inn mot byen.

Omkring 1880 varierte elevtallet ved Maridalen skole mellom 70 og 80 — altså litt mer enn de siste årene.

Flere ting tyder på at det var stor skoleinteresse i Maridalen. Maridalen skole kom altså først i puljen av faste skoler omkring 1860. Skolen lå også i teten med handgjerning. Ennå i 1874 hadde bare to av fem kretser innført dette faget. 1860-loven instituerte i tillegg til den tvungne undervisningstid «frivillig undervisning». Fra 1874 kan nevnes:

Aker:

480 skolesøkende, 267 friv. und., 86 h.arb.

Maridalen:

78 skolesøkende, 77 friv. und., 30 h.arb.

Elevtallet var:

1860: Maridalen 60, Nordmarka 26.

1878: Maridalen 64, Nordmarka 30.

På grunnlag av elevtallet kan folketallet det siste år beregnes til 481 i Maridalen og 219 i Nordmarka. Fra 1864 til 1878 økte Akers folketall med 41%. I Maridalen sto det stille, og i Nordmarka gikk det tilbake.

Det var også i den tid et problem å skaffe lærere. Anne Olsen fra Øyer i Gudbrandsdalen hadde vært «sy pige» i Drammen, men hun hadde ikke godt av stillesittingen. Så tok hun arbeid som budeie og hushjelp hos læreren i Maridalen. Siden giftet handarbeidslæreren seg, og Anne Olsen fikk overta hennes undervisning. Imidlertid steg barnetallet på den tid, og Anne fikk overta 1. klasse etter grundig eksaminasjon ved prost Nygaard i norsk, regning og religion.

Hvorledes artet skolen seg omkring denne tid? Om dette kunne Baltzer Vaggsten fortelle. Han begynte på skolen i 1884, sju år gammel, og slik skildret han første skoledagen sin:

«Jeg husker det så godt som om det var i går. Bror min gikk for presten den sommeren, og han fulgte meg. Han snudde da vi kom opp til skolen og gikk nedover igjen. Jeg så ingen utenfor skolen, og da jeg hadde spekulert litt, tenkte jeg at det var kanskje best å gå tilbake igjen. Men da jeg kom ned i bakken, fikk bror min se meg og ropte at jeg måtte pelle meg på skolen. Han begynte enda å kaste stein etter meg. Så sto jeg der da og visste ikke hva jeg skulle gjøre. Ikke torde jeg gå på skolen, og ikke torde jeg gå tilbake. Så ruslet jeg da likevel opp til skolen, og første skoledagen min begynte, og det gikk bra, for vi hadde så snill lærer. Han var alene den gangen, og så ble det tatt ut noen av de som kunne lese, til å stove med oss nybegynnere. (Dette var Bell-Lancaster-metoden, som var ganske mye brukt i Aker. Ved å nytte de lengst

komne til å undervise yngre elever, kunne læreren håndtere en temmelig stor klasse.) De som stavet med meg, var Albert Slåttebråten og Judith Haugen. Lærer den gang var Tallak Evje. Senere fikk vi også lærerinne.

Vi hadde lesing, skriving og regning og mye kristendomskunnskap. Det hadde vi hver dag, og når vi hadde lært å lese, fikk vi lekser i forklaring, bibelhistorie og katekisme, og det måtte vi lære helt utenat. Læreren var streng, og den som ikke kunne det helt, måtte sitte igjen. Vi brukte Pontoppidans forklaring, og den var tykk og vanskelig. Jeg var ærekjær og pugget, men en gang måtte jeg sitte igjen. Jeg kunne ikke et salmevers. Jeg hadde vært borte fra skolen en dag og visste ikke at vi hadde fått det.

Vi syntes nok at læreren var streng, men det kom oss til gode da vi skulle gå for presten i Vestre Aker. Sogneprest Nygaard var også streng, og der fikk vi høre noen ganger om sommeren: Hørte dere Maridalen skole? Det syntes vi var grovt. Vi hadde også Norgeshistorie og geografi. Lærebøker hadde vi også i disse fagene, og hele nordveggen var så å si trekt med kart. Fra vestveggen hang Nord-Amerika og Syd-Amerika. Jeg tror mest at Australia var der også. Ved siden av kateteret hang det store Norges-kartet. Av det skulle vi lære alle byene og de største elvene. Svartisen, Folgefonna og Jostedalsbreen lærte vi også.

På andre side av kateteret hang Europa-kartet. Hver gang vi hadde lekse, hadde læreren noe å fortelle om åssen det var der og der bortover. Det var veldig interessant det der, ser du.

Tegning hadde vi ikke. Til å skrive på brukte vi stentavle, og skrev med griffel. Når tavla ble full, spyttet vi på den og tørket ut. Men etter hvert ble tavla glatt

så griffelen ikke beit. Da måtte vi vaske den. Pikene hadde ei snor i tavla med en liten svamp i enden.

Så hadde vi litt norsk grammatikk, men det vil jeg ikke snakke om, for der lærte jeg ingen ting. Naturfag hadde vi ikke, men vi hadde et dyrekart — et sonekart med slanger og løver og tigrer. Det var den rene zoologiske hage.

Det var koselig i skolestua vår. Vi var vel 15—20 gutter og minst like mange jenter. Det var to klasser, og vi gikk annenhver dag. Da lærerinna kom, ble det tre klasser. Vi hadde en liten sommerferie, men den var ikke lang.

Det var en del forsømmelse. Noen kom ikke til skolen fordi de manglet sko. Da skaffet læreren dem trebunnsko. De var ikke så gode å gå i, men varme var de.

Jeg hadde lærsko. Far sendte huder til garveren når vi hadde slaktet. Når de kom tilbake, hentet vi skomakeren. Her i dalen var ingen skomaker, men vi brukte et par

brøyr fra Dalen i Nittedal. De var flinke skomakere, og de lagde sko til hele familien og tjenestfolkene. Det tok flere uker, og de fór fra gard til gard. Slik var det også med skredder. Vi hadde sauer i den tid, og vi kardet og spant og vevde. Vi hadde to jenter — budeie og inne-jente. De vevde vadmål. Det ble sendt til stamper nede i Brugata, og når det kom tilbake, var det så blankt og fint. Så ble det sydd vadmålslær til oss mannfolka, og buksene brukte vi vinter som sommer. Vi hadde en flink skredder fra Brattlia på Hadeland. Vi brukte skjorter som var blå- eller rød-randete. Over brukte vi buserrull. Kvinnfolka sydde seg vel også noen klær, men dem har jeg ikke noe greie på.

En av skomakerne vi brukte, reiste til England, og så ble han med i boerkrigen og falt der.»

I 1891 ble kretsinnstillingen justert. Brennenga og Midtoden ble lagt til

*Elever på Maridalen skole ca. 1910.
Lærer Indrebø og frøknene Olsen og Hol i midten.*

Kjelsås. Nordmarka ble omtrent på samme tid delt i fire kretser, hver med 9 uker skole, og der ble da bruk for en lærer. Det ble fast skole på Lørenseter i eget skolehus omkring 1890. Bjørnholt skole ble bygd i 1900. I 1916 søkte beboerne i Hakloa om å få skolehus. Der var da 4 skolebarn — og utsikt til at det kunne bli 6—7, men de var ikke alle født ennå. De fikk skole på disse premiser.

Etter hvert ble Maridalen skole for liten. Klassedelingen ble bedre, og nye fag kom til som krevde rom, bl. a. sløyd. I 1894 ble arbeidet tatt opp for å få bygd ny skole. Det ble vedtatt og arbeidet satt bort for 28000. Men fordi det ble valgt ei fjelltomt, fikk entreprenøren tillatelse til å overskride med 150 kroner.

I denne bygningen ble det fire rom, to i hver etasje. Det minste var 36 m², og det største 42. Merkelig nok tenkte de ikke på at det også kunne være bra å ha et lærerrom. I det ene rommet i andre etasje hadde guttene sløyd en dag i uken, og i det andre rommet hadde jentene husstell, som guttene benevnte suppesløyd.

Etter hvert steg kravene til skolebygg, og krav om ny skole ble igjen reist omkring 1930. Aker skolestyre budsjetterte til den før krigen, men det var ikke enighet om hvor skolen skulle ligge. Noen ville ha den der den var, andre ville ha den nær kapellet, på motsatt side av Maridalsveien, og en tredje gruppe ville ha den på Raudløkka, på sørsida av veien til Sander-mosen ved Gata, med tanke på beboerne langs jernbanen.

Imidlertid kom krigen. I de første paniske døgnene var det trangt om plassen på skolen, for da rykte evakuerte Oslo-borgere inn. 600 personer huset skolen og overlærerboligen noen døgn. Noen hadde mat med seg, og noen ikke. Egg ble skaf-

fet og kokt i bryggerpanna i skolekjelleren. Det var vel alle tiders eggkoking. Det drog ut før skolen tømtes. De siste måtte politiet hente. Det var noen ungdommer som syntes de hadde det bra der.

I februar 1942 ble overlærer Halsnes arrestert og sendt til Kirkenes og ble borte til ut på høsten. Skolen gikk imidlertid sin gang, men senere tok tyskerne den, og da ble det omgangsskole på gardene igjen.

Etter krigen ble det magre år for alle skoler, og først i 1953 ble arbeidet for ny skole tatt opp igjen. Det ble først skissert skole nedenfor Skredderstua i forbindelse med idrettsanlegg for voksne. Det siste ville imidlertid ikke helsemyndighetene godta, og det ble da samling om å bygge ut skolen hvor den var. På grunn av restriksjonene i Maridalen var også dette vanskelig nok å få brakt i havn. Først i 1961 var utvidingsarbeidet ferdig. En del av den skolen som ligger her nå, er altså vel 70 år gammel, mens en del er ganske nyfødt. Det er en vanskelig sak å kombinere gammelt og nytt. Til det kreves både pietet og intuisjon. Arkitekt Christie, som ledet arbeidet, hadde ord for å være særlig dyktig på det felt, og vi må si han også lyktes her. Alle synes at skolen tar seg godt ut, både utvendig og innvendig. Utvendig har den fordeler framfor de fleste skoler i omgivelsene. Stedet er vakkert og fritt sommer og vinter. Et godt idrettsanlegg er opparbeidet med håndball- eller fotballbane om sommeren og skøytebane om vinteren. Tett bak skolen har foreldre satt i stand en nett hoppbakke og slalåmløype, og ellers er det nærmeste terrenget ideelt for orientering og naturstudier.

Det som nå mangler, er rom for innendørs kroppsøving og samling av skolens elever og deres foreldre. Det regner vi

med å få, og da kan vi føle at skolen er bra utbygd.

Barna i Sørbråten/Movatn reiste tidligere til Kjelsås skole. De var da avhengige av tog og fikk en del ventetid. Da Maridalen skole ble utvidet, ble det interesse for å få barna dit. Ved dugnader ble veien til Movatn utbedret slik at den kunne trafikeres med buss. Kommunen anskaffet en liten buss, og fra nyttår 1967 har nesten alle skolepliktige barn derfra gått på Maridalen skole. Barnetallet i Maridalen er sunket på grunn av restriksjoner for boligbygging og gardsdrift, så det er om-

trent like mange fra selve Maridalen og fra Sørbråten/Movatn. Maridalen var altså tidlig ute også på et så moderne felt som fusjon. Det var med spenning skolens personale så fram til sammensmeltingen av to elevgrupper som en kunne vente ville være noe ulike. Det gikk imidlertid bedre enn ventet, og det samme gjaldt samarbeidet mellom foreldrene i de to deler av kretsen. Det har vært det aller beste hele tiden, og en må si at sammensmeltingen har brakt berikende momenter.

Ingvald Hindbjørgmo.

Sporrdning,
Om
Skolerne paa Landet
i Sverige,
Og hvad Klokkerne og Skoleholder-
ne derfor maa nyde.
Friderichsberg den 23 Januar. Anno 1739.

R. J. B. E. N. H. U. W. N.,
Trykt ubi Hans Kongel. Majestæts og Universitets Bogtrykkerie
af Johan Zorgen Hopffner.

Gårder og plasser i Maridalen

Vi skal nå dra ut på en liten vandring fra gård til gård og fra hus til hus i Maridalen, for å høre deres historie. Både søndagsvandrere fra byen og dalens egne innbyggere vil ane at hvert hus, hver plass og hver gård har sin egen historie å fortelle og det er den vi nå skal undersøke. Dette vil ikke bli en fullstendig historisk fremstilling, for noe befinner seg ennå i utforskede arkiver og mye er gått i graven med de av dalens innbyggere som er gått bort. Men vi vet også mye og det er denne kunnskap vi skal bruke som veiviser på vår vandring mellom hus og plasser og gårder i Maridalen.

Maridalen var et større område opprinnelig enn det vi idag vanligvis regner til dalen. Idag regner de fleste at Maridalen begynner når vi passerer Brekke-krysset. I middelalderen gikk dalens grenser lenger sør. Grensen synes å ha vært den ubygde Nydalen (i middelalderen kalt Fallandadal) og morenefeltet på begge sider der. Både Brekke gård og Kjelsås gård ble dengang regnet med til Maridalen. Syd for Kjelsås gård og nærmere elva kjenner vi til en gård ved navn

ARNARUD (ENGEBRÅTEN)

Etter navnet å dømme er denne gården ryddet en gang mellom 1050 og 1350.

Den ble lagt øde ved Svartedauen og nevnes senere som ødegård. Arnarud har sannsynligvis ligget der hvor vi senere finner plassen Engebråten. Engebråten er vel opprinnelig en plass under Kjelsås gård. Den nevnes ikke i 1771 og er nok derfor yngre enn dette. Nå er husene på Engebråten revet og siden gården ligger langt utenfor dagens Maridal skal vi ikke lenger dvele ved den.

KJELSÅS

Lenger nord ligger som nevnt Kjelsås. Gårdsnavnet er sammensatt av mannsnavnet Kjell (opprinnelig Ketill) og ås. Navnet bringer oss ikke nærmere løsningen på problemet med gårdens alder, men siden den i Oslo Hospitals jordebok fra 1603 nevnes som en ødegård under store O må den ha vært ryddet før Svartedauen i år 1350. Gården hadde ellers ikke fått betegnelsen ødegård. Noen nærmere datering er ikke mulig.

I 1648 fikk Johann Garmann skjøte fra Kronen på «en øde plass kallet Kjeldaa» av skyld 1 lest kull som hadde tilhørt Oslo Hospital. I 1670 selger Garmann «et skogstykke Kielldaassen» til Anders Jenssøn O. Av senere eiere skal vi ikke nevne alle, bare den kjente Erich Mogenssøn til Linderud som eide Kjelsås fra 1718 til 1724 og fra 1731 til 1745.

Etter 1873 har gården vært i familien Walstads eie. Idag er det nesten intet igjen av gårdens jordvei. Villaer og blokkbebyggelse omgir gårdstunet på alle kanter. Hovedbygningen — oppført i 1780-årene — står fremdeles. Huset er høyt og smalt med innebygd svalgang, opprinnelig i begge etasjer, men nå er det ikke meget igjen av den i første. Gårdsfasaden er nå endel forandret, men har opprinnelig hatt en meget regelmessig og vel avveiet karakter. Det er to symmetrisk plasserte innganger og på midten to vindusakser sammenkomponert med en liten gavl. På hver side utenfor inngangene er det også en vindusakse. Det er bevart meget gammelt utstyr, deriblant et praktfullt dørbeslag, interessante vindusdetaljer, osv. Oppe i annen etasje skal det være et par velpleiede interiører. I hagen har det ligget et meget aparte lysthus. Det var åttekantet, men med firkantet mansardtak båret av fire søyler. Det synes utvilsomt å være en etterlikning av Bernt Ankers berømte lysthus på Sommerro. Han kjøpte etter kronprins Fredriks besøk i 1786 æresporten som hadde stått på Stortorvet, og bygde av den et to-etasjes åttekantet lysthus med fire søyler som bar et klassisk entablement med mansardtak. Lysthuset på Kjelsås er altså historisk, men det er selvfølgelig meget enklere enn det Ankerske og bare i én etasje. Da lysthuset var meget forfallent, ble det i siste liten flyttet til Norsk Folkemuseum, hvor det ligger lagret.

MIDTODDEN

Lenger nord og på østsiden av Maridalsvannet ligger Midtodden. Plassen bør vel regnes med til Maridalen, selv om den alltid har hatt sin adkomstvei fra Kjelsås.

Midtodden skal opprinnelig ha vært en husmannsplass under Grefsen. De husene som sto på Midtodden i de senere år ble oppført i 1870—80-årene av en dansk papirmann ved navn Waldemar Drevsen. Han var sjef ved Bentse bruk, og en berømt jeger. Midtodden brukte han som sommersted og jakteiendom. I slutten av forrige århundre var det en mengde vilt i traktene omkring gården og Drevsen skal være den første her i landet som innførte jakt med stående hund. Jordveien på Midtodden ble endel beskåret da Nordbanen til Røykenvik ble anlagt i 1890-årene. I 1891 kjøpte Oslo kommune stedet på grunn av drikkevannsrestriksjonene. Stedet ble drevet med forpaktere i mange år, inntil husene ble revet for endel år siden. Nå ligger bare grunnmurene igjen og jordene er tilplantet.

Det fortelles også at det i gamle dager spøkte på Midtodden. Det var Waldemar Drevsen som gikk igjen, sa folk. En av sogneprestene i Vestre Aker var en gang på Midtodden i tre netter for å få slutt på spøkeriet. Vi vet ikke om det hjalp noe.

OSET

Ved Akerselvens utløp av Maridalsvannet har det ligget to stuer, Søndre og Nordre Oset. Kanskje var de opprinnelig husmannsplasser under Kjelsås. I forrige århundre tilhørte begge stuene Karoline Oset. Nordre Oset solgte hun til Oslo kommune i forbindelse med utbyggingen av Maridalsvannet til drikkevann. Kommunen solgte Nordre Oset senere til Brukseierforeningen. Søndre Oset, som var en lav liten stue helt nede ved vannet, ville Karoline også gjerne selge til kommunen. Men kommunen somlet med avgjørelsen inntil Karoline med hensikt fikk endel driftekarer til å slakte store saue-

drifter på sin grunn like ved vannkanten. Da ble det et stort ramaskrik om forurensning av byens drikkevann og handelen ble avgjort i all hast. Huset ble revet og noen år senere led Nordre Oset samme skjebne.

BREKKE

Gårdsnavnet Brekke (opprinnelig Brekka) betyr bratt bakke. Det er altså et naturnavn som dermed gir gården en høy alder. Nærmere datering enn før 1350 er imidlertid ikke mulig.

Gården omtales første gang i et brev av 24. mars 1369 hvor Gunnar Paalson selger 10 øresbol i Øvre Brekke til Anfinn Tordsson. Gården var altså dengang delt, men senere vitnesbyrd synes å vise at Anfinn eide hele gården unntatt ½ markebol som tilhørte Akers kirke. Øvre Brekke kan vi følge i kildene ut gjennom middelalderen og det synes som om kirken, som eide en stadig økende del av gården, nesten uavbrutt har ligget i strid med de bøndene som eide resten.

Kildene viser oss også at Øvre Brekke fremdeles var bebodd etter Svartedaucn, som den eneste gård i Maridalen, mens Nedre Brekke lå øde. Bispestolen i Oslo kjøpte i 1501 Akers kirkes del i Øvre Brekke og makeskiftet samtidig til seg Sikeland præbendes gods i Brekke. Innen reformasjonen synes Bispestolen forøvrig også å ha ervervet resten av gården. Ved reformasjonen ble gården krongods, men omtales allikevel som bispegods ennå i 1550-årene.

I slutten av 1500-årene lå det under Brekke ved oset i Maridalsvannet endel jernhytter og dette var den første spede begynnelse til industri i Maridalen. (Se side 28).

I fogedregnskapet av 1611 omtales Jeppe

Hammersmed som bruker av Brekke. Brekke kalles hammersmedgård, og regnes blant 12 gårder som er skattefrie p.g.a. at deres brukere er såkalte «kloster-tjenere» for Akershus slott. «Kloster-tjenere» er bønder under Nonneseter godsforlegning; de arbeider ikke for slottet og betaler derfor full skatt (1 daler), mens derimot gårdene er skattefrie.

Fra 1647 er landkommisær Johan Garmann eier av en del av gården og innen sin død i 1673 synes han å ha ervervet hele gården. Etter Garmann kan vi med stor nøyaktighet følge eierrekken. I 1723 er det eierskifte og den nye eier er den velkjente trelastmagnat og kjøpmann i Christiania Peder Grøn.

I matrikkelen samme år er det oppført 2 husmannsplasser under Brekke. I lensmann Knophs husmannsregister av 1771 er følgende plasser nevnt under Brekke: Nordre Korsvolden, Sohnerstuen, (Brekke-) Stranden, Grønvold og Saugpladsen. I 1820 skriver Jens Kraft i sin «Topografisk-statistiske beskrivelse over kongeriket Norge» om Brekke:

«Brække, en Gaard, beliggende ved Maridals-Vandets Udløb i Agers-Elven, 3/4 Mile fra Christiania, af Skyld 1 Skpd. 6 Lpd., ligeledes tilhørende Statsminister Anker. Gaarden har god Jord, Skov til Huusfornødenhed, og et Aargangs-Vandfald, hvori er Quærn og en Udførsels-Saug, ansat til en Kjørsel af 1000 Tylfter Tømmer, foruden en Saug med 660 Tylfters Kjørsel i et Vandfald paa Gaarden Kjelsaas's Grund.»

Den nevnte statsminister Anker er kammerherre Peder Anker til Bogstad. Senere eiere har vært grev Johan Caspar Herman Wedel Jarlsberg og baron Harald Wedel Jarlsberg, og deretter har gården fulgt Nordmarken gods. Til gården har i våre dager hørt Brække Bruk, sagbruk, høv-

leri og elektrisitetsverk, men alt er nå innskrenket eller nedlagt. En mengde industri og villaer er vokst opp på gårdens gamle jordvei. Den gamle hovedbygning tett ved Brekkekrysset er oppført i 1814, visstnok som «jaktslott» for Peder Anker. To søyler bærer balkongen over hovedinngangen på denne staselige murbygning som preges både av barokk og empire.

NORDRE KORSVOLDEN

I 1771 nevnes Nordre Korsvolden som husmannsplass under Brekke. Nå er plassen nesten forsvunnet i villabebyggelsen, men den gamle stua står ennå, tilbake trukket på en ny eiendom i Maridalsveien like ovenfor den gamle hoppbakken i Nydalen.

STRANDEN

Denne plassen under Brekke er også nevnt i 1771. Den kalles oftere Brekkestranda, og ligger like til venstre for Frysjaveiens forlengelse ned mot Brekketajet, hvor Brekke sagbruk hadde opplagsplass og hvor tømmeret fra Nordmarksvassdraget fremdeles tas på land. Det er ikke lenge siden det bodde folk her på Brekkestranda, og husene står ennå. I åven er halvveis rast sammen og stua er sterkt ramponert av pøbelen.

GRØNVOLD

Grønvold, som også er nevnt som husmannsplass under Brekke i 1771, ligger femti meter vest for utløpet av Maridalsvannet. Her bor fremdeles folk og det ryker av pipa på kalde vinterdager. Anleggsveien til det nye renseanlegget går rett over tunet.

SOHNERSTUEN OG SAUGPLADSEN

Disse husmannsplassene under Brekke er nevnt i 1771. Det har ikke vært mulig å stedfeste dem. Saugpladsen må vel ha ligget i nærheten av sagbruket. Nå er iallfall plassene forsvunnet.

ENGELSRUD

Noen hundre meter nord for Brekkekrysset på høyre side av Maridalsveien ligger Engelsrud, som ble skilt ut som husmannsplass under Brekke midt i forrige århundre. Husene på plassen er nok like gamle som plassen og eies idag av kommunen.

STUBBERUD

Her lå opprinnelig en gård, som ble kjøpt av grev Wedel-Jarlsberg og lagt inn under Brekke en gang i forrige århundre. Våningshuset på Stubberud ble revet like etter århundreskiftet, men det gamle fjøset sto helt til 1965. En bonde på Stubberud fikk på 1800-tallet en sølvpokal av Aker Sogneselskab som belønning for å ha ryddet mye nytt land. På gårdens grunn ble det i 1910 bygget de tre arbeiderboliger som fremdeles står. Den østligste av disse bygningene står på det gamle gårdstunet og de to andre står tett ved alléen som førte ned til Stubberud gård. Det bor tolv familier og omtrent tredve mennesker i de tre husene, som fremdeles har en snev av sagbruks- og fabrikkpøsi over seg. Bygningene eies av kommunen, men disponeres av Løvenskiold-Vækerø.

STUBBERUDBRATEN

er avmerket på gamle kart like nord for Stubberud og var en plass under denne.

Nå er plassen revet forlengst og bare grunnmurene står igjen.

TÅSENBEKKEN

var en liten stue på vestsiden av Maridalsveien like ved nedkjørselen til Stubberud. Dette var en husmannsplass under Nordre Tåsen gård, som eide grunn helt ned til Maridalsvannet mellom Stubberud og Brennenga. Stua ble oftest kalt bare Bekken og det var ikke så mye jord som hørte med. Bekken ble revet for omtrent ti år siden, etter at grunnen forlengst var kjøpt av kommunen.

POLLEN

var en plass under Nordre Tåsen omtrent hundre meter vest for Bekken. Vanligvis ble den kalt Pølen (uttalt Pørn). Det var en relativt stor plass, etter sigende på ca. 120 mål jord. Stua ble revet før århundreskiftet, men grunnmuren står ennå. Låven ble stående helt til 1932, da den ble kappet opp til ved.

SKOVLY

er den hvite bygningen tett ved Maridalsveien noen hundre meter nord for Bekken. Eiendommen er skilt ut fra Tåsenbekken og huset ble bygget omkring århundreskiftet. Eiendommen er privat.

ASTARUD

er navnet på en gård som langt tilbake i middelalderen lå et sted mellom Brekke og Brennenga. Navnet tyder på at gården ble ryddet mellom 1050 og 1350. Da den senere benevnes som ødegård er den neppe blitt ryddet igjen etter Svartedauen. Den forsvinner ut av kildene og ut av

historien. Men kanskje ligger Bekken eller Pollen eller noen av de andre plassene her på den gamle Astaruds grunn?

STORE BRENNENGA

Gårdsnavnet forteller oss hvordan gården er blitt ryddet. Navnet tyder også på at gården ikke er svært gammel, sannsynligvis fra 1600-tallet. Gården er ryddet ved bråtebrenning, for på denne tid ble rug og hvete fortrinnsvis dyrket på bråte, sjelden i åker. Bråtebrenningens betydning for den regelmessige kornavl bør imidlertid ikke overdrives. (Som paralleler til gårdsnavnet Brennenga kan nevnes Brenna i Sørkedalen og en hel del gårder, plasser og småsteder på -bråten, bl. a. Sørbråten i Maridalen.)

Brennenga er første gang nevnt i skriftlige kilder på 1600-tallet; da tilhørte den Kronen og hadde en skyld på 1 fj.t. I 1679 overdro Kronen gården til stattholder Ulrik Fredrik Gyldenløve. I matrikkelen i 1723 er Brændingen oppført med en skyld på 5 Lpd. t. Av senere eiere skal vi nevne tolvprest i Christiania og senere biskop i Christiansand, Rasmus Paludan, som eide Brennenga fra 1733 til 1741. I 1813 ble gården ervervet av Martine Sophie Christine Collett, enke etter den kjente John Collett på Ullevål, men hun solgte gården allerede etter fire år.

Proprietær Isach Muus av Muus-familien på Ullevål eide gården fra 1844 til 1865. I 1846 kjøpte Muus en del skog fra Sogn gård og la det til Store Brennenga, som tidligere hadde hatt lite skog. En slektning av ham, Erik Muus, drev visstnok gården. Denne Erik Muus var et festmenneske og det var stadig selskaper på Brennenga. Dessuten var han jeger og friluftsmann og etter sigende litt av en slåsskjempe. Det fortelles at han en gang

*Stabburet på Store
Brennenga gård, bygget
ca. 1875.
Legg merke til de utskårne
hodene.*

skjøt pipa ut av munnen på gårdsgutten som sto i stalldøra og røkte.

Muus solgte gården til Arne Thorstad. Han var kunst og musikkinteressert og pleiet stadig omgang med den musikalske bonden på Holmen gård.

Store og Lille Brennenga og Strandholt ble kjøpt av Christiania (Oslo) kommune i 1896—97 «for at hindre Forurensning af Maridalsvandet», som det het i de offentlige dokumenter. Siden har forpaktere drevet Brennenga og i de siste førti årene har forpaktningen gått fra far til sønn innen familien Sundby.

Tunet på Store Brennenga er meget sjarmerende. Den gamle stuebygningen er nordre del av den nåværende hovedbygning. I 1848 sies det om den gamle bygningen at den var utmurt bindingsverk med ut- og innvendig paneling. Fagfolk har uttalt at det er høyst uvanlig med en stuebygning med denne byggemåte her oppe. Bygningen inneholdt dengang stue, kjøkken, to kammer og sal med seks fag vinduer. Den svære låvebygningen på gården er fra omkring 1870. Den merkeligste bygning på gården idag er imidlertid

stabburet. Det er ikke eldre enn fra omkring 1875, men er utstyrt med et meget sjeldent skulptural-utstyr som er utført med en burlesk fantasi av Arne Thorstad, eieren av gården i årene 1865—96. På de to kraftige dørstolpene sitter to hoder som skal være portretter av Thorstad og hans far. Øverst i gavlen sitter nok et hode som skal være portrett av Thorstads bror. Utenfor annen etasjes sylstokk er en frise med løpende hund, som til venstre ender i svansen og til høyre angripes av djevelen. Stabburet er en meget velproposjonert og pen bygning og den nevnte utsmykning gjør at den er vel verd å ta i øyesyn. Tidligere hadde stabburet klokketårn som dessverre er forsvunnet.

På en bergkulle bak stabburet finner vi et minne om et celebret besøk på Brennenga. Den tyske keiser Wilhelm II var som kjent en stor Norges-beundrer og var en årviss gjest i fjordene på Vestlandet. I 1890 besøkte han Kristiania og oppholdt seg her i fem dager. På disse dagene dro han omkring i Kristianias omegn i følge med kong Oscar II. Fra et tårn på denne bergkollen på Brennenga skuet keiseren

ut over den fagre Maridal. Av tårnet er det idag ikke annet igjen enn fire bolter i fjellet. Men Brennengas eier, Arne Thorstad, fikk etter besøket laget en grovt tilhogd minnestein, hvor det på framsida er hogd inn en keiserkrone, initialene W II og datoen 3. 7. 1890. Minnesteinen står ennå og likeledes en steinbenk hvor Wilhelm II kanskje hvilte sine keiserlige ben. Alt dette er et morsomt minne som bør tas vare på.

Hverken i 1723 eller 1771 er det nevnt noen husmannsplasser under Brennenga. Men i forrige århundre ble det skilt ut en del eiendommer — gårder og husmannsplasser — fra gården og disse vil vi nå ta for oss.

LILLE BRENNENGA

I 1840 fikk en mann ved navn Paulsen skjøte på Vesleengen, Kvilerjordet og Lillehagen, tre jordstykker som tilsammen ble gården Lille Brennenga. Han bygget i 1840-årene flere bygninger på gården og hovedbygningen, en vakker empirebygning, står ennå, om enn noe ombygd.

Gården var privateid til 1896, da den ble kjøpt av kommunen. Siden har forpaktere drevet Lille Brennenga, som idag trues av den kommunale rivningsplan. Den gamle gårdsveien til Lille Brennenga som gikk fra Tåsenbekken forbi Stubberudbråten er fremdeles fullt gangbar. Idag har stedet gårdsvei fra Helgerud ved Maridalsveien.

SALMAKERSTUA

er den lille røde husmannsstua som ligger kloss i Maridalsveien ved nedkjørselen til Store Brennenga. En salmaker O. Nilsen fikk skjøte på denne eiendommen i 1838. Husmannsplasser med yrkesnavn er for-

øvrig ikke uvanlig i Maridalen. Vi skal senere treffe på plasser som har navn etter skreddere, skomakere, møllere, teglbrennere og smeder. Salmakerstua er idag kommunal og holdes stadig pent vedlikeholdt av beboerne.

MUSESTUA

lå tidligere tett ved nedkjørselen til Store Brennenga. Navnet synes å være en forvanskning av «Muus-stua» etter familien Muus som eide Brennenga i forrige århundre. Stua ble revet omkring 1920 og nå finnes det knapt noe spor tilbake. Men navnet finnes på gamle kart.

HELGERUD

var navnet på en stue like ved nedkjørselen til Lille Brennenga. En Jørgen Gulbrandsen fikk skjøte på ½ mål og bygget stua her i 1866. Den ble revet i 1968. Grunnmuren står ennå og dessuten noen bærbusker.

HÆRKERUD

lå for lenge siden tett ved Helgerud, men nærmere Store Brennenga. Stua ble revet så tidlig at tuftene var grodd igjen allerede i 1930.

Den kjente tegner og skribent Olav Gulbrandson, som senere slo seg ned i Tyskland, har i en av sine bøker en fornøylig tegning og beskrivelse av den siste beboer på Hærkerud. «Der alte Hærkerud» var så lodden på kroppen at hans kone måtte kjemme ham på ryggen hver dag for å holde lus og lopper på en viss avstand. Men da kona døde greide ikke «der alte Hærkerud» å kjemme seg selv og det gikk ikke lenge før han døde han også.

SKRAUPERUD

skal ha ligget i skogen rett vest for Salmakerstua. Det skal ha vært en liten eiendom, men dens opprinnelse og skjebne vet vi ikke noe om.

STRANDHOLT

het en eiendom som lå like ved Maridalsvannet midt mellom Store og Lille Brennenga. Strandholt ble bygget av en professor Brandt i forrige århundre. Den svære hovedbygningen ble revet for ca. 5 år siden etter at kommunen hadde eid den siden 1896.

Professor Brandt fikk bygget en steinbrygge og en trebru ut til et hvitmalt badehus på et skjær i Maridalsvannet. Skjæret heter fremdeles Brandt-skjæret. På dette skjæret sto det også i lang tid en jernstang med en ring hvor man brant tjeretønner til ære for gjestene på Strandholt. Det kom stadig gjester til stedet og for disse var det anlagt spaserveier i skogen omkring. Av alt dette er det i dag bare igjen grunnmuren etter hovedbygningen og dessuten en spireahekk og bjerkalléen ned til huset.

SKOVHEIM

lå like nord for Strandholt. Stedet ble bygget omkring 1850 og var visstnok landsted for familien Tschudi. Det var et stort mørkt tømmerhus som forlenget er revet p.g.a. drikkevannsrestriksjonene. Antageligvis ble det revet da Strandholt ble bygget.

Det skal også en gang ha vært kafé på Skovheim. I 1868 ble det funnet noen infiserte klær i Maridalsvannet utenfor Skovheim. Allerede den gang var Maridalsvannet byens drikkevann, men man hadde overhodet ikke noe renseanlegg,

derfor førte de infiserte klærne til en epidemi i Kristiania. Om det var dette som var årsak til at kaféen på Skovheim ble nedlagt, vet vi ikke.

SØNDRE LÅKEBERGET

ble skilt ut fra Brennenga i 1835. Smeden Anders Jensen fikk da skjøte på eiendommen og et minne om ham har vi fremdeles i dag i navnet Smedløkka på en del av Store Brennengas innmark. Den stua Anders Jensen bygget lå i skogkanten bak den senere kaféen. Gamlestua som den ble kalt, sto til for 4—5 år siden og ennå sees grunnmurene.

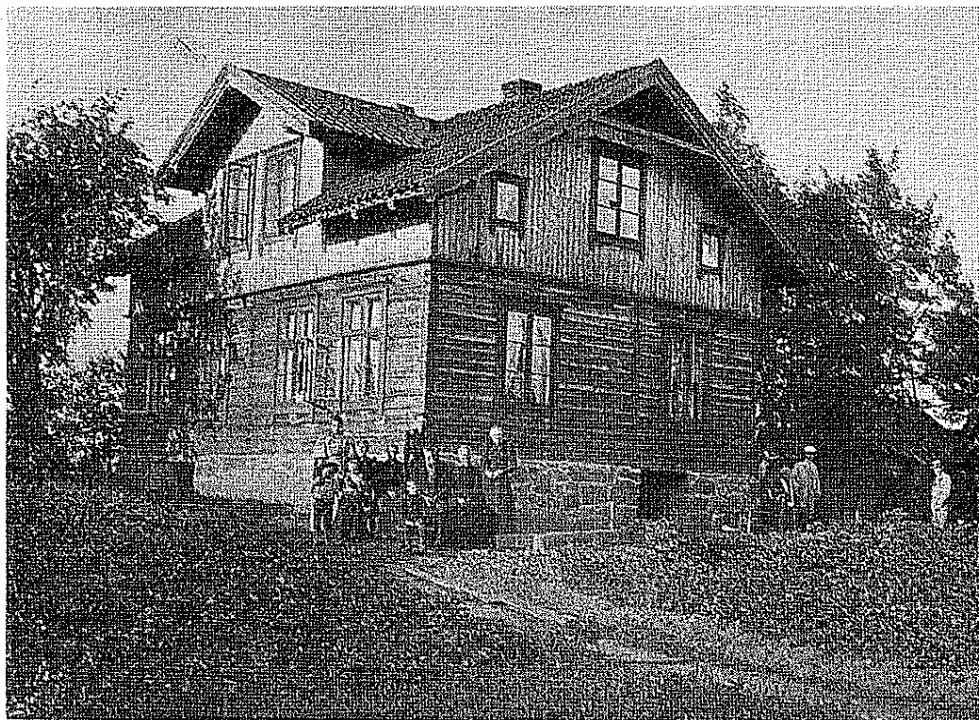
Låkeberget kafé som mange eldre Oslofolk vil minnes, ble bygget i begynnelsen av 1880-årene, men første etasje skal visstnok ha vært eldre. Kaféen ble drevet til for ca. ti år siden og bygningen ble revet våren 1970. Det var forøvrig denne rivningen som ble den direkte foranledningen til at foreningen «Maridalens Venner» ble stiftet og som med hell bekjemper kommunens videre raseringsplaner i dalen.

BERG

heter eiendommen på venstre side av Maridalsveien like nord for tuftene etter kaféen. Her står et stort hvitt hus som ble bygget i 1895. Det er fremdeles privateid. I bekken like nord for Berg gikk den gamle eiendomsgrensen mellom Brennenga og Skjervens gård.

NORDRE LÅKEBERGET

ligger nord for denne bekken og på venstre side av Maridalsveien. Stedet har vært en husmannsplass under Skjerven, og ble skilt ut en gang midt i forrige år-

Kafeen på Låkeberget ca. 1900.

hundre. Idag er stedet kommunalt og har i lange tider stått ubebodd, på tross av kommunens forsikringer om at stedet skal bevares.

Nordre Låkeberget er bevaringsverdig. Stuebygningen er sekslaftet med en stor stue på 9 x 6,5 meter, samt kammers og kjøkken. Bygningen har synlige takbjelker og åstak. I kjøkkenet er det en stor muret grue. Vinduene mot veien er dessverre forandret i senere tid. Et velproposjonert og solid uthus ligger tvers over turet. Navnet Låkeberget skriver seg etter sigende fra en mann ved navn Låke som bodde på en av Låkebergplassene. Navneformen «Lokkeberget» forekommer også, kanskje det var herfra budeiene lokket hjem kyrene. Hvilket navn som er riktig får de lærde strides om. Kommunen bør sette alt inn på å redde Nordre Låkeberget før pøbelen oppdager stedet.

SKJERVEN

Skjerven gård ligger på høyre side av Maridalsveien ned mot vannet. Gårdsnavnet er sammensatt av skarv = naken fjellgrunn og vin = slette, og i gammel-norsk tid het vel gården Skerfin. Etter navnet å dømme er gården meget gammel, iallfall fra før år 800.

Gården nevnes ikke i middelalderen. Den tidligste kilde er jordebøkene for Akershus len 1577—78, 1578—79 og 1580—81, hvor Skjerven er oppført som ødegård under Hovedøya kloster. Ved sekulariseringen etter reformasjonen ble gården krongods og skylden var 15 lpd. t. I 1648 ble gården makeskiftet av Kronen til landkommisær Johan Garmann. I et petisjonsskriv fra bøndene i Aker 2. mai 1651 angående skatter er Skjerven oppført som halvgård, og Johan Garmann er dessuten oppført som eier av fullgår-

den Brekke og ødegården Skar. Etter Garmann kan vi følge eierrekken helt opp til i dag. Det har vært mye fint folk blant eierne og titler som generalmajor, kancelliråd og justisråd er ikke uvanlige. Men i 1759 er eieren korporal.

I 1797 kjøper Peder Anker til Bogstad, den senere statsminister, gården og senere fulgte den Nordmarkens gods inntil den ble solgt til Oslo kommune i 1912. Senere har forpaktere drevet gården. Gården ble delt i to bruk omkring år 1700, men samlet igjen i 1940.

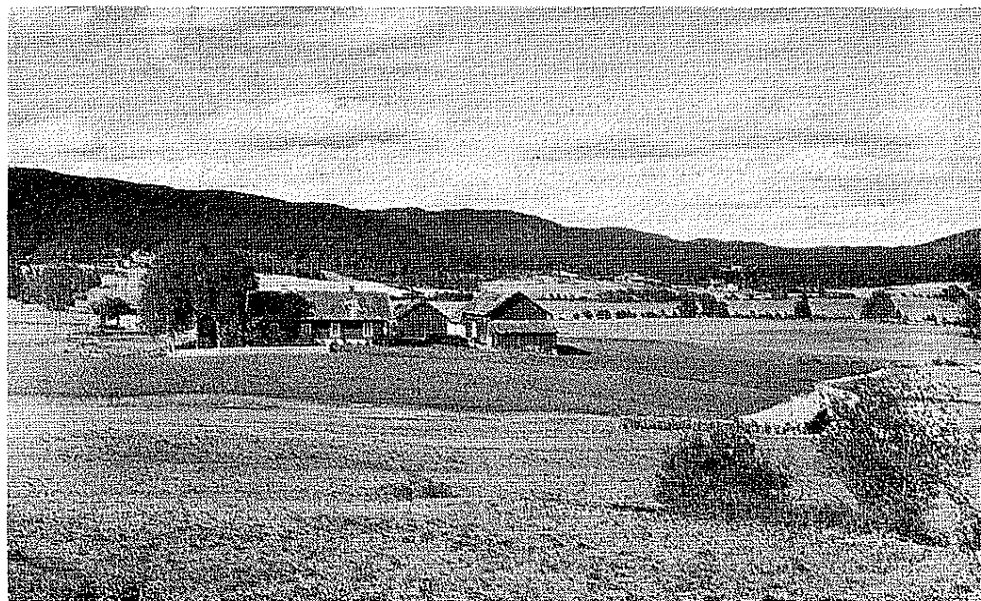
I matrikkelen i 1723 er det oppført 2 husmannsplasser under Skjerven og i lensmann Knophs husmannsregister av 1771 er det også oppført to plasser, nemlig Sætera og Brua.

Våningshuset på Skjerven skal være fra ca. 1650, men er nå sterkt ombygget. Drengestua og stabburet er også svært gamle. I en branntakst fra 1846 er den nåværende «sidebygning» nevnt som hovedbygning. Da var bygningen innredet

til to familier. Det er to stuer gjennom huset på midten og så kjøkken og kammer i begge endene. Det er en vakker bygning med små, godt bevarte vinduer. I branntaksten fra 1846 nevnes også to fjøs, som begge var grunnmurte. Dette var ikke så vanlig på denne tiden. Videre nevnes to ladebygninger, og i bryggerhuset var det til og med to skorsteiner, men det var bare en stolpebod, dvs. stabbur. Alt dette tyder på at det må ha vært to leilendinger på gården, og det stemmer jo med det vi vet om gårdens deling mellom 1700 og 1940.

SANGERHALLEN

Nord for Skjerven og på venstre side av Maridalsveien ligger Skjerven sag, som nå ikke lenger er i bruk. Sagbruket her har tilhørt Skjerven gård. Like til høyre for innkjørselen til saga ligger en lang og rødmalt lagerbygning. Bygningen ser ved første øyekast nokså alminnelig ut, men

Skjerven gård, fotografert av Wilse ca. 1900.

også denne bygningen har sin spesielle historie.

Vi står her nemlig foran Sangerhallen fra jubileumsutstillingen på Frogner i 1914. Her foregikk den høytidelige åpning av utstillingen 15. mai 1914. Da var her samlet omtrent alt det landet kunne oppdrive av fint folk, med kongefamilien i spissen. Tilstede var også regjeringens medlemmer, Stortingets presidentskap, Kristiania formannskap, alle landets ordførere, Høyesteretts medlemmer, representanter for Universitetet og alle de mest fremtredende medlemmer av det diplomatiske korps i hovedstaden. Om kvelden samme dag var i alt 1400 gjester benket til utstillingens åpningsmiddag i Sangerhallen, med kongen og en rekke av landets mest fremtredende honoratiores i spissen.

Her i Sangerhallen ble det forøvrig gang på gang satt rekorder i masseoppdekning i løpet av jubileumssommeren: På amerikanernes nasjonaldag, 4. juli, var her dekket til 2600 personer, og like i forveien, 27. juni, var her sangermiddag med 2500 deltakere og dagen etter et sangerball hvor det var dekket til 4000 gjester.

Etter at utstillingen var slutt ble Sangerhallen flyttet til Akershus festning. Der sto den til 1926, da den ble flyttet hit til Skjerven seg i Maridalen, hvor den siden har vært brukt som lager og verksted for skogvesenet.

At denne bygningen skal ha rommet 4000 mennesker høres helt utrolig ut. Kanskje er den det eneste som fremdeles er igjen av jubileumsbygningene fra 1914 og alene dette gjør den vel verd å bevare.

BRUA

Den nåværende steinbroen over Skjær-sjøelva ved Hammeren ble bygget i 1880-

årene. Før dette gikk trafikken over en liten trebro som ble kalt Skjerven-broen. Denne lå adskillig nærmere vannet enn den nåværende bro. Vår kjente maler J. C. Dahl tegnet denne gamle Skjerven-broen i 1844. Til venstre på tegningen ser vi husene på husmannsplassen Brua under Skjerven gård. Vi husker at Brua var nevnt i husmannsregisteret i 1771.

P. Chr. Asbjørnsen skriver forøvrig om Skjerven-broen i «En Nat i Nordmarken», som kom ut i 1870. Han forteller at Elias Fisker bodde «i en liten hytte som ligger på en bakke til venstre for veien straks før man kommer til Skjerven-broen i Maridalen». Vi kan med stor sannsynlighet slutte oss til at Elias Fisker var husmann på plassen Brua under Skjerven og at det er hans hjem vi ser til venstre på J. C. Dahls tegning fra 1844.

Husene på Brua ble stående til langt inn i vårt århundre, men nå er det ingen spor igjen. Bussene bruker idag stedet som snuplass.

HAMMEREN

er et fellesnavn på hele området rundt Skjær-sjøelvas utløp i Maridalsvannet. Navnet stammer fra den stangjernshammer som lå her mellom 1793 og 1872. Denne underavdelingen av Bærums Verk har satt et slikt preg på og har vært med på å forme Maridalen slik at den fortjener sitt eget kapittel i denne bok. (Se side 28).

NORDSETER

ligger lengst i nord på vestsiden av Skjær-sjøelva. Muligens er dette den husmannsplass ved navn «Sætra» som var nevnt under Skjerven gård i 1771. Den ligger iallfall fremdeles på Skjerven gårds gamle

grunn. I stangjernshammerens tid ble stedet brukt som arbeiderbolig. Idag er Nordseter bomvokterbolig for veien til Ullevålseter.

STEINSRUD

ligger fremdeles i dag et stykke sør for Nordseter på vestsiden av elva. Hvor gammel plassen er vet vi ikke nøyaktig, men den har iallfall vært brukt som arbeiderbolig for stangjernshammeren. Steinsrud er forøvrig kommet med i bakgrunnen på en tegning av J. C. Dahl fra 1844 og på en tegning av Edv. Munch fra 1882.

SØRSETRA

er navnet på en husmannsplass som lå midtveis mellom Nordseter og Steinsrud. Sørseter ble revet ca. 1900.

BRÅTEN

er navnet på en stue som skal ha ligget ved den gamle Ankerveiens utkjørsel i Ullevålseterveien. Noe lenger sør skal det også ha ligget en stue som ble kalt Bakken. Begge stedene var visstnok arbeiderboliger for stangjernshammeren og i dag finnes ikke noen rester av noen av dem. Etter sigende var det en gammel mann som brente ned husene og brente seg selv inne på Bråten omkring siste århundreskifte.

TARALDSRUD

skal ha ligget inne på åsen vest for Nordseter. Tydeligvis var stedet oppkalt etter en Tarald. Vi vet ikke når det bodde noen her. Det eneste vi har igjen er stedsnavn som Taraldsrudåsen, Taraldsrudtjern og Taraldsrudmyr.

MØLLERSTUA

er idag kanskje den eneste bygning som står igjen i stangjernshammerens umiddelbare nærhet fra denne bedriftens levetid. Møllerstua var nemlig dengang bestyrerbolig for hammeren. Huset ligger idag ved bommen på Nordmarksveien, litt opp i bakken øst for veien. Idag er Møllerstua skogforvalterbolig for Løvenskiold-Vækerø. Navnet Møllerstua kommer sannsynligvis av at Kirkeby gård en gang hadde møllebruk i elva her.

Den rommelige bygning er sterkt, men pietetsfullt modernisert, og arkitektonisk ser det ikke ut til å være foretatt store forandringer. Huset har gjennomgående hjertevegg og i kjøkkenet, som er midtrommet mot nord, er den store grue bevart. Bygningen har liggende panel på forvanding og et frontespice på sørfasaden. De gamle småruter sitter godt i veggen og bygningen har i det hele tatt meget gode proporsjoner.

BLASAS

Hvis vi slår inn på gamle Maridalsvei fra Hammeren og tar inn en sidevei til venstre idet vi er kommet opp den første bakken står vi snart på Blåsås. Plassen har en meget vakker beliggenhet. Blåsås har også forbindelse med stangjernshammeren, den ble nemlig bygget for hammersmedene. Stuebygningen har to leiligheter med den samme grunnplan som gamlestuen på Skjerven, men her på Blåsås er det sval på baksiden. Liksom på Skjerven er bygningen lang og lav, men vinduene i stuen er utvidet. Denne bebodde plassen er en av de mange idyller i Maridalen.

WESTERN

Rett nord for Blåsås ligger tuftene etter plassen Western. Her passerte den gamle

Greveveien mellom Hammeren og Hakedalen opprinnelig, men akkurat veistykket mellom Hammeren og Hønefoten er nå omtrent forsvunnet. Plassen Vestern kan neppe ha vært bebodd langt inn i dette århundre, for på gamle kart er det ikke avmerket noen hus her. Nå gror skogen frodig på Vesternløkka. Navnet Vestern er omdiskutert. Noen forskere har oppfattet det som et «vin»-navn som motstykke til Østern, men det er lite sannsynlig her innpå skogen. Muligens har han som ryddet plassen hett Vestern.

SØNDRE OG NORDRE HELLERUD skal ha ligget øst for Vestern. Begge disse plassene er forlenget forsvunnet, men den grønne Hellerudløkka ligger fremdeles ved Gamle Maridalsvei midtveis mellom Hammeren og Hønefoten.

SLOTTET

var en plass med et meget velklingende navn. Den lå mellom Nordmarksveien og Skjærsjøelva, tvers over for Nordseter. Innmarken ble tilplantet omkring 1920, men noe av den gamle vollen ned mot elva finnes ennå.

KIRKEBY

De to Kirkeby-gårdene (Øvre og Nedre) ligger ved Maridalsvannets nordbredd øst for Hammeren. Kloss ved Nedre Kirkeby ligger ruinene etter St. Margaretha-kirken. (Se side 53). Kirkeby-gårdenes nære tilknytning til denne gamle kirken gjør at de står i en særstilling blant gårdene i Maridalen. Kirkeby er sannsynligvis ryddet og bygget samtidig med kirken. Vi kan iallfall med sikkerhet slå fast at gården har eksistert før 1350. Gårds-

navnet var i gammelnorsk tid Kirkjubýr, dvs. kirkegården og viser gårdens nære tilknytning til kirken. Sannsynligvis har Kirkeby vært prestegård for St. Margaretha-kirken, Maridalens gamle kirke, i middelalderen.

Kirkeby står også i en særstilling i Maridalen fordi den eldste skriftlige kilde om dalen omhandler denne gården. I biskop Eysteins jordebok fra år 1400 — den såkalte Røde Bok — finner vi på side 550 dette dokument, som her skal gi engis også i sin originale språkform:

«Eodem anno atte Margareta dals kirkia pessar gamblar skuldir:

Memorandum at firi fim aarom bygðum ver Oghmunde a Grefsini prestgarden i Margareta dale alders mala. sua at han gere nyo stofuo j sama lafstæina. sua at forstofuan se v alna bræid. med inkofua. ok ram ifuir. ij budir. ij lodugolf. ok lafua millom. ok æit fios. ok hafua med rudstaden sua mykit som prestbordet þer aa. lægio laust um vj aar. ok sidan gefue æin øyri pe. a hueri aare þer af. vm sina lifdaga. En prestbolet hafue læighu laust vm sine lifdaga ok halde husum uppi sidan gord ero.

Testes. sire Peter. sire Olafuer. sire Aruider. Joon a Lindæimi. Guttormær a Akre. Clemetter a Ullarvale. Þorer a Soghne. ok flere godhe men.»

Dokumentet forteller oss at i 1395 bygget biskop Eystein bort prestegården i Maridalen til Ogmund på Grefsen for livstid, på de vilkår at han skal gjøre en ny stue på de gamle laftsteinene, slik at forstuen skal være 5 alen bred og med innkove (?) og ram (dvs. loft) over. Han skal videre gjøre to buer, to løegolv og en låve i mellom og et fjøs. Han skal ha så meget som prestbolet eier av rydnningen i skogen (Rudstaden), avgiftsfritt i 6 år, og siden skal han betale en øre

penger av det hvert år, sålenge han lever. Men selve prestegården skal han ha avgiftsfritt så lenge han lever, mot å holde husene vedlike etter å ha bygget dem. Dokumentets riktighet blir bekreftet av tre prester: sira Peter, sira Olav og sira Arvid, av fire bønder fra gårder som helt opp til våre dager har vært av de største i Akerbygda: Jon på Lindern, Guttorm på Aker, Clemens på Ullevål og Tore på Sogn, og til sist av «flere gode menn».

Dokumentet forteller i grunnen mer om tidsforholdene generelt og om Maridalens stilling enn om gården Kirkeby. Navnet Kirkeby er jo dessuten ikke brukt, men det kan ikke være tvil om at prestegården og kirkeby er samme gård. Gården har tydeligvis ligget øde siden Svartedauen i 1350 og husene har ramlet sammen. Vi har ingen anelse om de husene biskopen påbyr virkelig ble bygget. Det er endog svært usannsynlig, tidspunktet og beliggenheten tatt i betraktning. Hele Maridalen lå jo i lange tider etter Svartedauen fullstendig avfolket. Men om husene ble bygget etter det som her er beskrevet, så har de en forbløffende likhet med husene på gården opp mot våre dager.

Gården Kirkeby forekommer første gang under sitt nåværende navn i en fortegnelse fra 1574 over kirkegods i Oslo og Hamar stift, hvor den oppføres som tilhørende Akers prestebol med en skyld av 3 fj. malt.

I 1619 sies gården å være Nonneseter Klosters og Mariakirkens prostis gods. Fra 1640-årene har den visstnok tilhørt Slottsprestebetet på Akershus og skylden var fremdeles 3 fj. malt (15 lpd.).

På 1700-tallet sies Kirkeby å være beneficert Akers prestebol, som nå var slått sammen med Slottsprestebetet, til enkesete. Ut i dette hundreåret ble gården delt i to bruk, Opegårn og Negårn var

daglignavn, Nedre og Øvre Kirkeby i offentlige papirer.

28. juli 1794 ble retten satt på den del av Kirkeby «som Ole Olsen forhen, og nu hans enke Valborg Mortensdatter har i Brug og Besiddelse . . . saavelsom den andre Deel af Gaarden, der har været beboet og brugt forhen af Christen Halvorsen, men nu af hans enke Karin Christophersdatter . . .» Retten skulle besitte og taksere åbufallet etter krav fra «Beneficarius Slots- og Sogne-Præsten Hr. Sverdrup . . .» På Ole Olsens del (Nedre Kirkeby) stod disse husene:

«a. Et Waanings Huus opført af Tømmer, bestaaende af en Stue, et Kammer og et Kiøcken. I Stuen er en Kamin, og i Kiøckenet en Skorsteen, så findes og i Stuen 3 Fag i Blye indlagde Vinduer saavel i Kiøckenet, et, og i Kammeret et Fag mindre dito. Bygningen befindes udvendig forsynet med en Bordklædning, og huuset for det øvrige Tæcket med bord. Bygningen er icke gammel, og den er overalt i aabods fri stand. b. En nye af Tømmer opført 6 laftet Bygning, hvorudi er et Bryggerhuus og et uindred værelse ved siden, og ved Enden et Veedskiul, opført af Reisverk og indkled med Bord. I Bryggerhuuset befindes en Skorsteen, og et Fag Vinduer indlagt i Blye. Huuset som efter Enkens og laugrettets sigende, er opført for en 6 aars tiid siden, er tækt med Baghon, og derpaabefindes ingen anden Mangel, end at værelset ved Bryggerhuuset, skal indredes med gulv, loft og et Vindue, ligesom og et loft i Bryggerhuuset da derover icke findes andet end løze Bord. Men da Materialierne hertil kan tages af gaardens Skov, saa kunde Laugrettet icke, ansætte bekostningen for disse i standsettelse for meere end 6 rd., men Enken declarerede at hun selv vil bekoste i standsettelsen. c. Et af Tømmer

opført Fæehuus, 12 alen langt og 9 alen bredt, tækket med Baghon. I dette Feehuus findes 11 Baase rum, og en Sauve Binge. Huuset er af Elde saa forraadnet og skrøbelig, at det umulig kan staae længere . . . Taxerede huuset til Brendevæd for 4 rd. Enken Walborg sagde, at hun allerede har ladet fremdrive Tømmer hertil gaarden til et nyt Feehuus . . . vil koste at opsætte og indreede . . . 20 rd. d. En af Tømmer opført Ladebygning, bestaaende af en lade og en love Tækket med Baghon. Om endskiønt denne Bygning, er gammel, saa kan den dog fuldkommen endnu passere i mange aar, da den ellers ikke er forfalden eller forraadnet, saa at laugrettet derpaa ikke kunne ansete nogen aabod. e. En af Tømmer opført dito lade Bygning, er yngre end den forige og befinder aabods frie. f. En i samme linie af Tømmer opført Hestestald, innredet med Spiltoug til 4 Heste og Tækket med Baghon. Gulvet . . . er af Kløver eller Telget Tømmer . . .» Nytt golv ville koste 7 rd. Ikke flere hus. Jordvegen var «skikkelig brugt som paa Bøndergaard i almindelighed». Skogen var felles for begge gårdene og kunne «producere fornødent Huustømmer».

Husene på Christen Halvorsens del (Øvre Kirkeby) var «a. Et Vaanings Huus opført af Tømmer bestaaende af 2 Stuer samt en tilformet Boe og et Skinne paa Nordre Side deraf, altsammen Tækket med Tagsteen. I den eene Stue er 3, i den andre et, og i Boen et Fag smaa i Blye indlagte Vinduer, Foruden en Kamin eller Skorsteen i den eene Stue, befantes og en liden Enkelt Jærn Kackelovn, som Enken anmeldte at Være Hendes og Boens private Eiendom, efter di Hændes Salmand for nogle Aar siden Kiøbte den, og opsadte den her, da ingen Kackelovn befantes her til forn. b. Et under Bygning

staaende Bryggerhuus, og et dermed combineret Skinne, begge dele Tækket med Bord og Baghon. Bryggerhuuset er inden ikke inredet, men bliver det med første, da Materialierne liger færdige, og samme tillige med skredet, som bestaar af Glt. Tømmer, men forbedret og opblandet med nyt, er for det øvrige uden aaboe. c. Et af Tømmer opført Fæehuus, 14 alen langt 9 alen bredt, indredet med 11 Baase Rum og Sauve Binge. Bygningen som er Tækket med Baghon er uden Mangel. d. Et af Tømmer opført giæde og Sviine Huus, og et liden Rum til avner, alt under et Baghontag, og er aaboede frie. e. En af Tømmer opført Hestestald med 3 Spiltouger . . . Tækket med Baghon og aaboes før. f. En af Tømmer opført ladebygning, bestaaende af 2 lader og en love og 3 Tilformede Skyker, altsammen Tækket med Bord og Baghon. Om endskiønt denne bygning i mange aar, bruges, da ingen mangel derpaa fantes. g. En gammel Badstue, opsat et stykke vesten for gaarden. Dette huus er ogsaa gl: og især er taget som bestaaer af Baghon, brøstfeldig og forfalden. Huuset selv, kan derimod, endnu bruges, uden at laugrettet kan finde det cassabelt, når det alleene bliver forsynt med et nyt Baghon Tag . . . koste . . . 3 rd. h. De paa Pladsen Qværnstuen staaende Bygninger, saasomt: Et Vaanings Huus bestaaende af Stue og Kammer. Et Feehuus til 3 Kiør og nogle stykker Sauver, en lade og love Bygning, alle disse findes opført af Tømmer og Tækket med Baghon. FCC huuset er godt, de øvrige Bygninger ere forfaldne af ælde, og ikke af Vandbrug, dog passerer de for såvidt, at de endnu ere beboelige, og kan bruges, saa at . . . ikke for nerværende tiid kunde ansættes nogen aaboed derpaa, med mindre det skulde hede, at Bygningerne burde casseres og nye i stedet op-

*N. Kirkeby i Maridalen,
tegnert av J. C. Dahl
i 1844.*

føres . . . ansees unødvendig, saa længe de gamle til nogen leedes brug og beboelse kan passere.

Agger og Englandet er vel brugt og kan ikke ansætes til nogen aaboed.»

I 1820 skriver Jens Kraft i sin «Topografisk-statistiske beskrivelse over kongeriket Norge» om Kirkeby gård:

«Kirkeby, en beneficeret Gaard, beliggende i Maridalen, af Skyld 17 Lpd. Gaarden er Enkesæde for Enkerne efter Sognepræsterne til Ager, og er bortforpagtet til Statsminister Anker. Den har god Jord, tvende halve bebyggede Vandfalde, (hvoraf den anden Halvdeel tilhører Nabogaarden Skjerven, af Skyld 15 Lpd.), hvori er en Stangjernshammer under Bærrums Værk, og et Møllebrug. Skoven har været betydelig, men er for en Deel udhuggen. Paa Gaardens Grund staae ved den nordre Ende af Maridals-Vandet Ruinerne af den gamle Maridals Steenkirke.»

Nettopp kirkeruinen gjorde at vi vet endel mer om Kirkebys utseende i forrige århundre enn om de andre gårdene i dalen. Mer eller mindre profesjonelle kunstnere følte seg tiltrukket av denne mystiske kirken. Allerede i 1822 har vi den første

tegning av ruinen. Men i 1844 var ingen ringere enn J. C. Dahl på besøk på Kirkeby. Han bodde her i tre dager og tegnet en del skisser av gården. På den beste av dem har han tydeligvis sittet i en båt på Maridalsvannet og tegnet Kirkeby og vi ser at likheten med biskop Eysteins beskrivelse i memorandaet fra 1395 er slående. Til venstre kirkeruinen og foran den potetkjelleren som var bygget over kirkens gamle kor. Den ble revet i forbindelse med ruinens restaurering i 1930-årene. Helt til høyre står våningshuset, som ble revet i 1904. Løa har som vi ser to gulv med låve imellom og fjøset er bygget inntil løa på venstre side. Bygningen står uforandret idag bortsett fra at den har fått panel. Det er en solid laftet tømmerløe som visstnok daterer seg fra 1600-tallet. Nærmest vannet ligger Gamlestua med et tilbygg på venstre side. Tilbygget ble kalt bryggerhuset (eldhuset). Begge disse to husene ble revet for få år siden, og særlig trist var dette når det gjaldt Gamlestua fordi det her på en av takbjelkene var skåret inn årstallet 1653. Altså var det en bygning av en anseelig alder.

J. C. Dahls tegning gir oss et fint inntrykk av hvordan denne Maridals-gården så ut for 125 år siden. Tegningen er den eldste vi kjenner av noen gård i dalen og vi kan merke oss at tunet allerede da hadde den samme form som idag, nemlig et firkanttun av en rektangulær, nokså lukket type. Firkanttunet har vært den vanlige tunform rundt Oslofjorden og over store deler av Østlandets flatbygder. Nesten alle gårdene i Maridalen har firkanttun, men ikke alle er så innelukket som Kirkeby.

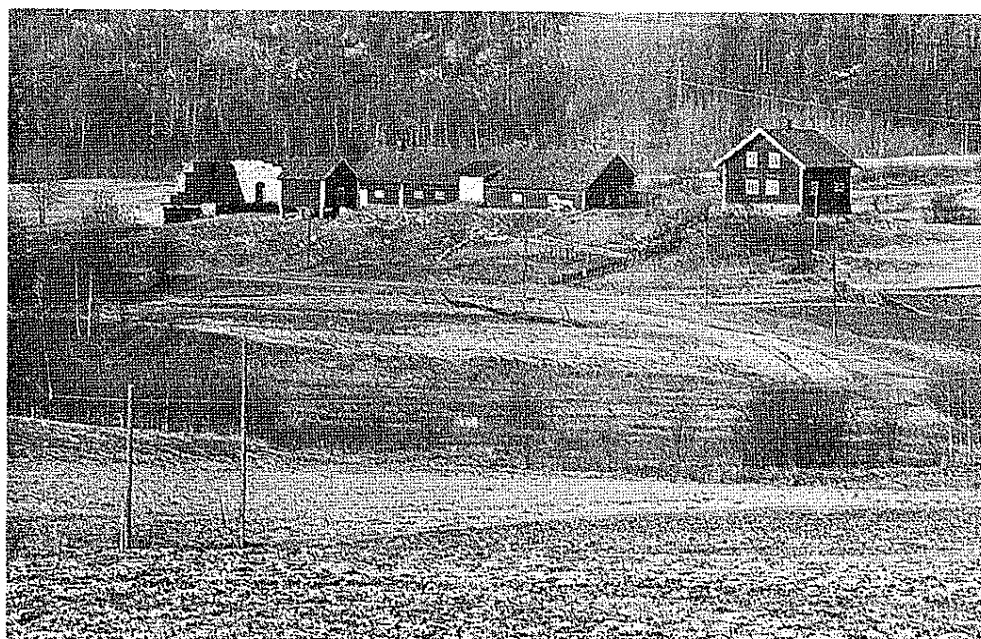
To år etter J. C. Dahls besøk kom Kirkeby for første gang i privat eie. I 1846 ble gården nemlig kjøpt av enkegrevinne Karen Wedel Jarlsberg, Nordmarkens eier, for 10805 spd. På skjøtet var det påheftet et servitutt om ikke å røre ved kirkeruinen uten samtykke av kirkedepartementet. Deretter tilhørte Kirkeby Nordmarkens gods inntil den ble kjøpt av Oslo Kommune i 1913, og senere har forpaktere stått for driften. Nedre Kirke-

by har forøvrig vært drevet av samme familie i 5 generasjoner siden 1801.

Hvordan er så situasjonen på Nedre Kirkeby idag? Våningshuset er bygget i 1904, da den gamle stue ble revet. Til grunnmuren i dagens våningshus gikk det etter sigende med nesten 250 hestclass uthugget granitt, som ble hentet oppe i åsen nordenfor gården. Huset er idag nesten uforandret fra 1904. Låven og fjøset står idag for fall som et ledd i kommunens raseringsplaner. Er det ennå håp? Gamlestua med bryggerhuset (eldhuset) er revet. I eldhuset var det skikk at man spiste om sommeren helt opp til våre dager. Det pene stabburet er fra midt i forrige århundre.

Nedre Kirkeby og St. Margaretha-kirkens ruiner har hørt sammen i århundrer. Nå vil kommunen skille dem ad. Forstå det den som kan!!

Øvre Kirkeby er skilt ut fra hovedbølet på 1700-tallet. Her er et våningshus fra

Nedre Kirkeby gård sommeren 1970.

Slådding av jorda på Kirkeby (gammelt foto).

ca. 1850, drengestue, låve med fjøs fra før 1850, og et svært gammelt stabbur. En tegning av J. C. Dahl fra 1844 kan muligens være Øvre Kirkeby, men det kan også være Nedre Kirkeby sett fra baksiden. Hvis det er Øvre Kirkeby kan vi kanskje bestemme alderen på stabburet og låven.

I matrikkelen fra 1723 står det oppført 1 husmannsplass under Kirkeby, men i lensmann Knophs husmannsregister av 1771 er det oppført 2 plasser, Skomagerstuen og Qvernerstuen.

SKOMAKERSTUEN

har altså et såkalt yrkesnavn. Vi vet lite om plassens skjebne etter 1771. Gamle folk forteller imidlertid at det før lå en plass i skogen nord for Kallerud, som visstnok ble kalt Skomakerstuen. Denne plasseren i skogen må ha blitt revet omkring 1900, og nå er det nesten umulig å finne noen rester av den gamle vollen eller av husene.

QVERNERSTUEN

har også et yrkesnavn. Kanskje er Overnerstuen fra 1771 det samme som Møllerstua ved Hammeren. Kirkeby gårds grunn gikk før helt til Skjærsløva og vi vet at Kirkeby en tid drev møllebruk i elva. Mølle og kvern er jo nesten det samme.

Det har imidlertid ligget en husmannsplass på østsiden av bakken i Gamle Maridalsvei opp fra Hammeren. Eldre folk vil kanskje huske at det før sto en utløe her, som ble revet for ikke mange år siden. Det var siste huset på husmannsplassen, for stua og stabburet ble revet like etter århundreskiftet. Kanskje var det denne plasseren som het Qvernerstuen?

KALLERUD

ligger nord for Kirkeby-gårdene og kloss ved den gamle Greveveien. Sannsynligvis ble Kallerud skilt ut som husmannsplass under Kirkeby en gang i forrige århundre. Stua på Kallerud er gammel, men

den er senere påbygget og modernisert. Opprinnelig var det bakerovn i stua her. Låven på Kallerud er ikke mer enn tyve år gammel.

Navnet Kallerud vet vi ikke opprinnelsen av. Kanskje bodde det en gang en som het Karl eller Kalle her? I biskop Eysteins jordebok fra år 1400 er det under prestegården i Maridalen nevnt en plass ved navn Rudstaden, som vi ellers ikke vet noen ting om. Kan Kallerud ligge på den gamle Rudstadens grunn?

ØDEGÅRDEN

Sydøst for Maridalen kapell ligger Ødegården (Øgården). Gården het opprinnelig Tømte, men dette navnet synes å ha gått av bruk i dalen idag. Muligens har dette forbindelse med at man har villet unngå forveksling med plassen Tømte bak Mellomkollen nord for Maridalen. Da må navneforandringen ha skjedd i løpet av de siste hundre år, ikke som en plutselig forandring, men som en overgang til det nye navn.

Mye tyder imidlertid på at grunnene til navneforandringen ligger mye lenger tilbake og i såfall kan det som har skjedd med gårdsnavnet fortelle oss mye om gårdens historie.

Gården er en av de aller eldste i dalen. Navnet Tømte er avledet av tuptir som betyr tomtene eller tuftene. Det tyder på at gården ble reist på et sted hvor det var merker etter en tidligere boplass. Når vi så vet at gården eksisterte under navnet Tømte allerede før Svartedauen i 1350 skjønner vi at gården har en anselig alder. Tømte kan altså ha vært ryddet, forlatt og ryddet igjen allerede før 1350. I likhet med nesten samtlige av gårdene i dalen blir Tømte lagt øde av Svartedauen og

da den så gjenoppstår er det nettopp som en ødegård.

Gården nevnes i skriftlige kilder allerede i biskop Eysteins Jordebok i år 1400. Da eier Hægs præbende ved Domkapitlet i Oslo 5 ørtugsbol i Tømte. Så forsvinner Tømte som selvstendig gård i kildene helt til begynnelsen av 1700-tallet. Da sies den å være beneficert Akers prestebol og skylden var 1½ lpd. t.

Dette forsvinningsnummer i kildene kan tyde på at gården har ligget øde i lenger tid enn de andre gårdene i dalen, og det er ikke usannsynlig at det var i denne tiden at betegnelsen ødegård gikk over til å bli gårdsnavnet Ødegården. Vi har mange tilsvarende eksempler på dette fra andre kanter av landet.

Det bør også nevnes at det hverken i matrikkelen av 1723 eller i lensmann Knophs husmannsregister av 1771 er oppført noen husmannsplasser under Tømte. Derimot er det i 1771 under nabogården Nes ført opp en husmannsplass med navn Ødegaarden. Dette kan ikke være tilfeldig. Jeg vil våge å komme med følgende hypotese: Lensmann Knoph har neppe vært lokalkjent i Maridalen og har derfor ikke vært klar over at gården Tømte og husmannsplassen Ødegaarden er et og samme sted. Siden gården har ligget øde så lenge og først nå dukker opp igjen i de skriftlige kilder er den neppe av noen særlig størrelse på dette tidspunkt. Derfor er det ikke usannsynlig at gården en tid ble drevet som en husmannsplass under nabogården Nes, som forøvrig ikke ligger mer enn ca. 400 meter unna.

Først i 1833 kommer gården på private hender. Da blir den kjøpt av Henrik Ols-son Lilloe. Etter hans død overtar en av arvingene, Christian Andreas Lilloe, gården i 1870 og eier den inntil den blir solgt

til Oslo (Christiania) kommune i 1908. Kommunen har siden eiet gården og drevet den med forpaktere. Den nåværende forpakter er forøvrig bror av eieren av Skar gård lenger nord i dalen og vi tør ta dette som et tegn på at folket i Maridalen er glad i sin bygd og nødig vil flytte derfra.

Navnet Ødegården eller Øgården synes først å ha blitt ordentlig innarbeidet i løpet av de siste hundre år og i dag er navnet Tømte på denne gården fullstendig ukjent for mange av dalens befolkning. Allerede på topografiske kart fra 1887 er navnet Ødegården brukt.

De husene som står på gården idag er alle av forholdsvis ny dato. Den eneste bygningen av noen bygningshistorisk interesse ble dessverre revet for endel år siden. Det var drengestua, som i de senere år ble brukt som sveiserbolig. Den lå i bratt terreng, så den hadde svært høy grunnmur på vestre langsida. Den var visstnok firlaftet, men med den vanlige grunnplan: stue, kammers og kjøkken. Der var bare vinduer i gavlene og vestre langsida hadde en innelukket svalgang.

NES

Nes gård, en av de største, vakreste og samtidig eldste gårdene i Maridalen, ligger ved Greveveien øst for Maridalen kapell. Gårdsnavnet er et naturnavn, etter neset ut i Maridalsvannet, og naturnavn er som kjent den aller eldste stedsnavngruppen vi har. Når vi så på begge sider av Nes gård har vin-navn, Skjerven mot vest og Sander mot øst, og vi samtidig vet at vin-gårdene er fra før år 800 e. Kr., så blir Nes en svært gammel gård. Den gamle beretning om kongegraven på Nes, med den firestemmede ek som fremdeles ruver i bakken ned mot vannet,

*Nes gård med kongeeikene i forgrunnen
(1970).*

tyder også på en svært gammel bosetning. Gården nevnes allerede i middelalderen. Ifølge biskop Eysteins Jordebok fra år 1400 eide Domkapitlet i Oslo (Sikelandts præbende) 2 hæfsældesbol i Nes. Gården ble lagt øde av Svartedauen og på 1400-tallet synes den å ha ligget under Sandaker og ha tilhørt Erkepresten i Oslo.

Allerede på dette tidspunkt synes gården å ha vært delt i to bruk. I jordeboken over geistlig jordegods i 1574 er Akers prestebol oppført som eier av en liten del av Nes; denne del benevnes i 1617 som «Nes Ødegaard». Gårdens største del synes imidlertid å ha vært i privat eie — sannsynligvis helt fra middelalderen.

Den første navngitte private eier er Amund Sinsen som i 1615 eier 15 lpd. malt — odelsgods. Hans fire sønner, som delte hans part i Nes etter ham, har tydeligvis ikke vært noen småkarer. De har iallfall navn etter fire gode gårder i Akerbygda: Oluf Østre Grefsen, Jon Sinsen, Christopher Aasen og Anders Lindern. De overtok Nes i 1624. Vi vet videre nokså nøyaktig hvem som har eiet de for-

skjellige deler i Nes, men det ville ta for mye plass å ramse opp alle de parts-transaksjoner som fant sted etter som årene gikk. Blant eierne finner vi flere med kjente gårdsnavn fra Aker-bygda, f. eks. Anders Diesen, Halvor Grefsen, Lauritz Stubberud, Even O, osv.

Den kjente byskriver og trelastmagnat Mogens Lauritzøn eide også en del av Nes en kort stund. Den storkaren eide en mengde jord og skog over store deler av Østlandet på slutten av 1600-tallet og hans eiendommer, dengang med midtpunkt i Linderud hovedgård i østre Aker, er begynnelsen til det nåværende trelast- og jordbruksgods Mathiesen - Eidsvold Værk. Mogens Lauritzøn kjøpte 6 lpd. i Nes i 1692 og ytterligere 3 lpd. i 1693. Da gårdens samlede skyld var på 15 lpd. kan det se ut som om han tenkte på å bli eier av hele Nes. Men allerede i 1694 og med bare én dags mellomrom selger han først de 6 lpd. og deretter makeskifter han de 3 lpd. mot tilsvarende i Hauger gård i Nittedal. Vi vet ikke om han tjente noe på disse transaksjonene, men hans mål var vel ved hjelp av Nes å erverve så meget som mulig av Hauger i Nittedal, som på grunn av sin størrelse og mer sentrale beliggenhet var adskillig mer attraktiv i en trelastmagnats øyne. Men Nes var altså en kort stund en brikke i tidens eiendomsspill.

Den delen som tidligere hadde tilhørt Akers prestebol ble overtatt av Kronen ved reformasjonen. I 1723 kjøpte fire bønder fra Akerbygda, Johannes Skøien, Even Holmen, Even Sogn og Jon Blindern, Akers kirke med tilhørende gods (deriblant også Nes) av Kronen. Denne tidligere geistlige del av Nes var på 8 lpd. og de fire eierne solgte denne delen til Torsten Andersson i 1728. Bare tre dager tidligere hadde han overtatt de resterende

7 lpd. etter sin far og Torsten Andersson er således den første som eier gården alene. Frem til 1768 forblir Nes stort sett samlet. Da overtar den kjente Halvor Blindern en tredjedel og seks år senere nok en tredjedel. Torsten Hauger overtar den siste tredjedelen i 1779. Slik er eierforholdet delt helt frem til 1923. Vi skal bare nevne at til de to tredjedeler blir i et skjøte i 1816 også regnet «skogstykket Trehørningen». I 1839 kjøper stattholder grev J. C. H. Wedel Jarlsberg de to tredjedeler og disse tilhører deretter Nordmarken gods. I 1923 kjøper Oslo (Christiania) kommune hele gården på grunn av drikkevannet og senere har forpaktere drevet Nes.

Nes synes fra langt tilbake å ha vært drevet som to bruk, men drives idag samlet. Gården har to hovedbygninger og den minste, mot øst, er visstnok også den eldste, fra slutten av 1700-tallet. Den største hovedbygningen er imidlertid rent bygningshistorisk den mest interessante. Den har en vakker have mot syd, med utsikt over Maridalsvannet. Nordsiden vender mot tunet. De eldste detaljer i bygningen finner vi som dører med bukkehornsbeslag i annen etasje. Selv om disse detaljer kan tyde på en enda høyere alder vil ikke bygningshistorikeren Arno Berg datere bygningen lenger tilbake enn til ca. 1850. Det vil si at den sannsynligvis ble bygget av Christen Olsson, som overtok gården etter sin far i 1835. Arno Berg mener at bygningen var den mest interessante i sveitserstil i Aker inntil den i begynnelsen av 1950-årene ble ribbet for en del av sitt fasadeutstyr, vindusramninger, osv. Noe er fremdeles bevart, som den åpne, elegante sval utenfor hovedinngangen og de kraftige bukker under det utskytende tak på gavlene. Bygningen har morsomt utstyrte frontespicer

både mot tunet og haven. Det er liggende panel på forvandring og stående i gavlene. Det er svært synd at det gamle utstyr og det gamle enkupete tegltak ikke er blitt beholdt. Da Nes hørte til Nordmarkens gods i forrige århundre, var det lønningskontor i denne bygningen. Mange mener videre at det var her på Nes Henrik Wergeland skrev verslinjen «Kom til den fagre Maridal». Visstnok satt han da i kvistværelset i annen etasje ut mot Maridalsvannet. Hvis dette er riktig, må bygningen være adskillig eldre enn fra 1850. Stabburet på Nes er gammelt, men låven med fjøs er forholdsvis nytt.

I matrikkelen fra 1723 er det ikke oppført noen husmannsplasser under Nes, men i husmannsregisteret i 1771 er det oppført 4 plasser: Ludvigstuen, Kornløken, Ødegaarden og Sitpaa. Ødegaarden er sannsynligvis det samme som nabogården Ødegården, som på den tid kanskje var husmannsplass under Nes. De tre andre plassene skal vi komme tilbake til.

Det lille lysthuset i haven på Nes var tidligere badehus nede ved Maridalsvannet. Ta gamle steinbrygger kan ennå sees i strandkanten. En oppsitter på Nes i forrige århundre drev visstnok dampbåtfart på vannet, men det må ha vært før drikkevannets tid.

Inntil for noen år siden snodde Greveveien seg gjennom tunet på Nes, men nå går den foran haven. Nede på jordet mot øst står de fire Kongeeikene, hvor sagnet sier at det ligger en konge begravet.

NESKROKEN

er fellesnavnet på hele grenda mellom Nes gård og Dausjøelva. Dette er kanskje den vakreste del av hele Maridalen. Her ligger idag hele seks småbruk, som alle tidligere var husmannsplasser under Nes

gård: Bakken, Brenners, Vestby, Sittpå, Nordby og Vårnhus. Idag eies alle disse plassene av kommunen og flere steder sitter forpakterne ikke så trygt i salen lenger, men har nedrivningsspøkelset hengende over hodet på seg. Men så lenge det er liv er det håp, og her bor ennå folk. Foruten de ovenfor nevnte kjenner vi også til plassene Ludvigstuen og Kornløken, som begge nå er borte. Vi skal nå se på alle disse åtte plassene.

KORNØKEN

er nevnt som husmannsplass under Nes i registeret fra 1771. Vi vet ikke sikkert hvor Kornløken lå, men en løk brukes ofte som betegnelse på en stille lone eller utvidelse av en elv og dette stemmer godt med Dausjøelvas nedre del. Sannsynligvis har Kornløken ligget her.

LUDVIGSTUEN

er også nevnt som husmannsplass under Nes i 1771. Stedet lå omtrent to hundre meter opp på jordet nord for den nåværende veibru over Dausjøelva. Husene ble revet rundt århundreskiftet og nå finnes ikke spor tilbake. Nærmere brua ble det i 1911 bygget en liten stue som ble revet for en del år siden. Her bodde Lauritz Bergendahl og den kjente skihopper pleide å trene i Sagstubakken på den andre siden av Dausjøelva.

BAKKEN

heter den plassen som ligger nærmest Maridalsvannet idag, tett ved Dausjøelvas utløp i vannet. Bakken (tidligere kalt Nesbakken) ble sannsynligvis bygget midt i forrige århundre. Plassen hører til Nes gård, men i forrige århundre hørte både

Nes og Sander gårder under Nordmarksgodset, så dette må være grunnen til at husmannen på Bakken hadde plikt til å være med i slåtten på Sander. Formodentlig var det mer behov for hjelp på Sander enn på Nes.

Stua på Bakken har den vanlige treromsplan med stue, kjøkken og kammers. Tømmeret i veggene er håndteljet og spikerne er håndsmidd. Paneling fikk stua først i 1919 og peisen ble revet ut så sent som i 1950. Reisverket i låven er også håndteljet. Det er visstnok samme familie som har bodd her på Bakken hele tiden. Den nåværende oppsitter er iallfall 3. generasjon og han har bodd her siden 1907.

BRENNERS

ligger like nord for Bakken. Brenners er egentlig et yrkesnavn og plassen het opprinnelig Teglbrannerstua. Innerst i Nesbukta lå det nemlig et teglverk i forrige århundre, men det må være nedlagt før århundreskiftet. Vi kan ennå finne restene av det som må ha vært grunnmuren til den store teglovn, men ellers er tuftene fra teglverket nesten helt gjengrodd. Bare store mengder småbiter av tegl i vannkanten vitner om tidligere industri på dette sted. Teglstein av forskjellig slag er forresten brukt som fyllmasse i mange gårdsveier rundt i dalen, og vi kjenner lett igjen den røde fargen. På mange hustak rundt i dalen ligger fremdeles takstein laget på Nes teglverk og denne takstein er merket med en N på undersiden. Leira til teglverket ble gravet ut i flere hull på jordene omkring. Et annet minne om teglverket er navnet på bakkekneika fra Nesbukta opp mot Brenners, som ennå idag heter Verkensbakken. En havnehage her heter fremdeles Verkenshagan.

På Brenners bodde altså teglbranneren på verket, han som hadde ansvaret for teglovn. Den siste teglbranneren var bestefar til den nåværende oppsitter på Brenners. Stua på Brenners har akkurat den samme grunnplan som Bakken, nemlig stue, kjøkken og kammers. Huset ble bygget en gang i forrige århundre. Da teglverket ble nedlagt, fikk husmannen på Brenners også arbeidsplikt på Sander i slåtten, selv om plassen egentlig hørte til Nes. Idag er plassen enestående på grunn av s-en i navnet som er blitt hengende igjen etter at Teglbrannerstua ble forkortet til Brenners.

VESTBY

heter plassen som ligger nordvest for Brenners. Denne husmannsplassen under Nes er sannsynligvis fra midt i forrige århundre, og stua har også her treromsplan med stue, kjøkken og kammers akkurat som på Bakken og Brenners. Et gammelt stabbur står også på Vestby. Husmannen på Vestby hadde også arbeidsplikt på Sander dengang Nes og Sander hørte til Nordmarksgodset. Bygningene på Vestby er pusset opp i de senere år og plassen er nå et meget vakkert sted.

SITTPÅ

ligger øst for Vestby. I husmannsregisteret fra 1771 er husmannsplassen «Sitpaa» nevnt under Nes gård. Stua på Sittpå er bygget på en helt annen måte enn på de andre plassene i Neskroken og kjernen i denne stua må være svært gammel. Tømmerets dimensjoner og byggemåten tyder i denne retning. På Sittpå er det også et gammelt stabbur, hvor takets mønneretning går på tvers av det vanlige.

Hvor har så dette stedet fått det merkelige navnet Sittpå fra? Den gamle vinterveien fra Kristiania til Nordmarka og Hadeland gikk forbi her og over Dausjøen og opp Movannsbekken. Enten karene kom fra byen med lass eller var på vei til byen med lass, hadde de en lang slak bakke opp fra enten Maridalsvannet eller Dausjøen. Men her ved Sittpå kunne de sette seg på lasset igjen, og derav kommer husmannsplassens navn. Navnet er forøvrig ikke enestående for vi har det samme navnet mellom Hadeland og Totten ved toppen av en lang, seig bakke. Like nord for Sittpå ligger Neskrokens eget vannreservoar, hvortil vannet pumpes opp fra Dausjøen.

NORDBY OG VÅRNHUS

Disse to nordligste husmannsplassene i Neskroken er Maridalens virkelige perle. Maken til idyll skal man lete lenge etter. Vi tar en smal kjerrevei nordover fra Sittpå. Veien går noen hundre meter gjennom skog slik at vi føler oss langt utenfor allfarvei når vi kommer til Nordby og Vårnhus, oppe ved Dausjøen. Kjerreveien er lite egnet for biler og kun ved barfrost eller tørrvær om sommeren kan man oppleve å se biler her oppe. Veien blir heller ikke brøytet om vinteren. Bilismens ulemper har derfor folket her oppe sluppet og det er kanskje nettopp dette som har gjort at idyllen ikke er blitt ødelagt. På Nordby og Vårnhus er ingen støvete bilspor, men gressbevokste tun hvor kun fotstier mellom husene lager striper i det grønne. Rundt de to plassene ligger pene grønne jorder. På grunn av mangelen på bilvei drar ikke folket her oppe mot syd over Sittpå når de skal til byen. Nei, de vandrer heller et kvarter på skogsti mot vest gjen-

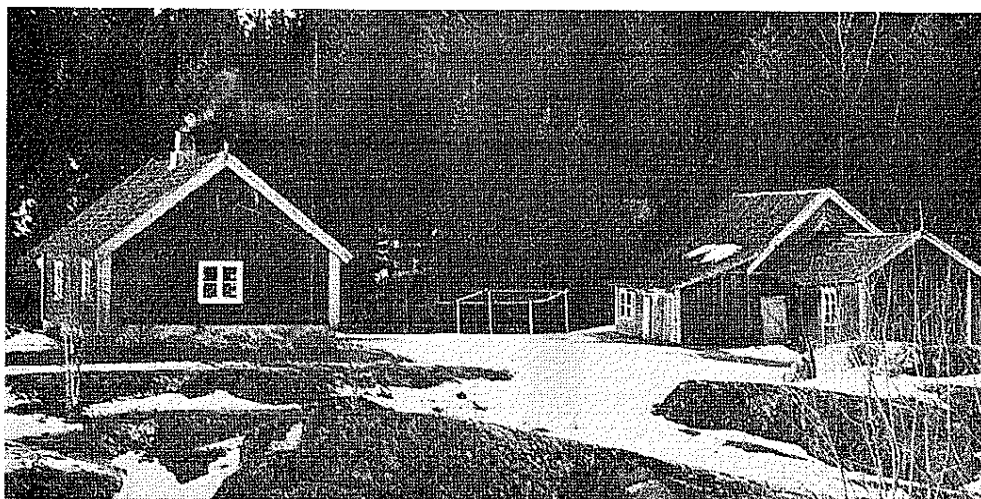

Sittpå i Neskroken (1970).

nom Haugermarka til bussholdeplassen ved Vellet på Maridalsveien. Om vinteren brukes ski eller truger eller man vasser i snøen.

Avstanden mellom Nordby og Vårnhus er ikke mer enn 40—50 meter, med Nordby mot vest og Vårnhus mot øst. På begge steder finner vi en låvebygning og en stuebygning. Stuebygningene er fra midt i forrige århundre og vel verd å titte nærmere på. Best bevart er den på Nordby. Det er den vanlige sekslaftede typen med stue, kammers og kjøkken og med stort bislag på vestgavlen utenfor kjøkkenet. Her er synlige takbjelker i rommene. De gamle velplasserte vinduene er bevarte, men med nye rammer. Veggene har vekselpanel utvendig. Det er svært lavt under taket i stua på Nordby. Oppsitteren forklarer det med at Nordby visstnok var den siste plassen som ble bygget av de seks plassene i Neskroken. Man slapp kanskje opp for byggematerialer før stua hadde fått full høyde og dermed måtte det bli lavt under taket.

På buffeten i stua troner en svær ut-

Nordby ved sørenden av Dausjøen (1970).

stoppet hønsehauk. Den var på visitt i hønsehuset på Nordby, men oppsitteren fikk slått den ihjel med en feiekost og senere fikk han stoppet den ut. En haleløs rev var fast gjest på Nordby gjennom en sommer. Og dette dyrelivet utspilles ikke langt fra sentrum i Norges hovedstad!!

Stuebygningen på Vårnhus er av samme typen som på Nordby, men mer forandret.

Her har ytterveggene nytt panel uten vannbrett, og et vindu er utvidet. Her er også bislag på gavlen, men på østgavlen. Hva kommer navnet Vårnhus av? En populær forklaring er at våren kommer så tidlig her oppe. Kanskje er denne forklaringen riktig, kanskje ikke. Men det er nesten ubeskrivelig vakkert om våren her oppe ved de to plassene syd for Dausjøen. Den avsides beliggenhet har bevart idyl-

Vårnhus ved sørenden av Dausjøen (1970).

len, men vil den også føre til at kommunen først kaster sine nedrivingsøyne på Nordby og Vårnhus? La oss inderlig håpe at de blir stående.

SANDER

Denne gården ved Maridalsvannets nordøstlige hjørne ligger høyt og fritt foran oss like øst for brua over Dausjøelva. Sander hører til de eldste gårdene i Maridalen. Gårdsnavnet er et vin-navn, egentlig sand- og vin-slette. På grunnlag av navnet kan vi med sikkerhet slå fast at gården er fra før år 800 e. Kr. Det finnes forøvrig bare en vin-gård til i dalen, nemlig Skjerven, og de eneste gårder i dalen som sannsynligvis er eldre enn vin-gårdene er de som har rene naturnavn.

Sander navnes i skriftlige kilder allerede i middelalderen. Ifølge Biskop Eysteins Jordebok eide Nonneseter Kloster 4½ øresbol i gården, mens Korskirken i Oslo eide tilsammen hele tretten øresbol. Jordeboken forteller oss også at Sander allerede da var delt i to bruk, noen av de øresbol som Korskirken eide, var nemlig i «Østre Gården». Sander ble lagt øde ved Svartedauen og neste gang den nevnes i kildene er i en jordebok over stiftets gods i 1574. Da eier Akers prestebol 1 skpd. malt i gården og prestebolet beholdt denne delen gjennom hele 1600-tallet.

Resten av gården må ha tilhørt Nonneseter Kloster gjennom hele middelalderen. En del av gården ble visstnok lagt ut til bymark i 1629. En jordebok fra 1631—32 gir en oversikt over Nonneseters klostergoods, som siden 1614 var forlenet til kansleren Jens Bielke til Østråt. Her er oppført «Sande øde i Martedalen», som skal utrede to daler eller en tylf godt sagtømmer. I jordeboken for 1635—36

utrede Østen Sande i Martedalen det samme som i 1631—32. I 1647 sies kansleren å eie ½ skpd. i «Sandemb». Tiden mellom 1630 og 1730 regnes av mange for å ha vært den beste setertid for Aker. I den skogen som hørte til Sander lå det i denne tiden to setre, nemlig Evenseter og Halvorseter. Begge disse setrene har vel bare vært i bruk en kort tid. I 1666 utarbeidet Akers sogneprest, Lars Ibsen Quisling, et mantall, og her finner vi at mannen på Sander dengang het Even. Det kan være ham som har anlagt denne seteren, og Halvor kan være en annen oppsitter på Sander. Dette er forøvrig de eneste eksempler i Aker på at setre er oppkalt etter folk. Turgjengere i Lillomarka vil på kartet finne Evensetermyra øst for Solemskogen, og ennå for 60—70 år siden var det svake tufter etter setra like på nordsiden av myra. Halvorsetra vet vi ellers ikke noe om, derimot forekommer senere en husmannspass Havorstuen under Sander, men hvilken forbindelse det er mellom disse er uvisst.

I tidsskriftet St. Hallvard kan vi lese om et spill som foregikk i Maridalen i 1687. Gårdbruker Ole Sandar samlet bøndene fra gårdene omkring til terningsspill om en kalv. Det fortelles ikke hvem som vant kalven, men spillet førte med seg drikk og slagsmål, slik at Erik Skar nesten fikk sitt banesår av Anders Aulie. Saken kom for retten. Da var imidlertid den hovedansvarlige for tildragelsen, Ole Sandar død. De andre måtte love at de for fremtiden måtte «entholde» seg fra slik spilling.

Den delen av Sander som tidligere hadde tilhørt Akers prestebol og som nå var krongods ble kjøpt av Gerhard Treschow i 1699. Han solgte denne delen til Lars Hanssøn Hammer i 1716, og Lars kjøpte i 1726 resten av gården, dragonkvarteret

Sander. Sander synes altså på denne tid å ha hatt en viss tilknytning til militærvesenet.

Sander har etter denne tid vært samlet. Hammer døde i 1733 og enken Anne Jørgensdatter solgte i 1744 gården til agent Nils Nilsson, borger i Christiania. Nils Nilsson bodde egentlig i Vaterland og var en meget formuende mann. Han ble i 1743 lignet for en formue av 4000 rd. og eide foruten Sander også Sandaker, Dælengård ved den nåværende Lakkegaten og Kambo i Smålenene. Han fikk noen år senere kongelig bevilling til å bygge en sag på gården Sander.

Lars Nilsson overtok gården i 1779. Etter auksjon i 1792 ble Bernt Anker eier av gården og etter ham Peder Anker fra 1806. I 1820 skriver Jens Kraft om Sander:

«Sander, en Gaard i Maridalen, Matr. No. 42, af Skyld 1 Skpd. 11 Lpd., tilhørende Statsminister Anker. Gaarden har god Jord, betydelig Skov, god Beliggenhed og et Vandfald, som ei benyttes. Den har videre 7 Huusmænd, en Udsæd af 40 Tdr. Korn, og føder 10 Hæste, 30 Køer og ligesaamange Faar».

Sander tilhørte Nordmarken gods til 1912, da den ble kjøpt av kommunen. Liksom på andre gårder i dalen har forpaktningen senere gått i arv og idag sitter annen generasjon som forpaktere.

I forrige århundre var det liv på tunet på Sander. Da passerte plankekjørerne gjennom her på sin vei fra Hakadal til Brekke etter Greveveien. Ennå kan en tydelig se veien som går fra tunet ned til vannet, hvor k'ørerne tok isen fatt over til Brekke. Johs. Dahl forteller i sin bok, «Nordmarka», at «Brekkekjørera» hadde hvilestue her på Sander. Her drakk de kaffe både på utvei og på hjemvei. Hvilestua var sannsynligvis den lange smale drengestua,

som står fremdeles i dag og er det eldste hus på gården. De opprinnelige små vinduer er bevarte, likedan tømmermannspanelet. På vestre langvegg er tilbygget boder og et åpent bislag. Gårdsklokkeren sitter på gavlen av huset. De øvrige hus på Sander i dag er av nyere dato, men en branntakst fra grev Wedels tid i forrige århundre forteller oss at selv om stedet var enkelt bygget så var det hele 16 forskjellige bygninger, blant annet to store låvebygninger som var de mest verdifulle.

I husmannsregisteret fra 1771 er det ført opp fire husmannsplasser under Sander: Søndre Stuen, Saugstuen, Aaden og Halvorstuen. Om flere av disse har vi ingen eller svært få opplysninger. Vi kan bare stille spørsmål. Søndre Stuen er ukjent i dag. Kan det være den samme som Sanderstuen? Aaden er også ukjent i dag. Kan det være det samme som Midtodden? Jens Kraft forteller i 1820 at Sander har hele 7 husmannsplasser. Vi kjenner navnene på dem alle og vet hvor de har ligget eller fremdeles ligger. Det er Saugstuen (senere kalt Berntsberg), Sanderberget, Halvorstuen, Slättebråten, Sanderstua, Gresstua og Monsetangen. Vi skal snart besøke disse plassene.

Det store antall husmannsplasser viser at Sander var en av de største gårdene i Maridalen og det var ikke tilfeldig at Maridalsvannet helt opp til det 18. århundre jevnlig ble kalt «Sander Søe».

SAUGSTUEN (BERNTSBERG)

Vi husker at Nils Nilsson ca. 1750 fikk kongelig bevilling til å bygge en sag på Sander. Denne sagen lå ved Dausjøelva, kloss ved den gamle Greveveiens bro over elva. Og ved sagen lå plassen Saugstuen, som man forsåvidt kan si har et yrkes-

navn. Sagen var tydeligvis ikke i bruk mer enn 50—60 år, for i 1820 hører vi at Sander har «et Vandfald, som ei benyttes». Plassen Saugstuen ble imidlertid liggende.

Senere ble den flyttet litt nordover og omdøpt til Berntsberg, som den heter fremdeles i dag. Låven på Berntsberg er revet, men i den gamle stua bor fremdeles folk. Elvestubben mellom Dausjøen og Maridalsvannet, som turgjengere vanligvis vil kalle Dausjøelva, kalles i Maridalen for Sagstuelva, altså et minne om den forlengst nedlagte sag og den gamle husmannsplass.

Sagstubakken var en hoppbakke i åsen ved Berntsberg, med sletta ved den gamle låven. I denne bakken ble det hoppet opptil 50 meter og mange kjente skihoppere, blant annet Lauritz Bergendahl skal ha trenet her.

SANDERBERGET

Oppe ved Hakedalsveien nord for Sander ligger plassen Sanderberget. Denne plassen har også blitt kalt for Sanderbråten og gamle folk i dalen husker navnet Smedberget, altså et yrkesnavn. Plassen er sannsynligvis fra begynnelsen av forrige århundre, men husene på Sanderberget i dag er neppe eldre enn fra midt på 1800-tallet. Alle hus på plassen er fremdeles intakte og det ryker av pipa, så her bor også fremdeles folk.

HALVORSTUEN

Iå tidligere i skogkanten like øst for Sander. Halvorstuen hører med til de husmannsplasser som ble nevnt i 1771 under Sander. Det er imidlertid lenge siden husene ble revet og i dag finnes ikke spor tilbake.

SLATTEBRÅTEN

Iå øst for Halvorstuen kloss ved jernbanelinjen (Gjøvik-banen). Slättebråten ble ryddet i begynnelsen av forrige århundre. Det er ikke mer enn 8—10 år siden husene ble revet av kommunen. Den siste som bodde der var en enslig kone med sine barn. Hun var forøvrig kirketjener i Maridalen kapell.

SANDERSTUA

Iå helt i sør på jordene sør for Sander. Kanskje var Sanderstua det samme som den «Søndre Stuen» som er nevnt i 1771 under Sander. Iallfall er Sanderstua ryddet som husmannsplass tidlig i forrige århundre. Det er ikke mer enn noen få år siden kommunen rev ned husene. Den siste beboer var forøvrig født og oppvokst på Sittpå.

GRESSTUA

Iå tett ved jernbanelinjen øst for Sanderstua. Gresstua må vel ha vært like gammel som Sanderstua. Da byggingen av skogsgrenda Solemskogen øst i Lillomarka sto på var det sterkt på tale å få en holdeplass her ved Gresstua. Men statsbanene mente det ikke ville lønne seg og Solemskogens befolkning fikk aldri noen jernbaneholdeplass. Den siste som bodde på Gresstua het Kristian Gresstua. Husene ble revet omkring 1920. Fem år senere ble jordveien tilplantet og nå vokser tett skog rundt de gamle murene.

MONSETANGEN

Iå øst for Gresstua, ved Grytebekken nesten oppunder Solemskogen. Hvor plassen har fått sitt merkelige navn fra vet vi ikke, men den første husmann het formodentlig

Mons. Plassen ble sannsynligvis ryddet på begynnelsen av 1800-tallet. Husene er forlengst revet. Bare noen rester av grunnmurene og en enestående fin grønn gressvoll forteller om tidligere bebyggelse.

Vi forlater nå østsiden av Maridalen og drar tilbake til kapellet. Der drar vi nordover Maridalsveien og snart ser vi en vakker gård på en høyde til venstre for veien.

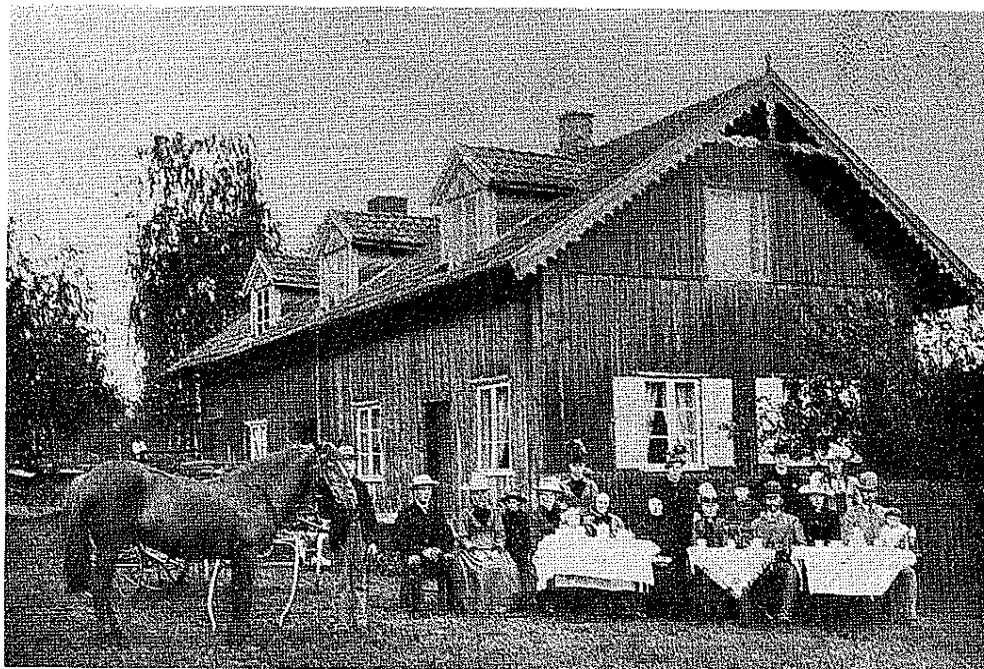
KASA

Gårdsnavnets opprinnelse og betydning er ikke fastslått med sikkerhet. Kasa ligner på ordet kås som ofte betyr et åpent, smalt, ikke stort jordstykke. Navnet forekommer flere steder på Østlandet og har visstnok ofte forbindelse med myrete jord. Ivar Aasen har i sin ordbok «kos»,

som betyr et jordstykke som er ryddet ved brenning av trær og deretter tilsådd.

Kasa i Maridalen ble skilt ut fra Hauger gård midt på 1700-tallet. Ifølge matrikelen i 1723 ligger det en husmannsplass under Hauger. Det kan ha vært Kasa. I lensmann Knophs husmannsregister fra 1771 står det bare «Ingen pladser». Da var nok Kasa skilt ut som egen gård.

Kjernen i den nåværende hovedbygningen er sannsynligvis like gammel som gården. I forrige århundre hadde bygningen bare en etasje og en loftsetasje med tre ark-vinduer mot gårdsplassen. I 1925 ble huset påbygget og restaurert. I dag har det to fulle etasjer og et lite bislag mot gårdsplassen, men ellers er husets lengde og bredde den samme. I en voldsom brann i 1959 ble låven, stabburet og flere andre gamle uthus flammenees rov. En ny låve ble bygget etter dette.

Familieselskap i haven på Kasa ca. 1900.

Brukeren på Kasa drev engang også teglverk ved Lautabekken og selv om dette teglverket er nedlagt for lenge, lenge siden pløyer gårdbrukeren fremdeles idag opp teglsteinsbiter på jordene mellom gården og bekken.

Eiendommen Kasa strekker seg tvers over Maridalen fra Lautabekken til Dausjøen. Til gården hører fiskerett, baderett, båttrett og fløtningsrett i Dausjøen og dessuten beiterett i Linnerudskogen. Men det er ingen dyr på Kasa idag som kan beite i skogen og drikkevannsrestriksjonene gjør det vanskelig å benytte rettighetene i Dausjøen. Nå drives det nesten utelukkende korndyrking på gården. Dessuten har den sitt eget lille sagbruk i skogen over mot Dausjøen. Kasa er en av de få privateide gårder i Maridalen og har vært i samme slekt siden 1904.

«VELLET»

Nede ved Maridalsveien ligger «Vellet» eller Maridalens Forsamlingslokale. Huset ble innviet i 1914. Her var det i gamle dager mye dans og moro. Særlig ungdommen var aktiv på dansegulvet, forteller eldre folk i dag. Musikken var som oftest trekkspill og fiolin, og det ble danset vals, masurka, reinlender, polka og springdans.

Foreningslivet blomstret snart og både idrettsforening og velforening ble stiftet. Velforeningen er fremdeles i fullt arbeide for dalens beste. En begivenhet som mange gamle maridøler minnes ennå var lysfesten på «Vellet» i 1920, da Maridalen fikk elektrisk strøm.

SKREDDERSTUA

Like vest for Kasa, tett ved veien opp til skolen, ligger en liten husmannsstue ved

navn Skredderstua. Plassen ble sannsynligvis ryddet engang i begynnelsen av 1800-tallet. Da hørte den under Hauger, men nå har den lenge vært i privat eie. Den har vært i samme slekt iallfall tre generasjoner. Navnet er yrkesnavn, i likhet med flere andre plassnavn i dalen, blant annet Salmakerstua ved Brennenga. Han som ryddet plassen har formodentlig drevet som skredder ved siden av arbeidet på jorda. Idag er Skredderstua en av dalens velstelte idyller.

HAUGERMOSEN

Tett ved Skredderstua tar en gårdsvei nordover til en liten gård. Det er Haugermosen eller «Måsan» som folk her oppe kaller den. Gården er som navnet antyder utskilt fra Hauger gård en gang i forrige århundre. Hvorvidt det før dette lå en plass her er uvisst.

Gården har nå i over 50 år vært i kommunal eie og blitt drevet av forpaktere. I dag er Haugermosen temmelig amputert idet låvebygningen er revet og jordene tilplantet. I det over 100 år gamle våningshuset bor fremdeles folk.

Fra Haugermosen og nordover går den myrstrekningen gården har navn etter. Her danner det seg ofte råkald tåke og frostrøyk om vinteren og Maridalens uoffisielle kulderekord er satt nettopp på «Måsan», med hele 33 kuldegrader.

HAUGER

På en haug midt i Maridalen, mellom Maridalsveien og Dausjøen, ligger Hauger gård, som altså både Kasa og Haugermosen er skilt ut fra. Gårdsnavnet er et naturnavn og hører derfor til vår eldste stedsnavn-gruppe. Når gården er ryddet kan vi ikke slå fast med sikkerhet, men

det må iallfall være lenge før Svartedauen. Vi vet at gården ble lagt øde av Svartedauen, i likhet med resten av gårdene her nord i dalen.

I skriftlige kilder omtales Hauger første gang i 1574. Den benevnes ødegård og Aker prestebol eier da 1 fj. malt i gården. I 1611 omtales Hauger første gang i lensregnskapene. Da eier Aker prestebol 8 lpd., mens resten, 8 lpd., er benefisert Slottprestembetet. Omkring år 1700 eide Akers kirke 10 lpd., Akers prestebol 5 lpd., og Kronen 3 lpd. i Hauger.

I 1723 kjøpte fire storbønder fra Aker, nemlig Johannes Skøyen, Even Holmen, Even Østre Sogn og Jon Blindern, Aker kirke av Kronen, med tilhørende gods, deriblant ½ skpd. i Hauger. Aker prestebols part forsvinner i kildene en gang på 1800-tallet og Kronens 3 lpd. hører vi ikke noe om etter midten av 1700-tallet.

Even Holmen kjøpte ut sine tre medeiere i 1735, og i 1740 solgte han Hauger til oppsitteren Jon Paulssøn Hauger. Hauger ble i denne familien i ca. 50 år. Senere har Hauger sjelden vært i samme families eie i mer enn to slektsledd.

Av kjente eiere kan nevnes kammerherre Peder Anker til Bogstad som eide Hauger i tiden 1807—1824 og etter ham hans svigersønn grev J. C. H. Wedel Jarlsberg, frem til 1854. Siden 1919 har Hauger vært i samme families eie og idag sitter tredje generasjon her. Hauger er altså en av de få gårder i Maridalen som er i privat eie.

I tiden etter århundreskiftet ble det drevet pensjonat på gården. Det var visstnok riktig et sosisetatspensjonat.

Bygningene oppe på Hauger gård er alle av ny dato, og etter en brann for noen år siden ble det bygget en ny og meget moderne hovedbygning, som står i stil med en forøvrig veldrevet gård.

DUSGÅRD

I bakken sør for gården lå inntil for få år siden en svær bygning som het Dusgård. Den var bygget på slutten av 1800-tallet. Her var opprinnelig kursted for tuberkuløse. Senere ble bygningen solgt til de samme som drev pensjonatet oppe på gården, men Dusgården var etter sigende pensjonat for almindelige mennesker. Da pensjonatdriften opphørte kjøpte Postverket stedet og brukte det som feriested inntil det ble revet. En stund var her også telefonsentral.

TURTERBEKKEN

Nord for Maridalen skole på oversiden av Gamle Maridals vei ligger tre hus med de rare navn Løva, Dilla og Petersborg og kloss i veien lå tidligere Turterbekken, som var en husmannsplass under Turter gård. Husene på Turterbekken er revet forlengst og det finnes ingen spor idag. På nedsiden av Gamle Maridalsvei ligger nå en liten eiendom som mange noe uriktig kaller Turterbekken, men som også benevnes Sagbakken. Husene her er forholdsvis nye.

TURTER

Lenger nord og på nedsiden av Gamle Maridalsvei ligger Turter gård. Gårdsnavnet er avledet av plantenavnet turt, og kan regnes i gruppen naturnavn. Gården er fra lenge før Svartedauen. Den nevnes i kildene allerede i Biskop Eysteins Jordebok, som forteller at Oslo Domkapitel eide 2 spann smør i Turter. Dette var i år 1400. Deretter nevnes gården neste gang i 1574, da Akers kirke eide 1 lpd. i den. Deretter vet vi ikke noe om Turter før i begynnelsen av 1700-tallet, da den er

Gammelt luftfoto av Turter gård.

benefisert Slottsprestembetet. Skylden var inntil 1730-årene 1½ bismepd., senere 2 bismepd. smør. Så går det igjen lang tid før vi hører noe om Turter i kildene. I 1844 selger Kronen gården til Knud Weggensen. Han er den første navngitte private eier. I tiden frem til 1916 har Turter ialt 11 private eiere. Så ble gården kjøpt av kommunen og har siden vært drevet med forpaktere.

Bortsett fra Turterbekken og Iverstua vet vi ikke om noen husmannsplasser under Turter. Hverken i 1723 eller 1771 er det nevnt noen.

Bygningene på Turter fortjener nærmere omtale. Låven ble dessverre revet for noen år siden og gården er således noe amputert. Det står igjen tre hus: drengestua, stabburet og hovedbygningen. Drengestua og stabburet er gamle bygninger, men man vet ikke nøyaktig hvor gamle.

Stabburet er en nett liten stolpebod med innpanelt sval på gavlen. Hovedbygningen er en større bygning med to gjennomgående tverrvegger. Her er to værelser i bredden og alle rom har vekselpanel. Bygningen ligger i et hellende terreng og på siden mot dalen, altså hovedfasaden, er det forholdsvis høy grunnmur. Midt på hovedfasaden er det en vakker inngangsdør og opp til denne går det en dobbelttrapp med et smekker smijerns rekkverk. Vinduene er elegante og velproporsjonerte.

Stilhistorisk bærer bygningen preg av ren empire og den skal da visstnok også være bygget ca. 1835. En liten gåte er det imidlertid at det på et kjellervindu er bevart 1700-talls hengsler.

I dag er Turter fraflyttet og vinduene på hovedbygningen er spikret igjen med lemmer for å hindre hærverk. Rivnings-

spøkelset henger over Turter liksom over mange andre hus i dalen. Det ville være et uerstattelig tap om hovedbygningen på Turter, kanskje den vakreste og mest stilrene i hele Maridalen, skulle bli revet. La oss håpe det ikke skjer.

(Dette ble skrevet høsten 1970. Bygningene på Turter ble revet våren og sommeren 1971. Stabburet er borte og hovedbygningen og drengestuen står nå som gapende tømmerkjeletter og som et monument over kommunal meningsløshet!!) For mange maridøler har Turter fått noe uhyggelig ved seg. Ungene var ofte redde for å gå forbi her. Grunnen til dette er det uhyggelige Turter-mordet, som fant sted like før århundreskiftet. En hjemvendt norskamerikaner eide og bodde da på Turter. Folk mente han var en rik mann, men om dette er riktig, vet vi ikke. En svenske var kommet ranglende opp gjennom Maridalen. Hvor han kom fra vet ingen. Han hadde vært innom på Nes og spist og da han var innom på Turterbekken fikk han høre om «den rike amerikaneren» på Turter, som visstnok skulle ha en masse penger liggende. Svensken gikk til Turter om kvelden, stilte seg i bakhold, slo ned og drepte gårdbrukeren da han var på vei for å fore hestene. Vi vet ikke om morderen fant noen penger. Han forsvant og det tok lang tid før han ble tatt og fikk sin straff. Mordet vakte stor oppsikt i hele landet.

RUGDA

Et stykke nord for Turter på «Gamleveien» kommer vi til en hel liten villagrend som kalles Rugda. Her ligger også den eneste forretning i selve Maridalen, Rugda Landhandleri. Opprinnelig lå det her en husmannsplass under Turter, nemlig Iverstua. Den gamle

stua ligger fremdeles rødmalt kloss ved veien. En annen gammel stue er Katnosberget, som ligger rett over veien for landhandleriet. Vi vet ikke om Katnosberget har noen sammenheng med Katnosa i Nordmarka. De øvrige eiendommer her på Rugda ble skilt ut fra Turter omkring århundreskiftet. Først var her hytter, som senere ble påbygd til helårsboliger.

De nordligste eiendommer i grenda er ikke skilt ut fra Turter, men fra Skar. Her drev forøvrig Torleif Tømte inntil for få år siden en enestående enmannsbedrift, nemlig Tømte Skifabrikk. Han laget virkelig kvalitetski. Det vil alle mennesker underskrive på som på tuppen av sine ski har et lite metallskilt hvor det står «Tømte, Maridalen».

SØNDRE SKAR

Vi drar videre nordover og kommer til en av storgårdene i Maridalen, Skar gård. Egentlig burde vi kalle den Søndre Skar, for det eksisterer også et Nordre Skar. Det er det som vi nå kaller Skar militærleir. Nordre Skar ble i sin tid skilt ut fra hovedbølet og her ble det siden kruttverk og militærleir. (Se eget kapitel.)

Hovedbølet, Søndre Skar, er en av dalens eldste gårder. Her er blant annet gjort øksefunn fra steinalderen, så her har bodd folk allerede i forhistorisk tid. Det eneste vi med sikkerhet kan slå fast er at gården var bebygget før Svartedauen i 1350, fordi den etter dette tidspunkt er nevnt som «ødegård». Gårdsnavnet Skar er imidlertid et naturnavn, så her må ha vært fast bosetning lenge før 1350.

Første gang Skar nevnes i skriftlige kilder er allerede i middelalderen. Biskop Eysteins Jordebok i år 1400 forteller at Oslo Bispestol eide 2 hæfsældesbol i Skar. Der-

etter nevnes gården igjen først i 1577, da den tilhørte Hovedøya Kloster, med en skyld på 6 lpd. t. Omkring 1640 økes skylden til 10 lpd. t. Landkommisær Johan Garmann erverver i 1648 6 lpd. i Skar fra Kronen, mens Christopher og Johan Didrikssønner (Tack) får kongelig skjøte på de resterende 4 lpd. i 1663. Men både disse to og Garmann selger allerede samme år sine deler i gården til borgermester i Christiania Nils Laurits-søn. Gården forblir deretter samlet, men i 1686 blir landskylden forhøyet til 14 lpd.

Vi kan følge eierrekken helt frem til våre dager, og eierne har yrker som etatsråd, assessor, garvermester, bokbinder, regimentskvartermester, kjøpmann og overrettssakfører. Det er nesten så vi stusser når vi ser at gården en kort stund i 1728 eies av oppsitteren selv, og det er til og med en dame: Gunhild Engelbretsdatter. I årene 1753—61 er Nordmarkens eiere Christian Ancher og Jens Hiort oppført som eiere av Skar. Skar er idag en av de gårdene i dalen som er i privat eie. Den kom i nåværende families eie i 1909 og det er idag tredje generasjon som driver gården. Til gården ligger en del skog og dessuten fiskerett til Øyungen, hvor Skarselva kommer fra.

Vi vet lite om husmannsplasser under Skar i eldre tid. I lensmann Knophs husmannsregister av 1771 er oppført under «Schar» to plasser: Klamra og Nyestuen. Nyestuen er ukjent i dalen i dag. Klamra skal vi snart høre om. I senere tid er flere eiendommer skilt ut fra Skar. Noen av disse skal vi komme tilbake til.

Først skal vi imidlertid se på bygningene på gården og det er spesielt de to hovedbygningene og stabburet som tiltrekker oppmerksomheten. Den eldste hovedbygning er fra 1700-årene, det er

den som avgrenser tunet mot sør. Denne bygning ble i 1827 brannforsikret av grev Wedel Jarlsberg, til tross for at gården ifølge andre opptegetninger da ble eiet av kjøpmann Andreas Ell. Dette problem skal vi imidlertid la ligge.

Bygningen har ikke blitt særlig forandret siden den tid. Innvendig var den da innredet til to leiligheter. Den nåværende store østre stue var dengang delt på langs i kjøkken og stue. I midten er det en smal stue tvers gjennom bygningen, mens den store vestre stue nå er delt på langs til kjøkken og stue, liksom det før var i øst. Det er synlige bjelker i alle rom og bevarte 1700-tallets hengsler. Utvendig har huset åpen svalgang mot tunet, med avlukker i begge ender.

Stabburet må minst være like gammelt som «gamlestua». Enkelte har faktisk ment at begge disse bygningene går helt tilbake til 1600-tallet, men det er ikke fastslått med sikkerhet. Stabburet er kanskje den eldste bevarte stolpebod i Aker i dag. Den har åpen svalgang med oppgang til loftet. Underetasjen er delt i to rom. Både utvendig og innvendig er stabburet upanelt. Nettopp dette gjør at lafthodene kommer godt frem, og en stor tømmerbygning av dette slaget er ganske enestående så nær hovedstaden. Den er derfor vel verdt både å bevare og å ta i øyesyn.

Den nåværende og yngre hovedbygning er fra empiren. Den er altså bygget etter branntaksten i 1827. Muligens er bygningen oppført etter at Anders Næss kjøpte Skar i 1833. Han overlot snart gården til sønnen Lorentz, som visstnok selv drev den. Bygningen er bred og rommelig med tre gjennomgående tverrvegger. Den søndre del er delt i fire like rom. Et av disse rommene er i dag legekantor for Maridalens lege. Nord for dette ligger det

gamle kjøkkenet med en stor grue. Dette «kjøkkenet» er i dag legens venteværelse og maken til venteværelse finnes vel knapt i hele Norges land. Både gruen og den øvrige gamle innredningen gir rommet en enestående atmosfære. Det er lik som et pust fra de gode, gamle dager. Nord for disse fire rommene kommer entre og trapperom, og helt i nord to store rom. Det utvendige panelet med vindusinnramminger er meget velpleiet. Låven og fjøset er av forholdsvis ny dato, likeledes den øvrige bebyggelse.

HAUGEN

lå nede ved Maridalsveien sørøst for Skar gård. Denne plassen var ikke så svært gammel. De husene som ble bygget opp her omkring 1910 hadde før stått på husmannsplassen Torvet, øst for Vaggestein. Stua hadde treromsplan med stue, kammers og kjøkken. Beboerne flyttet også med fra Torvet. Husene på Haugen ble revet av kommunen for få år siden.

SKAR LEIR

På nordsiden av den store parkeringsplassen ved Maridalsveiens endepunkt, lå for lenge siden Nordre Skar gård. Her utviklet det seg et privat kruttverk som Staten overtok midt i forrige århundre. Tilsammen kom Statens eiendom her oppe til å omfatte 217 mål. Skar kruttverk var i drift til 1898 og senere har forsvaret disponert Skar militærleir. I løpet av en 15-års periode skal nå Forsvaret avvikle sin virksomhet her oppe. Den opprinnelige Nordre Skar gård er for lengst forsvunnet i leiren. (Om Skar Kruttverks og militærleirens historie, se eget kapitel.)

KLAMRA

het en husmannsplass under Skar som var nevnt i husmannsregisteret fra 1771. Plassen lå inne på kruttverkets grunn og ble revet da kruttverket ble bygget ut midt i forrige århundre. Hva navnet Klamra betyr vet vi ikke.

HALSET

ligger i nederste kanten av parkeringsplassen på Skar. Gården ble skilt ut fra Skar midt i forrige århundre. Den gamle hovedbygningen, som er oppført omkring 1860, er den eneste bygning som står igjen på Halset i dag. Eldre turgjengere vil huske hvordan Maridalsveien tidligere snodde seg rundt låven på Halset. På grunn av nødvendige utvidelser av parkeringsplassen ble låven revet av kommunen for en del år siden. Deretter ble gårdens jordvei betydelig redusert ved at Maridalsveien ble lagt i en ny trasé tvers over jordene ned mot Vaggesteinsbrua. Mye av jordveien er dessuten tilplantet. Halset ser i dag mer ut som en villa enn som en bondegård.

Parkeringsplassen som turgjengerne i dag bruker ble opprinnelig ikke anlagt som parkeringsplass. Det var eierne på Halset som omkring 1925 begynte med sandtak her. Tidligere var det lange, slake jorder hvor barna sto på ski om vinteren. Det er ikke få tonn med sand som i årenes løp er tatt ut her.

DALHEIM

ligger like sør for parkeringsplassen og vest for Halset. Dalheim ble skilt ut fra Halset i begynnelsen av dette århundret. Husene er like gamle som gården. Dalheim var nemlig en liten gård med både

husdyr og jordvei, men i dag er den sterkt redusert.

Like nordvest for Dalheim ligger flere små eiendommer, blant annet Heia og Steinbråten. Disse husene er noe yngre enn Dalheim, men selve eiendommen Steinbråten er fra før 1850.

SPINNERIET

I slutten av forrige århundre lå industribedriften Christiania Uldspinderi ved Skarselva nede ved Vaggesteinsbrua. Da spinneriet ble nedlagt ble noen av husene stående igjen. Sandstua på østsiden var opprinnelig bolig for spinneribestyreren og den ble revet omkring 1950. I Sandstua drev Jørgen Sand landhandleri fra ca. 1915 til ca. 1930. Susenstua på vestsiden ble revet i 1925 og flyttet til Stårputtveien mellom Snippen og Movatn, hvor den fremdeles står. Ved Vaggesteinsbrua er det nå bare grunnmurene igjen av gamle Susen. (Om Christiania Uldspinderis historie, se eget kapittel.)

VAGGESTEIN

Alle gårder og plasser på østsiden av Skarselva har utgått fra samme gård, nemlig Vaggestein. Vi kan derfor med god grunn kalle dette strøket for Vaggestein-grenda. Da Vaggestein var samlet og hadde sin største utbredelse fulgte eiendomsgrensen Skarselva fra Dausjøen til Øyungen, over vannet til Liggeren, opp gjennom dalen til Tømte, over åsen til Damputtene bak Mellomkollen, langs Kvernbekken ned til Movatn og langs Movannsbekken tilbake til Dausjøen. Det var en svær eiendom.

Den første gård med navn Vaggestein må være meget gammel. Gårdsnavnet regnes til de såkalte naturnavn, som er den

eldste navnegruppen vi har. I gammel-norsk tid het gården formodentlig «Vaggaðasteinr», og navnet må skrive seg fra at det en gang lå en såkalt «rokkestein» på gården, kanskje en istidsblokk som man kunne bevege på en bestemt måte. Denne steinen ble visstnok sprengt i begynnelsen av dette århundre. Vaggestein ble i likhet med de øvrige gårder her nord i Maridalen lagt øde av Svartedauen i 1350. Men den nevnes i skriftlige kilder allerede i middelalderen. Biskop Eysteins Jordebok i år 1400 forteller at Domkapitlet i Oslo eide 3 hæfslidesbol i Vaggestein og i Pøsorud. Denne plassen Pøsorud må etter navnet å dømme ha vært ryddet en gang mellom 1050 og 1350. Den nevnes altså i 1400 som ødegård og senere hører vi aldri noe mer om den. Vi må tro at den ikke er tatt opp igjen etter Svartedauen. Ingen navn i nærheten kan gi oss noen antydning om hvor Pøsorud egentlig lå, derfor er Pøsorud ved Vaggestein på mange måter et mysterium. Vaggestein nevnes igjen i slutten av 1400-årene. Da eide visstnok Sebastiansalteret hele gården.

I 1617 fortelles det at gården er kannike-gods. Fra 1640-årene sies det at gården tilhører Christiania prestebol. Det er ikke nevnt noen plasser under Vaggestein i matrikkelen i 1723. I lensmann Knophs husmannsregister i 1771 er det derimot nevnt tre plasser: Nordre Braaten, Søndre Braaten og Stoer Engen. Alle tre eksisterer fremdeles i dag, under navnene Nordbråten, Sørbråten og Enga. Leilendingen på Vaggestein fikk i 1785 belønning fra Det Akershusiske Patriotiske Selskab for å ha ryddet 30 mål åker og gravet noen hundre alen grøfter.

I 1820 skriver Jens Kraft om Vaggestein: «Vaggestein, en Gaard beliggende øverst i Maridalen, af skyld 8½ Lpd. Tunge,

som er beneficeret Stiftsprovsten i Christiania, og bruges af to Leilændinger. Gaarden har taalelig god Jord, og har forhen havt betydelig Skov, der nu meest er udhuggen.»

Her får vi både greie på hvem som «eier» gården og dessuten den første antydning om dens deling. Bare få år senere, i 1825, kommer Vaggestein i privat eie. Øvre Vaggestein selges til Christopher Christopherssøn og den andre halvpert, Nedre Vaggestein, til Ole Bottolfssøn.

ØVRE VAGGESTEIN

Øvre Vaggestein, det gamle hovedbølet, hadde etter 1822 9 eiere frem til 1908, da Oslo kommune kjøpte gården. Senere har den vært drevet med forpaktere.

Flere av bygningene her må være svært gamle, men nøyaktig alder er vanskelig å fastslå. Den søndre del av hovedbygningen var opprinnelig kvadratisk, delt i fire rom med synlige takhjelker. Bygningen er påbygget mot nord og på nordgavlen sitter det igjen et meget kraftig tømmermannspanel. I dette tilbygget finner vi

bryggerhus med en stor bakerovn. De smårutete vinduene på bygningen er bevart.

Gårdens merkeligste hus er imidlertid stabburet, som er bygget over en potetkjeller. Stabburet har panelt svalgang på gavlen, men dette panelt må være av yngre dato. Stabburdøren er kraftig og har bevart store, prektige låsbeslag. Uten tvil er dette stabburet meget gammelt. Den gamle låven ble revet omkring 1920, og det er en ny låve her i dag.

NEDRE VAGGESTEIN, BJØRNSTAD OG GRANUM

Nedre Vaggestein var også i samme slekt i mange generasjoner etter delingen i 1825, og den er fremdeles det i dag. Hovedbygningen på gården idag er gammel, men de andre bygningene er fra etter 1915. I 1915 skulle tre brødre dele Nedre Vaggestein og de bygget seg hver sin gård, nemlig Granum lengst i sør mot Sandermosveien, Bjørnstad lenger nord, og naturligvis Nedre Vaggestein. Alle disse tre gårdene er ennå i dag privateide

Nedre Vaggestein gård ca. 1920.

og i samme slekt. På Granum og Bjørnstad ble det bygget nye bygninger i 1915 og på Nedre Vaggstein ble bygningene modernisert.

Nesten all den skog som en gang hørte til Vaggstein er nå gått tapt. En eier i forrige århundre kom i økonomiske vansker og måtte selge det meste for å redde seg. Derfor hører det ikke så mye skog til de tre nederste private Vaggstein-gårdene i dag.

GATA

Ved krysset mellom Sandermosveien og Maridalsveien lå det før en koselig liten husmannstue som het Gata. Den ble revet for omtrent ti år siden, og visstnok ble den bygget i slutten av forrige århundre. Den gang bodde det her en gammel kone som ble kalt «Mor Gata». I de senere år var Gata-stua bortleid til byfolk.

Den gamle veien fra Nordmarka og Hadeland ble ofte kalt «Bygata» og kanskje det er derfra plassen har sitt navn. Mer

sannsynlig er det at Gata er det samme som gutu, som betyr fegate eller krøttesti. Nå er det iallfall bare navnet igjen av Gata i Maridalen.

RAULØKKA

er en annen gammel husmannsplass som det nå bare er navnet igjen av. Bare det svære tuntreet ruver fremdeles midt ute på jordet på sørsiden av Sandermosveien, like øst for Gata. Rauløkka ble skilt ut fra Sørbråten gård som eget bruk. De gamle husene her ble revet i 1915 og materialene ble brukt da man bygget Bjørnstad.

Omkring 1920 bygget kommunen et lite sagbruk tett ved Sandermosveien. Det ble kalt Rauløkksaga og var i drift helt til omkring 1960, da det ble revet.

SØRBRÅTEN

På en liten høyde med skjønn utsikt sør-
over Dausjøen ligger Sørbråten gård.

Sørbråten gård ca. 1900.

Opprinnelig var Sørbråten en husmannsplass under Vaggstein. Den nevnes ikke i matrikkelen i 1723, men er oppført som «Søndre Braaten» i husmannsregisteret i 1771. Dette tyder på at plassen ble ryddet midt på 1700-tallet.

Navnet gir oss en antydning om hvilken måte plassen ble ryddet på. På 1700-tallet ble ganske mange plasser ryddet ved bråtebrenning i utkanten av de allerede eksisterende gårder, og de nyryddete plasser fikk ofte navn som endte på -bråten. Bare her ved Vaggstein har vi jo både Sørbråten og Nordbråten. (En annen Maridalsgård med navn som tyder på bråtebrenning er som tidligere nevnt Brenninga sør i dalen.)

I midten av forrige århundre ble Sørbråten skilt ut fra Vaggstein som egen gård. Den siste private eier var Per A. Wessel-Berg, som eide gården fra 1890 til 1918, da kommunen kjøpte den.

Det var Wessel-Berg som satte opp den store hovedbygningen i sørenden av tunet. Denne «villaen» ble bygget omkring 1850 som pensjonat i President Harbitz gate 4 i Oslo, der hvor Ciro selskapslokaler nå ligger. 1890 ble den revet og gjenoppført her på Sørbråten.

Bygningen har store rom med anselig høyde under taket og i midtrommet mot sør i første etasje finnes en nydelig muret pcis. Fra dette midtrommet fører en dobbeltdør ut på en liten veranda med glassvinduer mot sidene. Både herfra og enda mer fra den overliggende balkong i annen etasje er det en vidunderlig utsikt sør over Dausjøen. Gamle folk som har bodd her forteller at det å oppleve soloppgangen over Dausjøen en sommermorgen er noe man aldri glemmer.

Dessverre er hovedbygningen for tiden under rivning. Forpakteren som nå driver gården bor i den gamle sidebygningen

Selskap på verandaen på Sørbråten ca. 1910.

Vinterbilde fra Sørbråten gård ca. 1910. I bakgrunnen Vaggsteingårdene og Vaggsteinskollen. Over damens hode skimtes husene på plassen Rauløkka.

lenger bak på tunet. Denne sidebygningen, som nå er sterkt modernisert, var tidligere vognskjul.

Den gang det fremdeles ble fløtet tømmer i Skarselva var det en regel som sa at man skulle få alt tømmer fram til Dausjøen før St. Hans for at ikke dyrket mark og beite på Sørbråten skulle bli oversvømmet.

HAGASTUA

På den andre siden av åsen i øst og skrånende ned mot Movannsbekken ligger Hagastua. Beboerne her holder forøvrig på det gamle navnet «Hagestuen».

Opprinnelig var dette stedet en husmannsplass under Sørbråten gård, og den ble sannsynligvis ryddet en gang på begynnelsen av 1800-tallet. Da Sørbråten ble kjøpt av kommunen i 1918 fikk den siste

eier, Wessel-Berg, beholde Hagastua og hans etterkommere eier stedet i dag.

Kjernen i det røde huset er fra omkring 1850. Huset, som ligger nydelig til midt i en grønn eng, har senere fått to etasjer og flere tilbygg. Innvendig er den gamle stilen beholdt og huset har en udefinerbar atmosfære av gamle dager. Nordligst på den grønne enga ligger også en liten stue, bygget omkring 1900, og ved siden av et fjøs. Hagastua er en av Maridalens mange idyller.

LURHØLET

var navnet på en annen gammel husmannsplass under Sørbråten gård. Den lå tett ved Movannsbekken like sørøst for Snippen holdeplass. Denne fattigslige lille plassen ble sannsynligvis ryddet midt på 1800-tallet og den ble revet en gang om-

*Det eneste kjente bilde av
husmannsplassen
Lurhølet, ca. 1915.*

kring 1930. Det var en svært lav grunnmur stua sto på og det fortelles at det en gang kom en orm ut av vegg. Grunnmuren kan vi se ennå i dag og noen av pillarene under låven. Men gressvollen er fremdeles like fantastisk fin og grønn. Hvor har så plassen fått sitt navn fra? I gamle dager kunne man på vinterføre ta av fra Greveveien like før man kom til Bomstua nordfra og kjøre ned i den trange dalen langs Movannsbekken for å lure seg unna bompengene. Derfor heter plassen Lurhølet. Johs. Dahl forteller i sin bok «Nordmarka» at det særlig var hadelendingene som lurte seg unna.

SNIPPEN

var også opprinnelig en husmannsplass under Sørbråten gård. Husene her ble revet da jernbanen ble bygget i 1890-årene. Det fortelles at husmannen på Snippen fikk følgende svar da han spurte ingeniørene hvor jernbanelinjen skulle gå: «Den skal gå over hustaket ditt.» Plassen lå like til høyre for veitunnelen under jernbanen, dvs. under den store fyllingen. I sin ungdom var Roald Amundsen ofte

på Snippen-plassen sammen med sine skolekamerater.

Jernbaneholdeplassen her fikk naturlig nok navnet Snippen. Navnet ble også hengende igjen ved kafeen og senere landhandleriet på stedet. Merkelig nok har landhandleriet i dag navnet Sandermosen Landhandleri, enda Sandermosen ligger langt unna.

BOMSTUA

Den gamle Greveveien over til Hakedal går forbi Snippen. Siden Greveveien var en privat vei hvor man måtte betale bompenger, ble det bygget en bomstue her ved Snippen. I sin bok «Nordmarka» forteller Johs. Dahl om denne plassen. Den lå på et beleilig sted, mellom fjellveggen på oversiden og et bratt stup på nedsiden. Langs Greveveien var det før i tiden mye trafikk og de veifarende stanset som oftest en stund her ved Bomstua. Her ble det nemlig solgt øl, og denne retten holdt seg til langt opp i 1890-årene. Bompasseren het Jakop og historiene om ham er mange. Jakop Bomstua var en original på mange måter. En av hans sønner overtok senere Kasa gård nede i Maridalen.

De gamle husene på Bomstua ble revet like etter at jernbaneanlegget ble ferdig ved århundreskiftet. Men selve Bomstua ble ikke flyttet langt. Den står nemlig like til høyre for Sørbråtelveien noen hundre meter nord for landhandleriet på Snippen. Her kan dagens turgjengere ennå se Jakop Bomstuas hjem. Grunnmurene er forøvrig ennå såvidt synlige på den gamle plass nede ved Greveveien.

På grunn av jernbanen ble bommen flyttet omtrent en kilometer sydover mot Sandermosen. Her ble det bygget en ny bomstue, som brant ned for et års tid siden og ennå ikke er bygget opp igjen. Det halvbrente huset er intet vakkert syn der det står.

TOMLINGSHAUGEN

En gang skal det visstnok ha eksistert en husmannsplass under Vaggstein som het Tomlingshaugen. Det er nemlig i et gammelt dokument nevnt en Peder Johnsen Tomlingshaugen. Plassen lå et sted i åsen opp mot Snippen og «Sørbråtaskauen». Sannsynligvis ble plassen ryddet på begynnelsen av 1800-tallet, men den er forlenget borte og ingen vet nøyaktig hvor den lå. Men Tomlingshaugen er iallfall et fornøyeleg navn og man kan lage mange teorier om hva det kan bety.

ENGA OG MYRVOLD

I 1771 er det nevnt en husmannsplass «Stoer Engen» under Vaggstein. Det må være det samme som Enga, som ligger på sørsiden av Sandermosveien like øst for Gata. Like ved Enga ligger plassen Myrvold. Stua på Enga hadde visstnok før bare en etasje med stue og kjøkken, men nå er det to etasjer. Husene på både Enga og Myrvold er fra omkring 1910.

TORVET

Like ved Enga tar en vei av mot nord fra Sandermosveien. Etter å ha fulgt denne veien noen hundre meter gjennom skogen kommer vi plutselig til et svært jorde på høyre hånd, skrånende ned mot Movannsbekken. Dette jordet hørte tidligere til husmannsplassen Torvet under Vaggstein. Nordligst på jordet finner vi tufene etter husmannsstua og låven. De ble revet en gang mellom 1910 og 1915 og flyttet til plassen Haugen under Søndre Skar nede i dalen. De siste som bodde her het Marie og Kristian og de hadde tre barn. De flyttet med ned til Haugen.

Ved leet nesten i sørenden av jordet lå det også en liten stue. Her bodde det på slutten en gammel kone som het Maria Torvet. Hun flyttet ned til Kroken under Vaggstein da stua ble revet her oppe. Det var også omkring 1910—15.

Navnet Torvet kan kanskje ha forbindelse med varetransport og handelssamkvem i gamle dager. Maridølene sier forøvrig bestandig «Tørje».

HOUG

Like ved jordet på Torvet og med utsikt over Maridalen mot Skar ligger et svært hvitt hus. Denne eiendommen kalles visstnok Solhaug og ble skilt ut fra Vaggstein i 1923 og huset ble bygget da. Familien Houg som bor her er direkte etterkommere etter bestyrer Houg på spinneriet ved Vaggsteinsbrua. Den kjente billedhuggerinnen Agnes Houg har bygget seg et moderne atelier i et hjørne av eiendommen.

Like nord for eiendommen ligger Gjestistua, en nydelig tømmerhytte bygget av furasjehandler Gjesti, og den tilhører ennå hans familie.

KRØKEN

Like ved skogkanten øst for Øvre Vaggestein lå før en liten stue med navnet Kroken. Jordet her heter fremdeles Krokjordet. Kroken-stua ble bygget en gang på begynnelsen av 1800-tallet og var opprinnelig føderådsbygning for Øvre Vaggestein. Maria «Tørje» bodde her på sine gamle dager. Nå er Kroken revet for lengst.

Oppe i skogkanten ligger nå en flott tømmerhytte. Det er Tranmæl-hytta, som ble bygget i 1950. Den ble gitt som gave til den kjente lederen i Arbeiderpartiet, Martin Tranmæl, og den tilhører nå hans familie. I åsen like bak Tranmæl-hytta ligger hytta Åsly, som ble skilt ut fra Nedre Vaggestein i 1925.

BERGERUD

ligger like nord for Øvre Vaggestein, ved den gamle vei til Tømte. Bergerud ble bygget i slutten av forrige århundre som arbeiderbolig for spinneriet ved Vaggesteinsbrua. Bergerud er faktisk den eneste av spinneriets bygninger som fremdeles står. Nå er bygningen sterkt modernisert og brukes som bolig for ansatte i det kommunale skogvesen.

HALVORSRUD

ligger nord for Bergerud. En gang skal det ha ligget en Halvorsrydningen like nord for den nåværende bebyggelse, men stua her brant visstnok ned og nå finnes ikke spor tilbake. Formodentlig var det her den Halvor husmann under Vaggestein bodde, som har gitt stedet navn. Det er forøvrig funnet en gammel saltkvern her ved den gamle rydningen. Omkring 1890 ble det nåværende Halvorsrud skilt ut fra Øvre Vaggestein. Det ble da bygget fire hus her og de står ennå.

Noen av dem er delvis ombygget senere. Mannen i et av de fire husene hadde arbeidsplikt på Øvre Vaggestein. Det må være noe som hang igjen fra husmannens tid. Mange av de andre i familiene her på Halvorsrud arbeidet på kruttverket.

Kjernen i det øverste huset på Halvorsrud sto før på plassen Hølet lenger nord. Dette huset er helårsbolig og mannen i huset har tatt navnet Halvorsrud. Han er av gammel Maridals-slekt og ble født på plassen Hølet. De andre tre husene brukes nå som feriehytter, men det er gamle maridøler som bruker dem. Fruen i et av husene bruker ennå mangletre på gammelt vis i stedet for strykejern. Det er ikke ofte man opplever noe slikt i våre dager.

BØDKERSTUA

lå like nedenfor Halvorsrud, på neset der hvor Jøndalsbekken løper sammen med Skarselva. Denne lille stua ble bygget midt i forrige århundre og det var bolig for bøkkeren som laget tønner på kruttverket. Forsåvidt kan vi si at plassen har et yrkesnavn. I 1861 er det blant arbeiderne på kruttverket nevnt en Ole Olsen Bødker.

Den lille Bødkerstua, som egentlig var en plass under Nordbråten gård, fikk stå i fred til for noen år siden, da den ble revet av kommunen. Naboer har kalt den en «Hans og Grete-hytte». Det var en svær peis på kjøkkenet. Blomkarsen vokste oppover ytterveggene, ripsbuskene rødmet utenfor og brønnen gikk aldri tom. Brønnen ligger ennå intakt, men ellers er det bare en overgrodd grunnmur som minner om Bødkerstua.

Tvers over Skarselva skimter vi en høy grunnmur av svære steinblokker. For omtrent 150 år siden gikk det en sykklon over Skars gårds skoger. Den rev ned en

mengde tømmer og for å redde dette tømmeret ble det bygget en sag her ved elva. De murene som står igjen er turbinhuset, hvor vannkraften ble overført til selve saga. Litt etter århundreskiftet var saga blitt overflødig og den ble nedlagt og revet. Men noe av murene står altså igjen.

NORDBRÅTEN

Nord for Bødkerstua og ved den gamle veien nordover mot Øyungen ligger Nordbråten, som opprinnelig var en husmannsplass under Vaggstein gård. Den er ikke nevnt i matrikkelen i 1723, men i husmannsregisteret fra 1771 er den oppført som «Nordre Braaten». Plassen ble altså ryddet midt i 1700-tallet. I begynnelsen av forrige århundre ble Nordbråten skilt ut som egen gård. Den var lenge i privat eie og Brukseierforeningen eide den til 1960, da den ble kjøpt av kommunen. Gamlestua på Nordbråten ble bygget en gang på 1800-tallet. Opprinnelig hadde den to rom og kjøkken i første etasje og et rom på loftet i en utbygget skut. Nå er det også bygget en ny villa og nye uthus på gården. Turveien mot Øyungen går i dag over jordene vest for Nordbråten.

DALEN

Like øst for Nordbråten går Jøndalsbekken nede i en trang dal med bratte fjellvegger på begge sider. På dette merkelige stedet, med bekken sildrende like nedenfor huset og med lite sol ble det i slutten av forrige århundre bygget en knøttliten fattig stue som ble kalt Dalen eller Dalastua.

Stua hadde bare ett rom og en lang veranda foran. Frontveggen i stua var av reisverk, østveggen og bakveggen var murt opp av naturstein og visstnok pa-

nelt på innsiden, mens vestveggen rett og slett var en fjellvegg. Gulvet var et tregulv lagt direkte på bakken, uten noen kjeller under. Vi vet ikke så mye om hvordan taket var bygget. En gang i 1920-årene ble stua revet og idag står bare de to steinveggene igjen og noen rester av muren under verandaen. Ellers er det ikke mye tilbake.

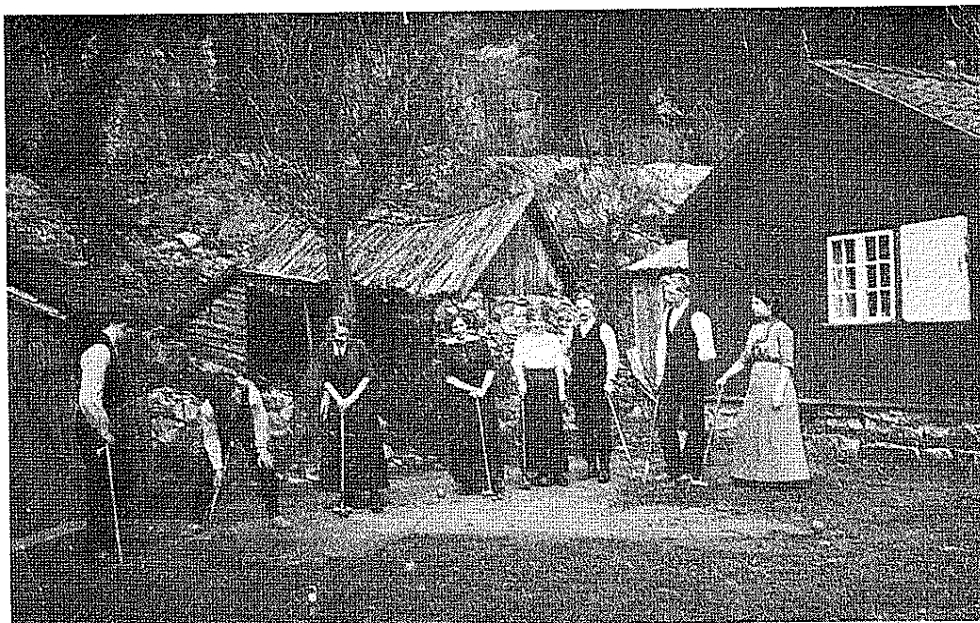
De som bodde her var fattige mennesker. Det siste ekteparet het Sofie og Theodor Dalen. Theodor arbeidet på kruttverket. En gang skal det visstnok i en periode ha bodd 13 mennesker i denne lille stua, og det fortelles at maurene hadde sin faste vei tvers over gulvet. På en liten gresslette på en høyde bak huset står det ennå et lite bord, men om det virkelig har stått inne i Dalastua vet vi ikke. Menneskene her vasket sitt tøy og hentet vann i bekken nedenfor huset. De plantet også et epletre like foran verandaen og det står ennå, men nå er det svært råttent. Den gamle smale stien til Dalen kommer fram bak uthuset på Nordbråten. Nå er stien nesten grodd igjen.

Dalastua er vel for de fleste et ukjent kapittel i Maridalens historie, men hos gamle maridøler var det altså ikke glemmt.

HØLET

Nord for Nordbråten og Dalen og tett ved Jøndalsbekken lå den nordligste husmannsplassen i selve Maridalen. Den hadde det lite flatterende navnet Hølet, men var i virkeligheten en av Maridalens idyller. På gamle kart heter stedet Hullet, som lyder noe bedre.

Hølet ligger usjenert til og det er ikke lite jord som er oppdyrket her innunder åssidene. Plassen som hørte under Nordbråten, ble ryddet på begynnelsen av 1800-tallet. Det finnes i en familie som nå bor

Krokketspill utenfor stua på Hølet.

på Halvorsrud, men som stammer fra Hølet, oppbevart en attest for vaksinasjon mot kopper. Det gjelder bestemoren til han som nå bor på Halvorsrud, og hun må da ha vært en liten pike. Attesten bærer årstallet 1822 og pikens adresse er Hølet. Altså må husmannsplassen Hølet være minst så gammel.

Stua som sto her var neppe så gammel. Opprinnelig hadde den ett rom, men senere ble den delt i stue og kjøkken. Bygningen var firlaftet med bislag på gavle. Senere fikk den en liten veranda foran bislaget. I kjøkkenet sto det en svær muret grue av runde steiner. Før var det også et fjøs av gråstein og en låve her på Hølet. Låven og fjøset er revet forlengst og sommeren 1970 rev kommunen også ned den koselige gamle stua. Forstå det den som kan. Nå er det bare en jordhaug igjen.

Fra 1910 var stedet leid bort til en bymann som feriehuis, og det ble tatt vel vare på. Før 1910 bodde det visstnok et

par her som het Maren og Ola. Begge var arbeidssomme folk; Maren ble over 90 år og eldre maridøler minnes henne flittig opptatt med bærplukking og sanking av kvist, og Ola arbeidet på kruttverket. Det er meget synd at idyllen Hølet nå er borte.

VESTBRÅTEN

lå like vest for Nordbråten og var en husmannsplass under denne. Stedet er revet for lenge, lenge siden og vi vet svært lite om det. Visstnok sto det lenge et svært løvtre igjen på det gamle tunet, men nå er det bare et svært sandtak her og ingen spor av Vestbråten.

SAKARIASBRÅTEN

ligger vest for Vestbråten i skogsbrynet ut mot Skarselva. Stedet var opprinnelig en husmannsplass under Nordbråten og den første husmann som bodde her het sikkert Sakarias. Han må ha ryddet plassen en gang i begynnelsen av forrige år-

hundre. Stua her er neppe fullt så gammel. Den er delt i to rom, stue og kjøkken og er tatt godt vare på. Her bor fremdeles folk om sommeren og vi får håpe Sakariasbråten får bli stående. Maridølene kaller forøvrig stedet bare for «Sakaris».

ØYUNGSDAMMEN

Her går grensen for det som i dag regnes med til Maridalen. Like sør for dammen lå det visstnok en liten plass en gang, men den er forlengst borte. Like nord for dammen lå en plass som vi vet mer om. Den het Damstokk. Hvis man følger stien mot Liggeren omtrent 150 meter nordover fra den nåværende Øyungsdammen kommer man over den gamle vollen på Damstokk. Vollen går nå helt ned til vannet, men før lå den lenger fra vannet. Her gikk nemlig den gamle Øyungsdammen, som ennå kan skimtes ved lavt vann. Mannen på Damstokk var vel en slags damvokter. Fløterkoia og Øyungshytta vest for dammen er også borte forlengst, men de var ikke så gamle som Damstokk. En gang for lenge siden skal det visstnok ha ligget en plass med navnet Tåsenbrenna ved skiløypa mellom Øyungen og Tømte, men den hører vel mer med til Nordmarka enn til Maridalen. Liggeren og Gåslungen er også Nordmarks-plasser og hører ikke med til Maridalen.

TØMTE

Tømte nord for Mellomkollen var opprinnelig en plass under Vaggstein gård, men er nå utskilt forlengst og regnes som Nordmarks plass. Inntil for omtrent ti år siden var kjerreveien mellom Vaggstein og Tømte den eneste forbindelse med utenverdenen. De berømte Tømte-kleivene må ha vært et mareritt for hest og

folk på sleipt høstføre eller tungt vinterføre liksom de er det i dag for skiløpere som forviller seg denne veien.

Det kan nevnes at baron Wedel kjøpte Tømte i 1877 av havnedirektør Roll, som hadde tenkt å opprette et sanatorium her. Tømteskogen ble da slått sammen med Nordmarksgodset. Plassen Tømte er forøvrig ikke så svært gammel.

LØRENSKOG

Nord for Movatn ligger plassen Lørenskog, som regnes med til Nordmarka. Vi skal derfor ikke gå nærmere inn på denne plassens historie.

Vi skal imidlertid merke oss to av bygningene på plassen. Her finnes en lang smal sidebygning med tømmermannspanel. Den søndre del av bygningen, eller rettere sagt den søndre stue, der hvor skogsfolkene holder til, er av yngre dato enn resten av bygningen. Nordre del av bygningen har en merkelig takkonstruksjon. Nede ved bekken ligger gårdssmia, en liten firlaftet bygning med rundtømmer. Dette er en av de ytterst få smiene som fremdeles finnes på gårdene i Aker.

«SØRBRÁTASKAUE»

Et samfunn for seg er «Sørbråtaskauen», dvs. bebyggelsen mellom Snippen og Movann stasjoner. Egentlig strekker bebyggelsen seg helt fra Lurhølet i sør til Rundmyra i nord.

Sørbråten skog ble utskilt fra Vaggstein gård for omtrent 100 år siden. Skogen ble da kjøpt av Wieel Gedde og Guttorm Andresen, to meget kjente skogeiere og trelasthandlere på Østlandet. I 1911 unnlot Oslo kommune å benytte seg av departementets tillatelse til å ekspropriere og deretter ble Sørbråten skog solgt til H. C. Holeman på vegne av «A/S Syd-

braaten Byggetomter» for 60.000 kroner. Utparselleringen av ca. 250 tomter for salg begynte så og det ble i kjøpekontraktene uttrykkelig slått fast at det skulle bli boligområde: «Paa tomten der ikke kan utparselleres, maa der kun opføres eneboliger og fornødne uthus».

Sørbråten Vel ble stiftet i 1920 og om velforeningens driftige arbeid gjennom årene kan man lese i jubileumsskriftet av 1970.

Av milepeler i Sørbråtens historie, som særlig vellet har medvirket til, kan nevnes følgende:

- Første kommunale bidrag til veiene i 1930.
- Jernbanestoppested på Movatn i 1927 og på Snippen i 1948.
- Arbeidet med å få ført fram elektrisitet kom i gang i 1928.
- Første forslag om telefon til distriktet kom i 1926, men den første telefon ble først installert i 1946.
- Fast postombringelse 3 ganger i uken fra 1932.
- Ordnet renovasjon fra høsten 1955.
- Arbeidet med idrettsplass på Rundmyra har med diverse avbrytelser pågått siden 1931, men virkelig fart i arbeidet har det først blitt etter 1966.
- Sørbråten Velhus ble innviet i desember 1956.

Situasjonen for Sørbråten-samfunnet må nok kunne sies å ha vært noe skiftende. Før 1948 var de dårlige kommunikasjonene det største hinder for utbyggingen av stedet, men mange bygget allikevel med henblikk på å bli fastboende. Dengang var det heller ingen vanskelighet med å få byggetillatelse. Det kan nevnes som en kuriositet at det i 1946 ble gitt husbanklån som krevde installert vannklosett.

Etter at Aker og Oslo kommuner ble sammensluttet i 1948 har det imidlertid blitt meget vanskelig å få byggetillatelse, til tross for at området ikke er servitutbelagt og til tross for at den opprinnelige forutsetning for utparselleringen som tidligere nevnt var at stedet skulle bli et boligstrøk.

SOLEMSKOGEN

På åsene øst for Maridalsvannet ligger et lite samfunn som ligner mye på «Sørbråten skog». Det er Solemskogen. Dette området regnes ikke med til Maridalen, men siden det ligger i Maridalsvannets nedslagsfelt har det mange problemer felles med Maridalen.

Solemskogen ble skilt ut fra Linderud gård i 1835. I slutten av forrige århundre kjøpte auksjonarius og eiendomsmegler Anton Tschudi eiendommen. I 1901 tilbød han Solemskogen til salg til kommunen for 35.000 kroner for at man skulle sikre seg mot forurensing av byens drikkevann. Men kommunen somlet og etter at Tschudi hadde ventet i to år på svar lot han i 1903 Solemskogen utparsellere til tomter på fra 1,5 til 4 mål. Likheten med opprinnelsen til «Sørbråtaskauen» er slående.

Vi skal ikke følge Solemskogens historie videre. Det ligger utenfor denne boks ramme.

Dermed er vår rundtur fra gård til gård og fra plass til plass gjennom Maridalen ferdig. Det er det miljø som alle disse steder har skapt opp gjennom århundrene som er Maridalen av i dag. Det er dette miljøet som vi ikke har råd til å miste og som vi må stå sammen om å redde.

Jahn Børe Jahnsen.

LITTERATUR OM MARIDALEN

*(Brukt som kilder til
Jahn Børe Jahnsens kapitler)*

- Yngvar Hauge: «Bærum Verks Historie», Oslo 1953.
- Ove Lange: «Nordmarksgodsets Historie», Oslo 1966.
- Edvard Bull: «Akers Historie», Christiania 1918.
- Andreas Holmsen: «Ødegårder i Osloherad», Oslo 1964.
- Henning Sollied: «Akersgårder (Hovedbølenes eierrekker)», Oslo 1947.
- H. O. Christophersen: «På gamle veier og nye stier i Oslomarka», Oslo 1957.
- Johannes Dahl: «Nordmarka», Oslo 1942.
- O. M. Borrebækken Overn: «En bok om Aker», Oslo 1929.
- P. E. Blix: «Nordmarkas historie» (Oslomarka bind II).
- P. E. Blix: «Setrer og plasser i Nordmarka», (Oslomarka, bind II).
- Jens Kraft: «Topografisk-statistisk beskrivelse over kgr. Norge», bind I, Christiania 1820.
- Arno Berg: «Den gamle bygningskultur i Aker, del II», (St. Hallvard, årg. 42, hefte 2).
- Arno Berg: «Husmannsplasser i Aker», (St. Hallvard, årg. 27, hefte 4+5).
- A., R. Aug: «Maridalen fra forhistorisk tid til idag», (Morgenposten, nr. 279, 12. okt. 1935).
- Gerhard Fischer: «Margaretha-kirken i Maridalen», (Aftenposten, nr. 373, 28. juli 1934).
- Erik Gustavsen: «Kirkeruinen i Maridalen og Olsok», (Aftenposten, nr. 358, 1933).
- Knut A. Nilsen: «Dalen som dør», (Aftenpostens A-magasin, 6. febr. 1971).
- Anders Krogvig: «Sagnet om kapellet ved Maridalsvandet», (St. Hallvard, IV, 1919).
- Rolf Rasch-Eng: «Maridalen – et ekskursjons- emne», (Osloskolen, nr. 7. november 1970).
- Per Hohle: «Kom til den fagre Maridal», (Vi Menn, nr. 25, 15. juni 1971).
- Bjørn Rønningen: «Sangerhallen synger på siste verset», (Aftenpostens A-magasin, 19. juni 1971).
- Karl Haugholt: «Omkring Edvard Munchs tegninger fra Maridalen», (St. Hallvard, årg. 37, hefte 5).
- Jahn Børe Jahnsen: «J. C. Dahls tegninger fra Maridalen 1844», (St. Hallvard, årg. 48, hefte 3, 1970).
- Jahn Børe Jahnsen: «Hvorfor rives gårdene i Maridalen?», (Til Skogs, nr. 7/8, 1971).
- «Aker kommune 1837–1937», (bind I–V og supplementsbind 1937–47).
- «Norske Gardsbruk, Akershus Fylke», Oslo 1941.
- «Norske Gardsbruk, Ny serie, Bind 7, Akershus Fylke III», Oslo 1967.